

[2·04] Internasjonal politikk

Tsjetsjenske separatister
– mellom barken og veden

Russiske Svalbard-persepsjoner

Russisk oljeindustri og Nordflåten

Georgias roserevolusjon

Exodus fra Russland til Israel

Nr. 2 - 2004
62. Årgang

Norwegian Institute of International Affairs
Norsk Utenrikspolitisk Institutt

Utgiver: NUPI
Copyright: © Norsk Utenrikspolitisk Institutt 2004

Redaktør: Birgitte Kjos Fonn
Bokmeldingsred.: Halvard Leira
Red.sekr.: Jan Risvik
Red.utvalg: Torgeir Larsen, Henrik Thune, Bent Sofus Tranøy, Ståle Ulriksen

Red.råd: Helge Blakkisrud, Torkel Brekke, Laila Bokhari, Karin Dokken,
Gro Holm, Lars Mjøset, Iver B. Neumann, Knut G. Nustad,
Jarle Simensen, Stein Tønnesson, Nils Morten Udgaard

Manus: Sendes elektronisk til: bkf@nupi.no
Vennligst bruk malen på 3. omslagsside.

Alle synspunkter i *Internasjonal politikk* står for forfatterens regning og kan ikke tillegges Norsk Utenrikspolitisk Institutt.

Internasjonal politikk er indeksert i *The International Bibliography of the Social Sciences*, *International Political Science Abstracts* og *Gale Directory of Publications and Broadcast Media*

Internasjonal politikk: 4 hefter i året
Abonnement 2002: kr. 330 (innen Norden)
kr. 450 (utenfor Norden)
Enkelthefter: kr. 95 (+ porto/eksp.)
Bestilling: <http://www.nupi.no/PubNor/pub-set-no.htm>

Tel.: 22 99 40 00
Fax: 22 36 21 82
E-post: pub@nupi.no
Internett: www.nupi.no
Adresse: Postboks 8159 Dep.
0033 Oslo
Besøksadresse: C.J. Hambros plass 2

Design: Ole Dahl-Gulliksen
Trykk: Hegland trykkeri as, Flekkefjord
Foto: Scanpix og Indra Øverland

[2] Innhold

- 149 **Forord: Postsovjetiske ansikter**
Birgitte Kjos Fonn
- 153 **Tsjetsjenske separatister – mellom barken og veden**
Julie Wilhelmsen
- 177 **Svalbard: russiske persepsjoner og politikktutforming**
Jørgen Holten Jørgensen
- 199 **Russisk oljeindustri og Nordflåten – interessekonflikt eller strategisk partnerskap?**
Kristian Åtland
- Aktuelt*
- 217 **Georgias roserevolusjon. Forhistorien og etterspillet**
Indra Øverland
- 237 **Exodus fra Russland til Israel**
Hans-Wilhelm Steinfeld
- Utenrikspolitisk utsyn*
- 259 **Norden och EU**
Paavo Lipponen
- Bokspalte*
- 267 **Lille Norge og den nye globale orden**
Bokessay av Andreas Løvold

- 281 **Korsvej og Minefelt: Kultur og konflikt i Kaukasus**
Pål Kolstø
- 283 **The Russian Federation – Ten Years of Statehood:
What Now?**
Ingmar Oldberg
- 287 **Livvakt i helvete. Aleksandr og krigen i Tsjetsjenia**
Iver B. Neumann
- 290 **Denmark and national liberation in Southern Africa:
a flexible response**
Knut G. Nustad
- 293 **Summaries**

Postsovjetiske ansikter

Det sikreste man kan si om det store postsovjetiske området i 2004, er at det er forskjelligartet. Fra Svalbard til Kaukasus skal arven fra sovjettiden møte utfordringene som følger med en ny global orden. Dette nummeret av *Internasjonal politikk* setter søkelys på noen av de mange utviklingstrekkene som dette området preges av.

Først ut er Tsjetsjenia-kjenneren *Julie Wilhelmsen*, som utfordrer oppfatningen om at radikal islamisme har vært en av hovedårsakene til konflikten i Tsjetsjenia. Tvert imot spilte ikke islam noen betydningsfull rolle da separatistbevegelsen begynte sin kamp. Men tsjetsjenske separatister og radikale islamister har hatt gjensidig nytte av hverandre i årene som er gått. Tsjetsjenerne har fått moralsk og økonomisk støtte fra internasjonale islamnettverk, mens radikale islamske grupperinger i stor grad har kunnet vise til Tsjetsjenia som «sin» krig og del av sin globale kamp. At separatistene både er blitt mer islamisert og radikalisert siden den første Tsjetsjenia-krigen tok til i 1996, er dermed hevet over tvil. Men krigen er årsaken heller enn virkningen, og radikal islam har i stor grad også blitt tilpasset den lokale tsjetsjenske konteksten, skriver Wilhelmsen.

Parallelt med dette har russisk Tsjetsjenia-politikk trolig bidratt til en radikalisering av separatistbevegelsen. Russlands linje er bare blitt hardere og mer kompromissløs, ikke minst siden «krigen mot terror» tok til. Wilhelmsen argumenterer for at dette har ført til en marginalisering av de moderate tsjetsjenske kreftene, og med det en konflikt som nå er så polarisert at en forhandlet løsning virker umulig.

Den neste artikkelen gjør et hopp til Svalbard, der det fortsatt er russisk bosetting og næringsvirksomhet. Forholdet mellom Norge

og Russland på Svalbard tødde midlertidig opp etter den kalde krigen, men mot slutten av 1990-tallet har nye norske tiltak ført til økende mistenksomhet og sterke protester fra russerne. Ikke minst gjelder dette Svalbardmiljøloven fra 2001. *Jørgen Holten Jørgensen* har undersøkt russiske oppfatninger av norsk Svalbard-politikk gjennom en serie dybdeintervjuer med sentrale aktører, og mange av uttalelsene er kraftig kost sett fra et norsk synspunkt: Flere russiske intervjuobjekter mener at den norske miljøpolitikken er et skalkeskjul Nato-landet Norge bruker for å presse Russland ut og bli enerådende i regionen. Den russiske Svalbard-diskursen bærer preg av fortsatt å være sterkt «sikkerhetisert», selv om Russlands sikkerhetsutfordringer i dag etter alt å dømme ligger helt andre steder.

Kristian Åtland har analysert forholdet mellom russisk oljeindustri og Nordflåten med utgangspunkt i tre konkrete og dagsaktuelle spørsmål: (1) planene om å bygge en internasjonal oljeterminal i Murmansk, (2) spørsmålet om utbygging av olje- og gassfelt på russisk sokkel i Barentshavet og (3) fremtiden til det militærindustrielle kompleks i Severodvinsk. Hans artikkel viser hvordan Russland har begynt å omdefinere sine strategiske interesser i nordområdene for å gi mer rom for energiutvinning, og hvordan de militære forholder seg til den fremvoksende oljenæringen. Selv om sikkerhetsargumentene fortsatt er til stede også i Åtlands tre case, er det øyensynlig mer variasjon og mer nytenkning i russisk politikk på dette feltet enn i Svalbard-tilfellet. Til en viss grad ser man de angjeldende spørsmålene bli «desikkerhetisert» – selv om det selv sagt er aktører som holder igjen. En forklaring på at den russiske tilnærmingen til Svalbard synes mer entydig konservativ, er at øygruppen ikke lenger har noen fremtredende plass i den russiske politiske bevissthet. Svalbard-aktørene får dermed i større grad enn mange andre fortsette uforstyrret i sine spor.

En annen forklaring er at tradisjonelle sikkerhetsargumenter også brukes for å fremme det som egentlig er en helt annen agenda – herunder næringsinteresser. Ser man nærmere på hva som er de russiske aktørenes interesser i området, kan mye tyde på at dette er tilfellet, mener *Holten Jørgensen*.

Oljeselskapene og Nordflåten ser i noe større grad ut til å ha uttalt sammenfallende interesser på flere områder. I takt med blant annet at økonomiske hensyn er blitt tillagt større vekt i det moderne Russland, endrer styrkeforholdet mellom Nordflåten og oljeindustrien seg og tidligere interessemotsetninger ser ut til å bli avløst av et mer forsonlig forhold, skriver *Åtland*.

Aktuelt-seksjonen tar denne gangen for seg to meget brennbare

tema: Er den georgiske revolusjonen egnet til å danne presedens og skape nye demokratier i Kaukasus og Sentral-Asia, eller veier arven fra sovjettiden og 90-tallet for tungt? Dessuten: Hvilken rolle spiller utvandrede russiske jøder i israelsk politikk i dag?

Mellom november 2003 og juni 2004 skjedde en serie dramatiske politiske begivenheter i Georgia. President Eduard Sjevvardnadse ble kastet gjennom fredelige protester som siden fikk navnet «roserevolusjonen». Han ble erstattet av tre unge politikere med den karismatiske 35-åringen Mikheil Saakasjvili i spissen. *Indra Øverland* argumenterer for at den faktiske endringen var mindre dyptgående enn den ble presentert som i de internasjonale mediene, og at den først og fremst var et generasjonsskifte innenfor eliten i hovedstaden Tbilisi. Foreløpig er imidlertid Saakasjvili-regjeringen en av de regjeringene i det tidligere Sovjetunionen det knytter seg mest håp til, og det spekuleres i om roserevolusjonen vil bli gjentatt i andre land i Kaukasus og Sentral-Asia. Men de nye lederne står overfor en rekke store problemer, først og fremst korrupsjon og den georgiske statens oppløsning. Saakasjvili ser ut til å forstå betydningen av demokratiske prosesser og taler varmt for samarbeid med Vesten. Men som tidligere sovjetstat har Georgia autoritære skjeletter i skapet. Vil Saakasjvili lykkes i å konsolidere demokratiet også i nedgangstider? Eller som Øverland uttrykker det: Det er relativt lett å ta makten når man er populær. Det kan være vanskeligere å gi den opp når man er mindre populær.

Det området som en gang het Sovjetunionen, har med andre ord mange ansikter. Dette er noen av dem. Det finnes langt flere. Noen finner man igjen i andre former i helt andre deler av verden.

Etter kommunismens sammenbrudd har utvandringen av russiske jøder til Israel skutt fart. I dag består rundt 20 prosent av den israelske befolkning av mennesker som har utvandret fra det tidligere Sovjetunionen. 800 000 av de 1,3 millioner russiske jødene som i dag bor i Israel, har kommet det siste drøye tiåret, skriver historikeren og journalisten *Hans-Wilhelm Steinfeld*.

Ufriheten i det gamle sovjetsamfunnet var tung å bære for mange jøder, som også følte seg diskriminert på etnisk grunnlag. Da jernteppet falt, kunne drømmen om Det forjettede land realiseres.

Men møtet med den nye verden i Israel ble for mange en gedi-
gen skuffelse, der språkproblemer og arbeidsledighet spilte inn. Dessuten var det trolig et slag i ansiktet for en mengde mennesker som hadde regnet seg og blitt regnet som jøder i Sovjetunionen, at de ikke ble anerkjent som «ekte» jøder av de ultraortodokse i Israel. Med seg i bagasjen hadde mange dessuten både aggresjon og frem-

medfrykt, følelser som kunne få økt grobunn i et nytt, hardt klima, forteller Steinfeld.

På toppen av dette kom det mange jødiske innvandrere oppfattet som en serie «palestinervennlige» tabber i det israelske arbeiderpartiet. Dette skal ha lagt grunnlaget for en politisk velgerbevegelse i retning av den israelske høyrefløyen. Eller skal man si mot den israelske haukefløyen – for det de partiene sovjetjødene flokker seg om har til felles, er først og fremst synet på Palestina-spørsmålet. Dessuten samles de i sin avstandstaken fra de mest ortodokse israelske jødene, som åpenbart har skapt en stor kløft til en rekke andre innvandrere.

Ellers byr dette nummeret på et utenrikspolitisk utsyn ved Finlands tidligere statsminister og nå riksdagspresident *Paavo Lipponen* samt bokanmeldelser og bokessay. *Halvard Leira* har tatt over som bok-meldingsredaktør etter *Ole Jacob Sending*, som har gjort en utmerket innsats i IP i nærmere fire år. IPs dobbelte redaktørskifte vil føre til en mindre omlegging av vår bokmeldingspraksis, blant annet vil bokessays bli fagfellevurdert fra neste nummer.

God sommer!

NUPI, 10. juni 2004
Birgitte Kjos Fonn

Tsjetsjenske separatister Mellom barken og veden

Julie Wilhelmsen
cand. polit. i
statsvitenskap og
forsker ved NUPI

Tsjetsjenia fremstilles i økende grad som en front i krigen mot internasjonal islamistisk terrorisme. Den tsjetsjenske krigsherren Sjamil Basajev står på USAs liste over terrorister, og det påstås stadig at han er en alliert av Osama bin Laden. En kan lett få inntrykk av at fremveksten av radikal islam, i form av *wahhabismen*, har vært den primære konfliktgenererende faktor i Tsjetsjenia.¹ Dette er ikke tilfelle. Islam spilte i utgangspunktet en marginal rolle i den tsjetsjenske separatistbevegelsens ideologi (Gall & de Waal 1997, Lieven 1998). Den islamisering av tsjetsjenske krigsherrer som i dag manifesterer seg både i deres retorikk og deres metoder, er en konsekvens av konflikten snarere enn en årsak til den. Denne artikkelen tar sikte på å besvare to ulike, men likevel nært relaterte spørsmål. For det første, hvordan har radikal islam fått fotfeste i den tsjetsjenske separatistbevegelsen? Og for det andre, hvorfor taper de moderate aktørene i separatistbevegelsen terreng i forhold til de radikale?

---

1 Radikal islam er en retning innenfor islam som fremstiller voldelig hellig krig som en plikt, avviser rivaliserende fortolkninger av islam og oppfordrer til krig mot styresmakter, selv når de er muslimske, se Paz (2003: 2). Radikale islamister i Tsjetsjenia refereres oftest til som wahhabister. Dette har sammenheng med at flere av jihadistene og misjonærene som ankom Nord-Kaukasus i perioden etter 1991 opprinnelig kom fra Saudi-Arabia og bekjente seg til wahhabismen. Dette er en puritansk muslimsk reformbevegelse som vokste frem i Saudi-Arabia på 1700-tallet og som argumenterer for en tilbakevending til den «rene» versjon av islam som eksisterte på Muhammeds tid. I dag brukes imidlertid wahhabist ofte som et skjellsord, og denne merkelappen blir ofte satt på individer som overhodet ikke har noe med denne trosretningen å gjøre. Tsjetsjenerne er tradisjonelt sufister. Wahhabistene anser sufismen som kjettersk fordi denne mystiske retningen innenfor islam tar opp i seg lokale tradisjoner og tillater helgendyrkelse.

For å besvare disse spørsmålene analyseres tre prosesser som løper parallelt i tid og påvirker hverandre gjensidig:

- 1) Den første krigen fra 1994 til 1996 førte til en radikaliserings av visse krigsherrer og politikere som kom til å spille en sentral rolle i Tsjetsjenia i mellomkrigsperioden og i den andre krigen fra 1999. Artikkelen belyser hvorfor radikal islam ble et relevant perspektiv for disse personene.
- 2) Internasjonale islamister og islamistiske organisasjoner har forsøkt å adoptere Tsjetsjenia-konflikten som «sin». Artikkelen kartlegger hvordan disse aktørene har fått innpass i separatistbevegelsen og hvor stor påvirkning de har hatt.
- 3) Russlands politikk overfor Tsjetsjenia i mellomkrigsperioden og i andre krig har hatt innvirkning på balansen mellom moderate og radikale i den tsjetsjenske separatistbevegelsen.

Årsaker til islamiseringen av den tsjetsjenske separatistbevegelsen søkes altså både på det lokale, det regionale og det globale plan. Av spesiell interesse i analysen er hvordan internasjonale islamister i allianse med radikale tsjetsjenske krigsherrer på den ene side og kompromissløs russisk politikk på den andre, har medvirket til å marginalisere moderate aktører.

Radikaliseringen av krigsherrene

Drivkraften bak islamiseringen av separatistbevegelsen var ikke den tsjetsjenske befolkningen generelt, men en liten gruppe krigsherrer og politikere, inkludert Sjamil Basajev (1965), Salman Radujev (1969–2002), Arbi Barajev (1973–2001), Movladij Udugov (1962) og Zelimkhan Jandarbijev (1953–2004). Alle disse personene endret sitt verdensbilde og sin retorikk som en konsekvens av den første krigen.

I intervjuer med Sjamil Basajev på begynnelsen av den første krigen sa han at hans mål var et uavhengig Tsjetsjenia og et forent Nord-Kaukasus. Da lød han ikke som en radikal islamist (Dzjansjija 1994, Lieven 1998: 33–39).² Mot slutten av første krig skrot imidlertid Basajev av at han var den første til å introdusere sharia-domstoler i Tsjetsjenia, og han hevdet at han så seg selv som en islamsk kriger og derfor ikke fryktet døden (Rotar 1995). Likeledes var krigsherren Salman Radujevs retorikk til å begynne med

2 Spesielt ønsket han foreningen av Dagestan og Tsjetsjenia i en stat lik den tsjetsjenernes helt imam Sjamil opprettet på 1800-tallet.

preget av spørsmålet om Tsjetsjenias uavhengighet og hatet til «det russiske imperium» (Belovetskij 1997). Gradvis tok han i bruk islamistisk retorikk, og få måneder etter at de første internasjonale jihadistene ankom Tsjetsjenia, snakket han om «jihad som Allahs vei» og «enhver muslims plikt til å dø langs denne vei» (Kolpakov 1995). Barajev, som var mer av en gangster, hadde ingen artikulert ideologi i utgangspunktet, men tok som vi skal se etter hvert i bruk islamistiske fraser, spesielt i mellomkrigsperioden.

Også Movladij Udugov, som var separatistbevegelsens sjefpropagandist, og Zelimkhan Jandarbijev, som fungerte som Tsjetsjenias president etter Dzijokhar Dudajevs død i 1996, gjennomgikk en ideologisk omvendelse. Udugovs omvendelse var tydelig i hans propaganda og viste seg også i en dramatisk endring av drikkevaner. Han hadde opprinnelig et høyt forbruk av alkohol, men ble etterhvert en totalavholdsmann. (Karny 2000: 255). Jandarbijev var i utgangspunktet en ultranasjonalist, noe som kommer tydelig til uttrykk i hans bok fra 1996, *Tsjetsjenia – kampen for frihet*. Boken inneholder utallige referanser til den tsjetsjenske nasjon og russisk imperialism, men ingen islamistisk retorikk. Etter første krig begynte imidlertid Jandarbijev å ta til orde for opprettelsen av en islamsk stat i Tsjetsjenia, og etter hvert fremstilte han også den voldelige hellige kampen som en muslimsk plikt.³

Det må poengteres at de ulike personene i gruppen av radikale tsjetsjenske krigsherrer og politikere ikke synes å operere med en ensartet versjon av radikal islam. Mens Udugov og Jandarbijev tok skrittet helt ut og fortolket sin kamp som del av den globale islamistiske kampen der også fjerne land som USA og England fremstilles som fienden, er ikke kampen mot den fjerne fienden en del av Basajevs program. Basajev har antatt radikal islams ideer, men de fortolkes hovedsakelig i konteksten av «frigjøringen» av Kaukasus.⁴ I Barajevs og Radujevs tilfelle er det til og med tvilsomt om radikal islam noensinne ble noe mer for dem enn nyttige slagord.

Det er derfor viktig å poengtere at radikal islam i stor grad har

3 Da Movsar Barajev og 40 andre tsjetsjenske terrorister ble drept etter gisselaksjonen i Dubrovka-teateret høsten 2002, uttalte Jandarbijev at han anså dem som «en heltemodig gruppe som hadde gitt sine liv mens de fulgte Allahs rettmessige vei», publisert på nettstedet <http://kavkazcenter.com> 19.11.02.

4 Basajevs advarsler til medlemsstater i OSSE, EU og NATO om at de kunne bli mål for fremtidige angrep ble eksplisitt begrunnet ut fra disse statenes «pro-russiske standpunkt» i konflikten. Fremtidige angrep mot disse statene ville bli rettet mot deres ambassader eller annen type representasjon på russisk jord, se «Chechen Terrorist Organisations: Statement of the Case» publisert på nettstedet www.peaceinchechnya.org/ 28.02.03.

blitt tilpasset den lokale konteksten; den ble ikke «direkte importert». Basajev kaller seg for eksempel for sufist, på tross av at sufismen anses som kjettersk i wahhabismen og i de fleste radikale islamistiske miljøer. Videre kan man ikke snakke om en organisert islamistisk bevegelse, snarere dreier det seg om ulike og ikke alltid godt koordinerte individer og grupperinger som refererer til radikal islam i ulik grad (Serrano 2004).

Hvorfor ble de islamister?

Generelt er det et utbredt fenomen at mennesker vender seg til Gud i vonde tider. I Tsjetsjenia var islam imidlertid ikke bare en kilde til trøst på det personlige plan, men ble politisert og fungerte som et redskap for å fortolke og organisere en ekstrem situasjon, slik den også hadde gjort under Kaukasus-krigene på 1700- og 1800-tallet (Derlugijan 1999). Det lå åpenbart instrumentelle motiver bak islamiseringen i Tsjetsjenia. En streng moralsk kodeks, lik den radikale islam tilbyr, er spesielt egnet i en krigssituasjon. Lieven har argumentert for at de første sharia-domstolene ble introdusert sør i Tsjetsjenia på grunn av behovet for å disiplinere krigerne (Lieven 1998: 365). Likeledes må Jandarbijevs forsøk på å opprette en islamsk stat forstås på bakgrunn av den ødeleggelse og det kaos som preget Tsjetsjenia etter krigen. Det totale sammenbruddet av den fungerende statsstrukturen åpnet for islamistisk politikk, og Jandarbijev brukte islam for å forsøke å gjenreise staten.⁵ En lignende motivasjon lå også sannsynligvis bak Udugovs antakelse av politisk og radikal islam. I forsøket på å bygge opp sitt eget politiske fundament etter krigen opprettet han forbundet «Islamsk orden» og bevegelsen «Den islamske nasjon», der islam ble presentert som det nye limet i det tsjetsjenske samfunnet og i Dagestan. Udugovs uttalelse om at «siden kommunismen brøt sammen, ortodoksien i dagens situasjon er dømt til å feile og demokratiet åpenbart ikke fungerer i Russland, er vi nødt til å fylle vakuumet med islam» vitner om den instrumentelle motivasjonen som i utgangspunktet lå bak hans ideologiske omvendelse (*Sobesednik* 2000).

Ikke bare på det strukturelle, men også på det personlige plan ble islam tatt i bruk. Politisk orienterte og ambisiøse aktører som Basajev, Radujev, Udugov og Jandarbijev forsøkte å bruke islam

5 I august 1996 etablerte Jandarbijev ved dekret sharia-domstoler i Tsjetsjenia der arabiske misjonærer ble invitert til å arbeide. Han innførte også en ny strafferettsprosedyre fra Sudan og åpnet et islamsk senter, der ungdom skulle få opplæring i wahhabismen (Volodina 2002)

for å bygge opp sine egne maktposisjoner i mellomkrigsperioden. De stilte til presidentvalg i 1997 i konkurranse med den moderate og populære Aslan Maskhadov og forsøkte stadig å diskreditere ham med referanse til at han ikke var muslimsk nok. For eksempel uttalte Radujev da han skulle beskrive forskjellen mellom seg selv og Maskhadov, at «min kamp er for islam, mens de bare går etter makten... jeg er en mann med en dyp religiøs overbevisning. Jeg drikker ikke, jeg røyker ikke» (Belovetskij 1997). Denne type argumentasjon og mobilisering ble brukt til å presse Maskhadov i hele mellomkrigsperioden.

Viljen til å forplikte seg til radikal islam var også betinget av tilgang til ressurser. Selv om Basajevs «brorskap» med den saudiskfødte jihadist Ibn al-Khattab sannsynlig ikke kom i stand av økonomiske grunner, er det klart at denne alliansen ga Basajev tilgang til store pengesummer, dyktige rekrutter og nye stridsferdigheter. For Salman Radujev synes tilgangen til penger å ha vært en viktig årsak til å ta i bruk islamistisk retorikk. Ifølge ham selv tok han penger fra flere arabiske land, og han fikk også supplert sine styrker med utenlandske jihadister (*Kommersant* 1996). I Arbi Barajevs tilfelle var finansielle ressurser sannsynligvis hovedårsaken til at han i økende grad fremsto som en islamist. Han var mer en leiesvenn for radikale islamske ekstremister enn en tilhenger av deres sak. Både et attentatforsøk mot Maskhadov og halshoggingen av fire britiske og newzealandske telearbeidere i 1998 ble utført av Barajev, men disse aksjonene ble sannsynligvis bestilt og betalt av utenlandske islamister (Galeotti 2002). Udugov uttalte helt åpent at han kom til å gjøre bruk av de ressurser som internasjonale islamister tilbød i kampen mot Russland. Det finnes indikasjoner på at visse wahhabi-grupper i Saudi-Arabia valgte Udugov som «advokat» for sin trosretning i Tsjetsjenia og at penger fra fond i Saudi-Arabia derfor ble kanalisert til ham under den første krigen og under valgkampen i 1996–97 (Gall & de Waal 1997: 366, Sjilin 1996). Etter å ha flyktet fra Tsjetsjenia i 1999, fortsatte Udugov å samle inn penger til separatistene fra den arabiske verden. Også for Jandarbijev var behovet for ressurser en drivkraft bak dreiningen mot islam. Opprettelsen av en islamsk stat ville knytte Tsjetsjenia til den arabiske verden og utløse solidaritet fra islamske stater og organisasjoner. Jandarbijev søkte først finansiell støtte på det statlige plan, nærmere bestemt fra Saudi-Arabia, men da han ble avvist, henvendte han seg til mer radikale islamistiske organisasjoner (Zjilin 1996, Anand 2003). Jandarbijevs uttalelse i et intervju med en russisk journalist sier noe om motivasjonen for å satse på wahha-

bismen: «Islamsk fundamentalisme er ikke farlig. Vi har inngått et slags partnerskap, internasjonale relasjoner. Du synes ikke det er noe problem at vestlige investorer reiser rundt i Russland, gjør du? Man kan ikke dele hjelp inn i hjelp fra wahhabister og hjelp fra andre...» (*Vremja Novostej* 2001).

Penger kan altså kjøpe ideer. De tsjetsjenske krigsherrene og politikerne var svært isolert etter den første krigens slutt, og i denne situasjonen var det flere av dem som valgte å utnytte de ressurser det internasjonale islamistmiljøet hadde å tilby. Dette forklarer også delvis hvorfor det var wahhabismen, i utgangspunktet en retning som er fremmed for de sufistiske tsjetsjenerne, som fikk fotfeste i Tsjetsjenia.

På tross av at det helt klart lå instrumentelle motiver bak islamiseringen av de omtalte krigsherrer og politikere, var det også noe i den spesifikke livssituasjonen deres som gjorde radikal islam til en relevant livsanskuelse. Deres radikaliserings må forstås på bakgrunn av den eksepsjonelt brutale krigføringen de føderale russiske styrkene sto for. Overgrepene under den første krigen i Tsjetsjenia er godt dokumentert. Bombingen av Grosnyj vinteren 1994–95 har blitt kalt «terrorbombing». Titusenvis av sivile ble drept, sentrum ble jevnet med jorden. Krigføringen i landsbyene var ikke mindre brutal. På listen over overgrep sto systematisk bruk av tortur, voldtekt og utenomrettslige henrettelser. Dessuten ble de fleste krigsherrene direkte berørt av overgrepene. Basajev, for eksempel, mistet sin kone og seks barn i et angrep på landsbyen sin i 1995.⁶ De tsjetsjenske krigerne hadde også sine svin på skogen. Likevel må de føderale styrkenes brutalitet ha påvirket deres syn. I møtet med denne virkeligheten blir en radikal fortolkning av islam med vekt på en *kompromissløs* motstand mot de *vantrø* særdeles relevant. Radikal islams dogmer passet også den tradisjonelle tsjetsjenske forestillingen om *ghazavat* (hellig krig) som eneste måte å motstå russisk undertrykkelse. På mange måter fylte radikal islam det samme behov i motstandskampen som sufismen fylte 200 år tidligere.

De tsjetsjenske krigsherrenes mottakelighet for radikal islam kan også forklares ut fra deres personlige bakgrunn. For de fleste krigsherrene hadde voldelig kamp blitt en livsstil og en karrierevei, og radikal islams forestilling om voldelig jihad som en hellig plikt var derfor svært nærliggende for dem. Basajev hadde kjempet både i Abkhasia (på «russernes» side), i Nagorno-Karabakh og i Tadsji-

6 Basajev har alltid presentert sine terroraksjoner som gjengjeld for de føderale styrkenes brutalitet (se for eksempel *Izvestija* 24.11.95).

kistan før 1994. På slutten av den første krigen hadde han kommando over 11 bataljoner (Krech 2002: 214–16). Tilsvarende var Arbi Barajev i utgangspunktet arbeidsløs, men fikk jobb som livvakt i 1991 og etablerte og ledet en egen hær fra 1996 (oftest i vestlig litteratur referert til som Special Purpose Islamic Regiment). Ved krigens slutt var Barajev blitt brigadegeneral i den tsjetsjenske hæren (Barinov 2002, Sjermatova 2002, Krutikova 2002). Også Radujev hadde en marginal posisjon i fredstid, men bygget seg opp under krigen og etablerte en egen hær i mellomkrigsperioden, som han kalte «General Dudajevs hær».

For å forstå radikaliseringen av de tsjetsjenske krigsherrene er det altså nødvendig å ta i betraktning både det faktum at radikal islam ble tatt i bruk av instrumentelle årsaker og at dens ideer synes å passe i de omstendigheter som hersket i Tsjetsjenia og som preget krigsherrenes liv. Å hevde at radikal islam i utgangspunktet ble brukt som et redskap for å nå andre mål, innebærer ikke nødvendigvis en påstand om at disse individene ikke ble «ekte» islamister. Ideer man i utgangspunktet tar i bruk av instrumentelle årsaker, kan over tid bli en integrert del av et menneskes virkelighetsforståelse.

Internasjonale islamister adopterer Tsjetsjenia-konflikten

De tsjetsjenske krigsherrenes radikalisering var tett knyttet til internasjonale islamisters forsøk på å infiltrere den tsjetsjenske separatistbevegelsen. Basajevs skifte av verdensanskuelse var i stor grad en konsekvens av hans møte og senere brorskap med jihadisten Ibn al-Khattab.⁷ Global jihad, som er en relativt ny trend blant islamistiske grupper, innebærer en globalisering av den islamistiske kampen – rettet mot det som blir oppfattet som en global sammensvergelse mot islam, både som religion og som kultur. I denne globale kampen anses voldelig jihad som en religiøs plikt (Paz 2002). Den palestinskfødte jordaneren Abdullah Yusuf Azzam, som hadde inspirert muslimer til å kjempe mot den sovjetiske invasjonen i Afghanistan i 1979, oppfordret til å etablere transnasjonale brigader for å forsvare muslimske samfunn verden over. Assam-brigadene, som hovedsakelig besto av hellige krigere fra

⁷ Basajev reiste til Khost i Afghanistan via Pakistan for å få militær trening allerede før krigen (Krech 2002: 215). Han skal ha kommet i kontakt med Khattab gjennom den tadsjikiske opposisjonen tidlig på 1990-tallet (Sjermatova 1999).

Afghanistan-konflikten, kjempet så i ulike deler av verden, for eksempel i Algerie og Bosnia. Etter hvert som omfanget av Tsjetsjenia-krigen bredte seg, ankom også noen av disse hellige krigerne Tsjetsjenia.

De første som ankom i 1995, var sannsynligvis Khattab og hans «Internasjonale islamske brigade». Noen kilder hevder at det var hele 300 «afghan-arabere» i hans brigade under den første krigen i Tsjetsjenia, selv om tallet synes overdrevet (Smith 1998: 152–53). Etter at Khattab hadde funnet en lokal partner i Basajev, trådte også tsjetsjenske krigere inn i brigaden. Her ble de undervist av en viss sjeik Abu Umar i den «rette lære», fordi mange av dem hadde «feilaktige og fordreide oppfatninger om islam» (*Global Muslim News* 1997). Gjennom Khattab ble det kanalisert store penger til krigerne. Stiftelsen Al-Haramain, som har sitt hovedsete i Riyad, skal ha vært en hovedkilde (*Vojennyj Vestnik Juga Rossii* 2002). Selv om alliansen mellom Khattab og Basajev var den mest iøyenfallende under den første krigen, ble det også observert jihadister blant Radujevs og Barajevs tropper. Alt i alt var imidlertid ikke de utenlandske jihadistene noe dominerende innslag i den første Tsjetsjenia-krigen. Til det var antallet for lite.⁸ Derimot var det av avgjørende betydning at de hadde skaffet seg allierte blant visse krigsherrer og at de ikke ble kastet ut etter krigens slutt, slik man hadde gjort i Bosnia. På tross av at Maskhadov til stadighet uttrykte sin misnøye med den religiøse ideologi de propaganderte, sto han i en slags takknemlighetsgjeld til dem. Følgelig ble Khattab for eksempel utnevnt til brigadegeneral i Den tsjetsjenske republikk-Itsjkeria etter at tsjetsjenske tropper gjeninntok Grosnyj sommeren 1996.⁹

Etter krigen kom det også islamistiske misjonærer til Tsjetsjenia, spesielt ble området rundt Urus Martan et arnested for de såkalte wahhabistene. Mange steder i Tsjetsjenia ble det opprettet sharia-domstoler og i flere av disse satt utenlandske wahhabister som dommere.¹⁰ Som fungerende president frem til 1997 støttet Jan-

8 Maskhadov hevdet at det til enhver tid ikke var mer enn 80 arabere i Tsjetsjenia under den første krigen (intervju med Maskhadov i *RFE/RL Newsline* 07.02.00). Selv om man kan innvende at Maskhadov ikke er den mest pålitelige kilde, støttes påstanden om at det bare var et lite antall slike krigere i hovedverkene som er skrevet om den første krigen om Tsjetsjenia.

9 I januar 1994 omdøpte president Dudaev Den tsjetsjenske republikk til Den tsjetsjenske republikk-Itsjkeria. Itsjkeria er det tsjetsjenske navnet på fjellområdene sør i Tsjetsjenia.

10 I 1997 (24. april) rapporterte *ITAR-TASS* at minst 20 sharia-domstoler fungerte i Tsjetsjenia. Innen 1998 hadde man ifølge islamistiske nettsider greid å etablere 30 sharia-domstoler (se <http://www.as-sahwah.com/>).

darbijeve denne utviklingen, og denne beskyttelsen var avgjørende for wahhabistenes innflytelse. Blant den tsjetsjenske befolkningen generelt hadde nemlig wahhabistene liten eller ingen oppslutning, de nye skikkene de forsøkte å introdusere var i motstrid med tsjetsjenske. Wahhabistene fylte ingen nyttige sosiale funksjoner, men ble snarere forbundet med lovløshet og uorden (Malasjenko 2001, Maksakov 1999). Det fantes imidlertid et visst rekrutteringsgrunnlag blant unge, arbeidsløse menn etter krigen, ikke minst fordi man ble tilbudt penger for å følge wahhabistenes prinsipper eller verve seg i deres tropper (Mereu 2002, Belovetskij 1997).

Det var først og fremst på elitenivå at de internasjonale islamistene sikret sin innflytelse. I den kaotiske situasjonen som hersket etter krigen, ble det utøvet lite kontroll over de radikaliserede krigsherrene og politikerne, og de kunne rimelig fritt forfølge sine prosjekter. For Basajev, Udugov og Jandarbijev var det et mål å forene Tsjetsjenia med andre nordkaukasiske områder i en felles nordkaukasiske islamsk stat. Dette var et ambisiøst mål, spesielt tatt i betraktning at den moderate Maskhadov, som ble valgt til president med et overveldende flertall i februar 1997, var imot et slikt prosjekt. I denne situasjonen utgjorde de ressurser de internasjonale islamistene kunne tilby, en vei til å virkeliggjøre drømmen. Tsjetsjenske krigere ble sendt til talibanske treningsleire i august 1996 for en tre måneders opplæring (*Kommersant-Daily* 1996). Treningsleirer, finansiert av islamske fond som Al-Haramein og Zam-Zam, ble også etablert i Tsjetsjenia under Khattabs ledelse og i samarbeid med Basajev (Rotar 1998, *Kommersant* 2000, *Gudok* 1999). Russiske kilder mener at mellom 1600 og 2500 personer fikk opplæring i disse leirene mellom 1996 og 1999 (Paukov & Lefko 1999). I leirene fikk de både kamps trening og religiøs trening, dessuten ble det propagandert for opprettelsen av en forent nordkaukasiske islamsk stat. Det er viktig å poengtere at de utenlandske jihadistene som var i Tsjetsjenia over lang tid, sannsynligvis ble vel så påvirket av de tsjetsjenske krigsherrenes ideer og ambisjoner som vice versa. Khattabs historie viser dette klart. Han ble en drivkraft bak realiseringen av de tsjetsjenske krigsherrenes drøm om å forene Kaukasus. Dessuten giftet han seg med en dagestansk kvinne og forlot aldri Nord-Kaukasus.

Kongressen av tsjetsjenske og dagestanske folk ble kalt sammen i april 1998 av Basajev, Udugov og Khattab, og var nok et fremstøt for å fremme en forening av Tsjetsjenia og Dagestan under islams banner. Kongressen ble delvis finansiert av utenlandske islamske fond og ved Khattabs hjelp ble kongressens «Fredsbevarende bri-

gade» opprettet (Maksakov & Rotar 1998). Basajev og Khattabs streiftog inn i Dagestan i august 1999, en av hendelsene som utløste den andre krigen i Tsjetsjenia, var også en tydelig illustrasjon på at det hadde utviklet seg en symbiose mellom de radikale krigsherrenes projekt og de utenlandske islamistenes. Streiftoget var et konkret ledd i planen om å forene Kaukasus, og ble samtidig autorisert gjennom en *fatwa* (juridisk erklæring) fra sjeik Abdullah i Pakistan og en saudiaraber ved navn Abdul Omar (Khlystun 1999). Det var også delvis finansiert av islamistiske kilder. Det må imidlertid nevnes at fransk etterretning har hevdet at Jeltsins stabssjef, Aleksander Volosjin, og en tidligere sovjetisk etterretningsoffiser møtte Basajev i Nice sommeren 1999 og bidro med 10 millioner dollar til å finansiere streiftoget (Evangelista 2002: 79).

Internasjonale islamister bygget allianser med andre av de tsjetsjenske krigsherrene på lignende vis. Radujev, som så seg selv som en etterfølger av Tsjetsjenias første president, Dudajev, og ønsket å utmanøvrere Maskhadov som president, bygget som nevnt opp en egen hær i mellomkrigsperioden. Denne var delvis finansiert ved hjelp av midler fra islamister i Midtøsten (Belovjetskij 1997). Likeledes inngikk Barajev etter hvert en allianse med islamistene, til og med Khattab, som han i utgangspunktet hadde ansett som sin fiende. Til gjengjeld ble krigsherrene avkrevet troskap til radikal islam eller i hvert fall islamistisk retorikk. Videre var det av stor betydning at de tsjetsjenske krigsherrene gang på gang beskyttet de utenlandske islamistene, da president Maskhadov etter hvert forsøkte å få dem utvist (Akajev 1999).

Ny krig, nye jihadister

Med utbruddet av en ny krig i 1999 ankom nye, utenlandske jihadister for å bekjempe de føderale styrkene.¹¹ Pankisidalen i Georgia ble en base der både tsjetsjenske krigere og utenlandske jihadister møttes, og mye taler for at også al-Qaida forsøkte å etablere seg i Pankisi.¹² Finansieringen fra islamistiske kilder økte også. Ifølge den russiske analytikeren Aleksej Malasjenko har mellom 10 og

11 Vitnemål fra islamister som har blitt arrestert i den globale antiterror-kampanjen viser at jihadister fra land som Algerie, Libanon, Kuwait, Sudan, Australia og Bosnia kom til eller hadde fore å reise til Tsjetsjenia i 1999. Se for eksempel «France Uncovers al-Qaeda bombers» *Insight on the News* 15.04.03, «Libanese Army Ousts Islamic Militants» *ICT News up date* 05.01.00, *Al-Sharq Al-Awsat* på arabisk s. 7, 12.12.02, via FBIS.

12 To mellomledere i al-Qaida ble arrestert i Pankisi etter at georgiske sikkerhetsstyrker foretok en opprenskningsaksjon i området i mai 2002 (*Time* 20.11.02).

200 millioner dollar i året tilflytt Tsjetsjenia fra utenlandske islamistiske grupper siden den andre krigen tok til (*Baltimore Sun* 2003). I noen grad var det tsjetsjenske aktører som oppfordret til en slik utvikling. For eksempel jobbet Jandarbijev aktivt for å skaffe støtte fra islamistiske miljøer i Midtøsten og Asia etter at han i 1999 forlot Tsjetsjenia (Anand 2003). Hovedimpulsen til denne nye strømmen kom imidlertid fra utenlandske aktører med en global jihad-agenda. Helt siden midten av 1990-tallet har islamistiske mediekanaler fremstilt Tsjetsjenia-konflikten som «sin» og oppfordret muslimer til å forsvare sine brødre i Tsjetsjenia. Denne retorikken har blitt sterkere med utbruddet av den andre krigen. For eksempel har Osama bin Laden ofte referert til den tsjetsjenske kampen som del av hans globale kamp, og video-opptak fra Tsjetsjenia har blitt brukt til å rekruttere til al-Qaida.¹³

Det ville imidlertid være feil å sidestille moralsk støtte og propaganda med reell støtte og innflytelse. Selv om Osama bin Laden ønsker å formidle at han kontrollerer den tsjetsjenske separatistbevegelsen, er det ikke nødvendigvis slik. Tallet på utenlandske jihadister i Tsjetsjenia har faktisk ikke vært så stort. Både ifølge russiske og tsjetsjenske kilder har det vært omkring 200 utenlandske jihadister i Tsjetsjenia til enhver tid under den andre krigen (*Baltimore Sun* 2003, Maskhadov 2002). Tatt i betraktning av at de tsjetsjenske troppene har bestått av mellom 1500 og 3000 mann, har jihadistene altså utgjort en relativt marginal gruppe tallmessig. Ikke desto mindre sikrer den langtrukne krigen at deres budskap får grobunn.¹⁴ Hva mer er, synes alliansen mellom tsjetsjenske krigsherrer og utenlandske jihadister å vare ved. Dette viser seg blant annet i at utenlandske krigere har fått posisjoner i det øverste lag av separatistbevegelsen.

Khattabs innflytelse ble styrket ved utbruddet av en ny krig. Mange av de utenlandske jihadistene skal ha sluttet seg til hans tropper når de ankom Tsjetsjenia (*Al-Sharq Al-Awsat* 2002). Videre hadde han spesiell kompetanse når det gjaldt trenings- og kampfer-

13 For eksempel anerkjente bin Laden gisseltakerne i Dubrovka-teatret i Moskva i en video i november 2002, der han sa til russerne «hvis dere er ulykkelige over at deres landsmenn ble drept i Moskva, så husk på våre i Tsjetsjenia» (Kringkastet av Al-Jazeera, også publisert på <http://www.robert-fisk.com/>, 12.11.02.)

14 Journalisten Andrej Babitskij som rapporterte fra separatistenes side under den første krigen, besøkte de tsjetsjenske krigerne igjen i 2002 og konkluderte med at det hadde foregått en dramatisk endring i retning av radikal islam blant de unge krigerne. Mens de unge krigerne tidligere hadde besvart spørsmålet «hvorfor er du her?» ved å referere til Tsjetsjenias uavhengighet, refererer de i dag til Allahs ord fremfor noe annet. Se Jeremy Bransten, «Chechnya: Babitskiy says rebels better armed, leaning toward fundamentalism», *RFE/RL Newslines* 14.08.02.

digheter. Da Khattab døde i 2002, var det mange som mente at strømmen av krigere og penger ville stoppe opp. Dette skjedde imidlertid ikke ettersom hans stedfortreder og landsmann Abu al-Valid tok over Khattabs posisjon. Han «arvet» brorskapet med Basajev og viste seg snart å være en verdifull partner i kampen mot de føderale styrkene.¹⁵ På tross av at Maskhadov avviste både den ideologi Valid sto for og terroristmetodene han og Basajev tok i bruk, valgte han å alliere seg med disse i kampen mot de føderale styrkene. Under et utvidet møte i det nasjonale sikkerhetsrådet, *Madzjlis al-Shura*, sommeren 2002 utnevnte derfor Maskhadov Valid til kommandør for østfronten. Den islamske internasjonale brigades enheter ble følgelig sammenføyd med Maskhadovs regulære tropper på østfronten. Valid og hans internasjonale sponsorer kan derfor hevde at de representerer de tsjetsjenske separatistene, selv om deres agenda i det store skiller seg fra Maskhadovs. Som det vil bli påpekt i neste kapittel, var dette i stor grad en konsekvens av marginaliseringen av Maskhadov, som til slutt ikke hadde andre steder å vende seg.

Oppsummeringsvis kan det altså sies at internasjonale islamistmiljøer i økende grad har ønsket å adoptere tsjetsjenernes kamp. Krigsutbruddene i 1994 og 1999 og kaoset og maktoppløsning i mellomkrigsperioden har budt på en gylden anledning til å konkretisere disse ambisjonene. Jihadistene fikk i utgangspunktet innpass fordi det var behov for dem som krigere i motstandskampen. De greide imidlertid ikke å mobilisere noen bred oppslutning om sin sak, og deres innflytelse begrenser seg til de unge krigerne og beror på at noen få sentrale jihadister har alliert seg med enkelte tsjetsjenske krigsherrer. Alliansene kom i stand ikke minst fordi tsjetsjenske krigsherrer og politikere, som tapte sin innflytelse og posisjon etter at krigen var over, men samtidig hadde ambisiøse mål, trengte de finansielle, militære og ideologiske ressurser de utenlandske islamistene hadde tilgang til. Man kan diskutere om de internasjonale islamistene har lyktes med å påvirke de tsjetsjenske krigsherrenes agenda, men det er helt åpenbart at tilflyten av jihadister og penger har påvirket balansen mellom radikale og moderate i separatistbevegelsen. Maskhadov har mottatt lite eller ingenting av jihad-pengene.¹⁶ Det er også et faktum at Maskhadov har hatt problemer

15 Blant Abu al-Valids «bragder» var et vellykket angrep på Russlands 51. fallskjermregiment i april 2000 og nedskytningen av et russisk MI-26 helikopter med 132 passasjerer i august 2002.

16 Selv den prominente FSB-generalen Aleksandr Zjdanovitsj har bekreftet at Makhadov mottar økonomisk støtte fra helt andre kilder enn Khattab, Basajev

med finansiering i denne andre krigen. Derfor har han på tross av at han ikke har mottatt jihad-penger direkte, blitt avhengig av godt utstyrte radikalere i sin kamp mot de føderale styrkene. Dette har uten tvil gitt de radikale i separatistbevegelsen et overtak over Maskhadov i denne andre krigen og lagt til rette for at folk som Valid får innpass i det nasjonale sikkerhetsrådet. Krigen selv utløste altså ikke bare strømmen av jihadister og penger, men skapte også omstendigheter der de fikk innflytelse.

Moskvas rolle

På tross av at Aslan Maskhadov, som hadde vært Dudajevs stabssjef under den første krigen, ble valgt til president med et overveldende flertall i februar 1997, var hans posisjon reelt sett ganske svak. Hver krigsherre kontrollerte etter krigen sin del av det tsjetsjenske territoriet og egne tropper.¹⁷ Maskhadov kontrollerte bare Grosnyj og de omkringliggende områder. Dertil la han seg på en moderat linje politisk; han ønsket en sekulær stat og et tett samarbeid med Moskva for å gjenoppbygge Tsjetsjenia etter krigen.¹⁸ Dette sporet an en gradvis samling av de radikale krigsherrene og politikerne i en opposisjon. I denne situasjonen var Moskvas politikk overfor det nye regimet i Tsjetsjenia avgjørende. Maskhadov var avhengig av at hans samarbeidslinje ikke skulle fremstå som et «forræderi mot Tsjetsjenia». Samtidig var han avhengig av føderal finansiering for å gjenoppbygge republikken og bygge opp statsinstitusjoner som kunne håndtere generell lovløshet og få kontroll over væpnede grupper.

Moskva støttet valget av Maskhadov. Av de kandidater som stilte, var han definitivt den russiske myndigheter best kunne kommunisere og samarbeide med. Den russisk-tsjetsjenske samarbeidsavtalen som Jeltsin og Maskhadov underskrev i mai 1997, ble også tatt varmt imot. Etter som tiden gikk, ble det imidlertid klart at Moskva ikke kom til å forfølge en politikk, verken økonomisk eller

---

og Omar. Se «The terror in Chechnya is directed by Arabs», *Trud* 28.02.02, FBIS-oversatt tekst publisert på www.toolkit.dialog.com.

17 Se for eksempel «Tsjetsjenkije rodovyje prsnaki», *Kommersant* 30.06.98 or «Lidery Tsjetsjni i ikh storonniki», *Segodnja* 25.06.98.

18 Maskhadov ga ofte uttrykk for at han så tett samarbeid med Russland som Tsjetsjenias livline. Etter at 1997-avtalen ble undertegnet, sa Maskhadov «Russland er en stormakt. Russland er nær oss og vi er sterkt knyttet til Russland økonomisk sett. Derfor er jeg forpliktet overfor (committed to) Russland, mye mer enn jeg er overfor Vesten eller den muslimske verden» sitert i Smith 2001: 267.

politisk, som oppfylte avtalens løfter og styrket Maskhadov-regimet. Moskva forsøkte stadig å knytte økonomisk bistand til spørsmålet om Tsjetsjenias status som del av føderasjonen, på tross av at dette spørsmålet ifølge Khasavjurt-avtalen av 1996 skulle stilles i bero frem til 2001 (*RFE/RL Newsline* 1997). I praksis behandlet de føderale myndighetene Tsjetsjenia som en uavhengig stat. Dette viste seg ikke minst på det økonomiske felt. Av de 40 milliarder rublene som ble lovet for å dekke lønninger og pensjoner i 1996, var det bare 5 milliarder som nådde Tsjetsjenia i perioden frem til valgene i 1997 (Bennett 1998). Pensjoner og lønninger ble som oftest ikke utbetalt, og tilskudd til utdanning, skole og helse var minimale. Ikke en rubel ble allokert til gjenreisning av Tsjetsjenia i det føderale budsjettet i 1998 (Corley 1998).

Ifølge den russisk-tsjetsjenske avtalen av 1997 skulle inntektene fra oljerørledningen som gikk fra Det kaspiske hav gjennom Tsjetsjenia og ut til Novorossijsk på svartehavskysten, danne ryggraden i Tsjetsjenias økonomi (Smith 2001: 265). De radikale krigsherrene, som motarbeidet ethvert samarbeid med russiske myndigheter, gjorde imidlertid sitt for å stikke kjepper i hjulene for en avtale om tariffier fra oljeeksporten (Evangelista 2002: 51–56). Sett fra Moskvas side var det vel heller aldri noe reelt alternativ å la rørledningen gå gjennom Tsjetsjenia. Forhandlingene førte ikke frem. Det ble besluttet å bygge en alternativ oljerørledning gjennom Dagestan, og i oktober 1998 sluttet man å pumpe olje via Tsjetsjenia (Trenin 2002: 172). Russisk aktivitet rundt den tsjetsjenske grensen, som i realiteten utgjorde en blokad av Tsjetsjenia, var også et stort hinder for gjenreisningen av økonomien. Denne blokaden var et tiltak for å begrense lovløsheten fra å spre seg til områder utenfor Tsjetsjenia. Den har imidlertid også blitt tolket som et forsøk på å sulte utbrytterrepublikken tilbake inn i føderasjonen (Blandy 1998: 21).

Alt i alt medvirket denne politikken til å undergrave det økonomiske fundamentet for Maskhadov-regimet. Dette var likevel ikke nødvendigvis en bevisst politikk fra Moskvas side, selv om visse grupperinger i forsvaret og sikkerhetsstyrkene åpenbart ønsket en slik utvikling. Tatt i betraktning Maskadovs mangel på kontroll over radikale og kriminelle grupperinger, var Moskvas manglende vilje til å implementere avtalene forståelig. Konsekvensen for Maskhadov var like fullt at hans samarbeidslinje fremsto som mislykket, den hadde ikke resultert i tilstrekkelig gjenoppbygging. Maskhadovs popularitet ble derfor aldri omsatt til et politisk våpen, den økning i levestandard folk hadde håpet på kom aldri. Samtidig fikk islamistiske organisasjoner en anledning til å øke sin innflytelse over Tsjet-

tsjenja. I 1998 uttalte Khattab at det ikke var noe problem at Moskva unnlot å sende pengene slik de hadde lovet, ettersom andre trådte til. Blant de landene han nevnte var Pakistan, Iran og Afghanistan (*Kommersant* 1998). For Maskhadov ble det imidlertid et alvorlig problem. Stilt overfor en radikal opposisjon som kunne finansiere sine små private hærer med penger fra utlandet, hadde han ingenting å slå tilbake med. Selv om Maskhadov gjentatte ganger truet med å slå ned på de som livnærte seg ved kidnapping og å kaste ut de utenlandske islamistene, hadde han ikke ressurser nok til å etablere kontroll (Maksakov 1998). Maskhadovs sikkerhetsstyrker mislyktes for eksempel flere ganger med å arrestere Radujev og Barajev, på tross av at de hadde blitt dømt for kriminelle handlinger (se for eksempel *RFE/RL Newslines* 18. februar, 16. juli og 5. november 1998).

Moskvas politikk overfor Tsjetsjenia i mellomkrigperioden førte også til at Maskhadov lot seg undergrave rent politisk. I løpet av året 1997 førte Jeltsin en dialog med Maskhadov der denne ble behandlet som en likeverdig partner, og i september 1997 undertegnet Jeltsin et direktiv om at det skulle utarbeides en avtale om maktfordeling mellom Russland og Tsjetsjenia. Forhandlingene om en slik avtale førte imidlertid aldri noe steds hen. Russiske medier kritiserte i økende grad Jeltsin for å være for ettergivende overfor Maskhadov. Flere russiske tjenestemenn, som ikke skilte mellom moderate og radikale i Tsjetsjenia, beskyldte Maskhadov for å bruke bortføringer og kriminalitet som et pressmiddel i forhandlingene (se for eksempel pressesekretær for presidenten, Kostikov 1997). Selv om partene syntes å nå enighet under forhandlingene, var utkastene Moskva la frem etterpå, ofte vesentlig endret og inkluderte referanser til Tsjetsjenia som del av Den russiske føderasjon. Maskhadov svarte med å insistere på tsjetsjensk uavhengighet. Til slutt, i desember 1998, annullerte Jeltsin direktivet om forhandling fra 1997. Bare to dager tidligere hadde Maskhadov uttalt at han, på tross av at han var forpliktet på Tsjetsjenias selvstendighet, var rede til enhver dialog med Moskva og trodde fast på et de kom til å undertegne en omfattende avtale mellom Moskva og Grosnyj (*ITAR TASS* 1998).

Maskhadovs forhandlingslinje mistet også troverdighet fordi de føderale myndighetene opprettholdt en blokada bestående av troppe, skyttergraver og militære kontrollpunkter rundt hele Tsjetsjenia. Blokaden utgjorde en konstant trussel om bruk av voldelig makt og undergravet Maskhadovs påstand om at Moskva ønsket å finne en løsning på spørsmålet om Tsjetsjenias status på fredelig vis.

Samlet sett førte Moskvas svinnende økonomiske og politiske støtte til Maskhadov-regimet til at de moderate tapte terreng overfor den radikale opposisjonen internt i Tsjetsjenia. De radikale kunne hevde at samarbeidslinjen ikke fungerte. I slutten av 1997 avskjediget Maskhadov regjeringen under press fra den radikale opposisjonen og bad Basajev om å danne en ny. I denne regjeringen fikk også Udugov og Basajevs bror, Sjirvani, plass.

Maskhadov hadde fra begynnelsen av vekslet mellom på den ene siden å forsøke å nøytralisere den radikale opposisjonen ved å inkludere den og på den annen å slå ned på den. Sommeren 1998 ble det imidlertid klart at ingen av disse strategiene lyktes. Maskhadovs økonomiske og politiske maktgrunnlag var for svakt. På tross av at den radikale opposisjonen hadde liten folkelig støtte,¹⁹ brukte de den øverste sharia-domstolen og ikke minst sine tropper til å presse Maskhadov til å sette deres program ut i livet. Etter mislykkede forsøk på å oppløse de radikales tropper og skifte ut ledelsen i den øverste sharia-domstolen (*Izvestija* 1998), etablerte Maskhadov i januar 1999 en kommisjon som skulle utarbeide en ny islamsk konstitusjon. Sharia-lovgivning ble innført over hele landet og parlamentet ble fratatt sin lovgivende myndighet.

Da general Gennadij Spigun ble bortført i mars 1999, forsøkte Maskhadov å samarbeide med Moskva for å løse saken. På dette tidspunkt hadde imidlertid Moskva helt klart avskrevet Maskhadov. Maskhadov ble anklaget for ikke å ha slått hardt nok ned på kriminalitet, og i stedet for samtaler og samarbeid ble det fra begynnelsen av mars utarbeidet en plan for militær intervensjon i Tsjetsjenia (*RFE/RL Newslines* 1999 og tidligere statsminister Sergej Stepasjin sitert i «The tragedy of Russia's reforms» publisert på *Johnson's Russia List*, 2. februar 2001). De russiske innenriksstyrkene bombet tsjetsjenske mål i juni, etter sigende for å ramme Basajev og styrke Maskhadov. Resultatet var imidlertid motsatt. Hendelsen underbygget bare påstanden om at Maskhadov hadde blitt Moskvas marionett. Samtalene Maskhadov skulle hatt med Jeltsin i juni/juli 1999, ble aldri noe av.

Maskhadov gjorde nok en innrømmelse overfor de radikale da han i juli 1999 bestemte at det nasjonale sikkerhetsrådet skulle etableres som øverste statlige organ. I dette rådet ble de radikale krigsherrene gitt posisjoner på linje med Maskhadov og avgjørelsene skulle fattes på «kollegialt vis». Ifølge *Nezavisimaja Gazeta* ble

19 En demonstrasjon organisert av den radikale opposisjonen samlet ikke mer enn 1000 mennesker i november 1998 (*RFE/RL Newslines* 1998).

Maskhadov truet på livet av Basajev og Khattab få dager i forveien: Hvis han ikke gjorde som de ønsket, ville han bli drept (Maksakov 1999).

Maskhadov tok avstand fra Basajev og Khattabs inntog i Dagestan i august 1999. Han innførte unntakstilstand og sparket Udugov fra det nasjonale sikkerhetsrådet. Han hadde imidlertid ikke makt til å stanse Basajev og Khattab. Da russiske myndigheter på bakgrunn av inntøget og bombeeksplosjonene i Moskva og Volgodonsk i september valgte å gå til full krig mot Tsjetsjenia, i stedet for kun å ramme de radikale grupperingene, presset de Maskhadov inn i en allianse med dem. Maskhadov avsto i utgangspunktet fra å føye sine tropper til de radikale krigsherrene som kjempet mot den russiske fremmarsjen. Han tilbød seg å overlevere Khattab og Basajev til russiske myndigheter og etterlyste forhandlinger for å avverge full krig. Først etter at Putin uttalte at han ikke anså Maskhadov som Tsjetsjenias legitime president, oppfordret Maskhadov Tsjetsjenias religiøse ledere til å erklære hellig krig for å forsvare «landets suverenitet» (*Reuters* 1999).

Russlands strategi i den andre krigen har, sammen med tilflyten av jihad-penger og -krigere til de radikale, bidratt til å forsterke den skjeve balansen mellom moderate og radikale ledere i separatistbevegelsen. Moskva har valgt ikke bare å ramme, men også å omtale, hele separatistbevegelsen under ett. Den tsjetjenske fienden har konsekvent blitt fremstilt som «terrorister» og «banditter».²⁰ Dette vokabularet har blitt tatt i bruk av representanter for den russiske regjeringen og et bredt spekter av den russiske politiske elite. Ved å fremstille også de moderate på tsjetjensk side som terrorister, har man avskrevet enhver mulighet for å forhandle med dem.

I kjølvannet av hendelsene 11. september 2001 har retorikken på russisk side blitt enda mer uforsonlig. Russiske myndigheter har overdrevet utenlandske islamisters rolle i konflikten og forsøkt å fremstille kampanjen i Tsjetsjenia utelukkende som bekjempelse av internasjonal terrorisme. Vesten har på sin side fått en ny forståelse for Russlands krigføring i Tsjetsjenia, og krav om en fredelig og forhandlet løsning på konflikten har stilnet hen (Thomas 2001, *The Times* 2001). En uttalelse fra forsvarsminister Sergej Ivanov illustrerer hvordan den nye internasjonale krigen mot terrorisme har innvirket på fortolkningen av Tsjetsjenia og derigjennom marginali-

20 Ifølge Sergej Kvaljov (2000) har militære rapporter brukt språk som «en gruppe på tre tusen terrorister har blitt omringet i Gudermes» og «to og et halvt tusen terrorister ble likvidert i Sjali».

sert de moderate ytterligere: «Jeg oppfordrer alltid dem som anbefaler oss å forhandle med Maskhadov til å begynne samtaler med mulla Omar.²¹ Det er samme sak. Nå for tiden er det mellom 1200 og 1300 opprørere på tsjetsjensk territorium, kompromissløse banditter som det bare er mulig å ha en type konversasjon med – deres destruksjon» (AFP 2003).

Det er et faktum at Maskhadov gjentatte ganger har etterlyst forhandlinger for å få slutt på krigen i løpet av de fire siste årene. Han har til og med sagt at han er villig til å oppgi kravet om selvstendighet for Tsjetsjenia (AFP 2003). Bortsett fra en kort konsultasjon mellom Putins representant til Den sørlige føderale okrug, Viktor Kasantsev, og Maskhadovs representant, Akhmed Zakajev, i november 2001, har Moskva aldri sagt ja til å forsøke å forhandle. Denne harde linjen stammer sannsynligvis ikke bare fra president Putin selv, som har investert så mye prestisje i å få orden på Tsjetsjenia en gang for alle. Det har også vært et sterkt press fra det militære om ikke å forhandle med Maskhadov, men heller nøytralisere fienden fullstendig denne gangen, noe de mislyktes med i første krig.²²

Ikke-forhandlingsstrategien og fremmedgjøringen av Maskhadov har tippet maktbalansen ytterligere i favør av de radikale i separatistbevegelsen. Uten forhandling gjenstår bare voldelig motstand, og Maskhadov har blitt avhengig av de radikales ressurser på dette feltet. Et klart tegn på Maskhadovs svekkede posisjon som leder av motstandskampen var at han i juli 2002 utnevnte Basajev til leder for det nasjonale sikkerhetsrådet. Udugov ble utnevnt til å lede informasjonsministeriet og Jandarbijev ble Tsjetsjenias offisielle representant i Midtøsten. Zakajev fremstilte disse utnevnelserne som et virkemiddel for å få kontroll over de radikale. Å dømme etter det som skjedde få måneder senere i Dubrovka-teatret i Moskva, var dette en grov feilvurdering.

Gisseldramaet i Dubrovka-teatret i oktober 2002 ga et siste støt til Maskhadovs legitimitet i den russiske befolknings øyne, blant liberale politikere i Russland og også i Vesten (Abdullajev 2002). Etter denne hendelsen ble Maskhadovs navn uløselig knyttet til den radikale fløy av separatistbevegelsen. Gisseldramaet ble fra russiske myndigheters side presentert som det endelige bevis på at krigen i

21 Mulla Omar refererer til lederen for Taliban i Afghanistan, mulla Omar Muhammed.

22 General Vladimir Sjamanov truet for eksempel med at hvis de militære denne gangen ikke fikk anledning til å utkjempe krigen til siste slutt, ville det kunne bryte ut borgerkrig i Russland (*Nezavisimaja Gazeta* 04.11.03).

Tsjetsjenia ikke var annet enn en kampanje mot internasjonal terrorisme, og Maskhadov ble nå fremstilt som Osama bin Ladens like (*Izvestija* 2002).²³ Akhmed Zakajev, personen man hadde forhandlet med i november 2001, ble etter russisk anmodning arrestert i København beskyldt for terrorvirksomhet. På russisk fjernsyn ble det vist video-opptak der Maskhadov etter sigende planla gisselaksjonen sammen med lederen for gisseltakerne, Movsar Barajev, og Abu Omar. Selv om det er vanskelig å felle noen endelig dom, så opptaket ut til å være forfalsket. På den annen side er det vanskelig å forestille seg at Maskhadov ikke visste noe om at aksjonen var i emning. Det er godt mulig at han, selv om han ikke initierte aksjonen, aksepterte den og håpet at den ville bringe samme resultat som i 1995, da en lignende aksjon tvang frem en våpenhvile. Alt i alt belyser hendelsene høsten 2002 den svake separatistlederens dilemma; selv om han i utgangspunktet forkaster både den ideologi og de metoder de radikale krigsherrene tar i bruk, er han i en krigssituasjon avhengig av dem for å vinne. På tross av at ledelsen i Moskva hadde all grunn til å frykte at Maskhadov ville bli de radikale krigsherrenes gissel, har nettopp deres måte å håndtere Tsjetsjenia-konflikten på, bidratt til å presse ham inn i en koalisjon med dem.

Gjennom den «politiske prosess» som ble lansert i Tsjetsjenia i 2003, bestående av en manipulert folkeavstemning over en ny konstitusjon i mars, et amnesti og et sterkt manipulert valg på ny tsjetsjensk president i oktober, har russiske myndigheter diktert svaret på det egentlige stridsspørsmålet, nemlig hva slags status Tsjetsjenia skal ha og samtidig ytterligere marginalisert Maskhadov ved å utestenge ham fra alle ledd i prosessen. Denne utviklingen har igjen tvunget Maskhadov inn i tettere samarbeid med de radikale. Etter gisselaksjonen i Dubrovka-teatret sparket Maskhadov Basajev fra ledelsen, og det ble reist tiltale mot ham for kriminelle forhold. Sommeren 2003 så det imidlertid ut til at de igjen var på talefot og forenet sine styrker (*Chechnya Weekly* 2003). Videre ser det ut til at den politiske prosessen har gitt tsjetsjenerne som sådan en følelse av å ha blitt bedratt nok en gang. Bølgen av selvmordsattentat i 2003, primært gjennomført av tsjetsjenske kvinner som har mistet sine nærmeste i krigen, vitner ikke bare om at Basajev har stor innflytelse

23 Denne retorikken har fortsatt i ettertid. Etter et selvmordsangrep i forbindelse med en popkonsert i Tuszino utenfor Moskva 5. juli 2003 uttalte Putin: «Selvmordsangrep beviser ikke bare at tsjetsjenerne er del av et globalt terrornettverk, men at de kanskje er den farligste delen av dette internasjonale nettverket» (*Chechnya Weekly* 10.07.03).

over dagsordenen i separatistbevegelsen, men også om desperasjon i befolkningen.²⁴ Det kom også i 2003 rapporter om et økende antall unge tsjetsjenere som ville kjempe på separatistenes side (*Chechnya Weekly* 2003). Som det har blitt påpekt tidligere, er det nettopp i krigsherrenes rekke at radikale islam får fotfeste.

Oppsummering og fremtidsperspektiver

En geriljakrig på lavbluss, som Maskhadov forsøker å lede, fortsetter. Det er flere liv som går tapt i regulær kamp enn i terroraksjoner. Likevel er det gjengse inntrykket av de tsjetsjenske separatistene at de er islamistiske terrorister. Det er selvmordsbombere vi hører om og Basajev vi hører fra. Dertil fortsetter Putin-regimet å innprente bildet av separatistbevegelsen som en avlegger av det internasjonale terrornettverket. Både de radikale islamistene (utenlandske og tsjetsjenske) og russiske myndigheter har åpenbart en interesse av å fremstille krigen som en konflikt mellom «islamister» og «de vantro». Problemet er at denne fremstillingen kan være i ferd med å bli virkelighet, nettopp som en følge av de radikale islamistenes anstrengelser på den ene side og Moskvas håndtering av problemet på den annen.

Dagens radikale krigsherrer er ikke *globale* jihadister, de kjemper fremdeles for å realisere sin lokale agenda. Likevel, krigene har skapt en mottakelighet for radikalt tankegods lokalt og samtidig vekket det internasjonale islamistmiljøets interesse for å kooptere konflikten. Det internasjonale islamistiske innslaget i den tsjetsjenske separatistbevegelsen har blitt overdrevet, men har likevel vært avgjørende for maktbalansen mellom radikale og moderate på tsjetsjensk side. Den begrensede, men likevel signifikante suksess det internasjonale islamistmiljøet har hatt med å kooptere separatistenes agenda, har sammenfalt med en feilslått russisk politikk overfor Tsjetsjenia. Manglende evne og vilje til å bygge opp under Maskhadovs regime i mellomkrigsperioden undergravet muligheten til å få kontroll over de radikale krigsherrene. Ved å gå til full krig mot Tsjetsjenia i 1999 og klassifisere hele separatistbevegelsen som terrorister har man gjort Maskhadov til de radikale krigsherrenes

24 Undersøkelser av selvmordsbombernes motivasjon viser at aksjonene stort sett har «lokale røtter». Kvinnene som verver seg til aksjonene, har fått sine liv ødelagt i krigen og søker hevn. Noen av dem har vært gift med radikale krigere og angivelig blitt indoktrinert med radikale islam (*The Times (UK)* 22.10.03, *International Herald Tribune* 08.08.03, *Sunday Times* 17.08.03, *The New York Times* 07.08.03).

gissel, fordi han er avhengig av dem for å motstå de føderale styrkene. Dertil sikrer den særdeles brutale krigføringen som inkluderer massive overgrep på sivilbefolkningen, rekruttering inn i de radikale krigsherrenes rekker.

På tross av at mange tsjetsjenske krigsherrer og krigere ikke har adoptert det radikale islamistiske verdensbildet fullt ut, vil en fortsettelse av krigen kunne medføre at de gjør det. Radikal islam har større appell i krigstid, samtidig øker behovet for og tilbudet av penger og krigere. Problemet med radikal islam er at denne ideologien propaganderer en evig global misjon og derfor har svært vage langsiktige mål. Den gir lite rom for den type pragmatisme og kompromissvilje som kreves for å løse konflikter. Likeledes er problemet med den russiske strategien at den innebærer ingen annen utvei enn å utradere fienden. Sålenge radikal islam og en kompromissløs russisk strategi fortsetter å prege handlingsmønstrer i konflikten, er det små utsikter til en varig og fredelig løsning.

Litteratur

- Abdullajev, Nabi (2002) «There are no rebels left for peace talks», *Moscow Times* 1. november.
- Akajev, Vakhit (1999) «Religious-political conflict in the Chechen republic of Ichkeria» i Lena Jonson & Murad Esenos (red.), *Political Islam and Conflicts in Russia and Central Asia, Conference Papers* (24). Stockholm: The Swedish Institute of International Affairs.
- Anand, Vinod (2003) «Export of Holy Terror to Chechnya from Pakistan and Afghanistan», www.idsa-india.org/an-jun-700.html
- Barinov, Vladimir (2002) «Klan ubijts», *Gazeta* 30. oktober.
- Belovetskij, Dmitrij (1997) «Salman Radujev: s pervomajskim privetom», *Ogonjok* 8. mai.
- Bennett, Venora (1998) *Crying Wolf*. London: Picador.
- Bennigsen Broxup, Marie (1992) *The North Caucasus Barrier*. London: Hurst and Company.
- Blandy, Charles (1998) «Chechen status-wide differences remain», <http://www.csrc.ac.uk/>
- Corley, Felix (1998) «Domestic dissent impacts on region», *Jane's Intelligence Review*, april.
- Derlugijan, Georgij (1999) «Tsjetsjenskaja revoljutsija i tsjetsjenskaja istorija» i D.E. Furman (red.), *Tsjetsjnja i Rossija: obstsjestva i gosudarstva*. Moskva: Andrej Sakharovs Fond.
- Dzjanasjija, Vakhtang (1994) «Komandujstsjim vojskami KNK naznatsjen Sjamil Basajev», *Segodnja* 1. februar.
- Galeotti, Mark (2002) «Chechen militants bring their war to Moscow», *Jane's Intelligence Review* 1. desember.
- Gall, Carlotta & Thomas de Waal (1997) *Chechnya: A Small Victorious War*. London and Basingstoke: Pan Original.
- Jandarbijev, Zelimkhan (1996) *Tsjetsjenija, bitva za svobodu*. Lvov: Svoboda Narodiv.
- Karny, Yo'av (2000) *Highlanders, A Journey to the Caucasus*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Khlystun, Viktor (1999) «Koran ili dollary», *Trud* 28. august.
- Kolpakov, Aleksandr (1995) «Polevye komandiry», *Moskovskij Komsomolets* 28 mars.
- Kostikov, Vjatsjeslav (1997) «Chechnya has lost the sympathy of Russian Democrats», *Izvestija*, 21. august.
- Kovaljov, Sergej (2000) «Putin's War», *The New York Review of Books* (47), 2. februar.
- Krech, Hans (2002) *Der Zweite Tschetschenien Krieg 1999–2002*. Berlin: Verlag Dr. Köster.
- Krutikova, Jevgenija (2002) «Semejka Barajevykh», *Versija* 28. oktober.
- Lieven, Anatol (1998) *Chechnya: Tombstone of Russian Power*. New Haven, CT, and London: Yale University Press.
- Maksakov, Ilja & Igor Rotar (1998) «Basajev podal v otstavku», *Nezavisimaja Gazeta* 7. juli.
- Maksakov, Ilja (1998) «Maskhadov pytajetsja spasti svoju vlast», *Nezavisimaja Gazeta* 17. juli.

- Maksakov, Ilja (1999) «Tikhij gosudarstvennyj perevorot v Tsjetsjnje?», *Nezavisimaja Gazeta* 15. juli.
- Malasjenko, Igor (2001) «The glitter and poverty of Chechen Islam» i Gennady Chufirin (red.), *The Security of the Caspian Sea Region*. Oxford: Oxford University Press.
- Maskhadov, Aslan (2002) i intervju, <http://www.chechen.org> 23. oktober.
- Mereu, Francesca (2002) «Islam plays a fundamental role in North Caucasus life», *Johnson's Russia List* 5. januar.
- Panfilov, Oleg (2003) «Proval informatsionnoj politike v Tsjetsjnje», *Nezavisimaja Gazeta* 11. august.
- Paukov, Viktor & Eduard Lefko (1999) «Vojny Allakha vybirajut Kavkaz», *Vremja MN* 30. august.
- Paz, Reuven (2002) «Middle East Islamism in the European Arena», *Middle East Review of International Affairs* (6), 3. september.
- Paz, Reuven (2003) «Middle East Islamism in the European Context», <http://gloria.idc.ac.il>
- Rotar, Igor (1995) «Tsjetsjnja: po obe storony fronta», *Izvestija* 24. november.
- Rotar, Igor (1998) «Tsjust Musulmanam gotova k Gasavatu», *Nezavisimaja Gazeta* 27. desember.
- Serrano, Silvia (2004) «Nationalizing Jihad: a paradoxical feed back effect of the islamisation of the war in Chechnya», paper presented at the ASN 9th Annual World Convention, Columbia University, New York 16 april.
- Sjermatova, Sanobar (1999) «Tak nazyvaemye vakhaby» i D.E. Furman (red.) *Tsjetsjnja i Rossija: Obsjstvo i Gosudarstva*.
- Sjermatova, Sanobar (2002) «Glavnyj rabototorgovets», *Moskovskie Novosti* 29. oktober.
- Smith, Sebastian (1998) *Allah's Mountains. Politics and Warfare in the Caucasus*. London: I.B. Taurus & Co Ltd.
- Thomas, Jeffrey (2001) «Rice sees New Impetus to US-Russia Relations», *Johnson's Russia List* 5. oktober.
- Trenin, Dmitri (2002) *The End of Eurasia: Russia on the border between geopolitics and globalization*. Washington, DC: The Brookings Institution Press.
- Volodina, N.V. (2002) «Islam: problemy ideologii, prava i politiki», *Sotsial'no-gumanitarnye znanija* 31. desember.
- Zjilin, Aleksandr (1996) «Tsjetsjenskaja filosofija po-Kremljovski», *Nevskoje Vremja* 17. september.

Avisartikler uten oppgitt forfatternavn

- AFP (2003) «Chechen leader gives up independence claim, seeks Kremlin talks» 17. juni.
- Al-Sharq Al-Awsat (2002) på arabisk s. 7, 12. desember via FBIS.
- Baltimore Sun (2003) Oberst Ilja Sjabalkin, referert i «Islamic groups aiding rebels in Chechnya» 30. oktober.
- Gudok (1999) «Tsjetsjenskaja piramida» 13. november.
- International Herald Tribune (2003) «Young, female and carrying a bomb» 8. august.

- Izvestija* (1998) «Tsjetsjnja na poroge mezjduusobnoj vojny» 23. oktober.
- Izvestija* (2002) «Khasavjurta ne budet» 11. november.
- Kommersant* (1996) «Sjuzjet nedeli marsjrut zalozjnika» 23. januar.
- Kommersant* (1998) «Khatab: sejat uzjas sredi tekh, kto prodal Allakha» 25. april.
- Kommersant* (2000) «Nasjelsja sponsor tsjetsjenskikh bojevikov» 20. mai.
- Kommersant Daily* (1996) «Vedomosti» 17. oktober.
- Nezavisimaya Gazeta* (1999) «Rossija ne doljna opravdyvatsja za svojo strem-lenije pokontsjit s terrorizmom» 4. november.
- New York Times* (2003) «Female suicide bombers unnerve Russians» 7. august.
- Vremja Novostej* (2001) «Zelimkhan Jandarbijev: Islamskij fundamentalizm be-zopasen» 17. desember.
- Global Muslim News* (1997) «Chechnya» desember, <http://www.islam.org.au/>
- Voennyj Vestnik Juga Rossii* (2002) «Vtorzjenije v Rossiju» 10. september.
- Baltimore Sun* (2003) «Islamic groups aiding rebels in Chechnya» 30. oktober.
- Sobesednik* (2000) «My vzorem Rossiju iznutri» 23. november.
- Sunday Times* (2003) «Wish me luck» 17. august.
- The Times (UK)* (2001) «Straw backs Russia over Chechnya» 1. november.
- The Times (UK)* (2003) «Deadly secret of the black widows» 22. oktober.
- Time* (2002) «Al-Qaeda flourishes in far off spots» 20. oktober.

Svalbard: russiske persepsjoner og politikkutforming

Jørgen Holten Jørgensen
cand.polit. i statsviten-
skap, vit.ass./forsker
Fridtjof Nansens institutt

Med den kalde krigens slutt mistet også Svalbard mye av den sikkerhetspolitiske oppmerksomheten i Norge. Da aktuelle sikkerhetsproblemer nå antas å ha tilknytning til ganske andre områder enn Arktis, har man antatt at Svalbard ikke skulle by på de store problemene i forholdet mellom Norge og Russland.

Men mens Norge har fokusert på å gjøre Svalbard til «verdens best forvaltede villmarksområde» og at vernehensyn alltid skal «veie tyngst» (St.meld. 9 1999–2000), har ikke dette møtt den store forståelsen i Russland. Etter en periode på 1990-tallet preget av få konflikter på Svalbard, har Russland de senere år trappet opp kritikken av Norge. Sentrale russiske aktører har anklaget norsk forvaltning for forskjellsbehandling, og langt inn i det russiske utenrikspolitiske miljø har man sett norske miljøinitiativer som rettet *mot* Russland. I Fiskevernsonen har russiske fiskerikretser anklaget Kystvakten for å diskriminere russiske fiskere. For russerne har det tegnet seg et bilde av at Norge ønsker å presse Russland bort fra Svalbard-området.

Denne artikkelen vil se nærmere på russiske persepsjoner av norsk Svalbard-politikk. Ved hjelp av diskursanalyse vil jeg vise i hvilken sammenheng Svalbard-spørsmålene settes. Deretter vil artikkelen se på de ulike sektorinteressenes rolle i russisk Svalbard-politikk. Metodisk bygger artikkelen på dybdeintervjuer med en rekke sentrale russiske aktører. Et så representativt utvalg som mulig er søkt oppnådd ved kontakt med tjenestemenn og politikere fra et bredt spekter av organisasjoner på føderalt, regionalt og lokalt nivå som på den ene eller annen måte er engasjert i Svalbard-politikken.¹ I

---

1 Disse inkluderer utenriksministeriet, ministeriet for økonomisk utvikling og handel, Statsdumaen og gruveselskapet Trust Arktikugol i Moskva, kontroll-

tillegg har et knippe russiske aviser og tidsskrifter blitt gjennomgått systematisk for å supplere de muntlige kildene.

Svalbard-regimet

Svalbard er styrt av et unikt regime i internasjonal sammenheng. Fra å ha vært et ingenmannsland ble Svalbard i henhold til Svalbardtraktaten av 1920 underlagt Norges «fulle og uinnskrenkede høihetsrett».² Traktaten setter imidlertid visse vilkår for Norges overtakelse, og det synes å være bred internasjonal enighet om følgende fem basisprinsipper i Svalbardtraktaten (Østreng 1982: 2): Suverenitetsprinsippet (1) anerkjenner Norges fulle og uinnskrenkede suverenitet over øygruppen. Begrensninger i suvereniteten tolkes innskrenkende, dvs. at den kun begrenses der dette er eksplisitt uttrykt i traktaten. Adgangsprinsippet (2) hjemler lik og uhindret adgang til, og opphold på, øygruppen for undersåttene i signatarstatene uten hensyn til hva formålet måtte være. Likebehandlingsprinsippet (3) gir de samme undersåtter lik rett til å drive fiske og fangst, maritim, industri-, bergverks- og handelsvirksomhet. Forutsetningen er at de retter seg etter de stedlige lover og forskrifter. Prinsippet om lokal bruk av skatter og avgifter (4) slår fast at Norge ikke kan kreve inn skatter utover hva som er nødvendig for å dekke øygruppens egne behov. Norge skal ikke kunne sko seg på andre parters virksomhet på Svalbard. Demilitariseringsprinsippet (5) forplikter Norge til «ikke å opprette eller tillate opprettet nogen flåtebasis i de nevnte egner som er nevnt i artikkel 1 eller anlegge nogen befestning som aldri må nyttes i krigsøiemed» (Svalbardtraktaten, art. 9). Bestemmelsen er imidlertid etter norsk syn ikke til hinder for forsvar av øygruppen.³

Mens det råder enighet om prinsippene, er det derimot en viss uenighet med hensyn til hvor langt eller vidt bestemmelsene skal fortolkes. Norge har for eksempel tolket demilitariseringsprinsippet som et forbud mot faste installasjoner; sporadiske besøk av Kystvakten eller militære transportfly i sivile oppdrag anses som tillatt. Sovjetunionen/Russland har på sin side hevdet at prinsippet forbyr

---

organet Murmanrybvod, Nordflåten, fiskeribransjen samt ulike avdelinger i fylkesadministrasjonen i Murmansk, Trust Arktikugol og det russiske konsulatet i Barentsburg og til slutt den russiske ambassaden i Oslo. For en mer omfattende empirisk gjennomgang, se Jørgensen (2003).

2 Traktat mellem Norge, Amerikas Forente Stater, Danmark, Frankrike, Italia, Japan, Nederland, Storbritannia og Irland og de britiske oversjøiske besittelser og Sverige angående Svalbard (1920), art. 1 (Svalbardtraktaten). Sovjetunionen sluttet seg til et tiår senere.

3 Se St.meld. nr. 9 (1999–2000) Svalbard, pkt. 4.1.4.

bruk av Svalbard ikke bare i krigs-, men også i *militært* øyemed. Sovjetunionen tolket tradisjonelt også suverenitetsprinsippet annerledes: Norsk administrasjon ble ikke anerkjent å gjelde overfor de sovjetiske bosetningene. Dette har endret seg betydelig siden omveltningene på 1980-tallet.

Svalbardtraktatens artikkel 2 tillegger Norge «å håndheve, trefte eller fastsette passende forholdsregler til å sikre bevarelsen og – om nødvendig – gjenoprettelsen av dyre- og plantelivet» på Svalbard. Denne artikkelen har de senere år blitt gitt stadig økt vekt på norsk side, jf. Svalbardmiljøloven av 2001. Som nevnt er regelen nå at i konflikter mellom næringsliv og miljø skal miljøhensyn alltid veie tyngst. Russerne på sin side ser øyensynlig mer med skepsis på alt som er egnet til å begrense Russlands handlefrihet på øygruppen, og legger følgelig større vekt på prinsippet om «lik og uhindret adgang til, og opphold på, øygruppen».

Svalbardtraktaten har forblitt uendret siden inngåelsen i 1920, men fortolkningen av den har altså endret seg i takt med partenes endrede interesser.

Regimet i Fiskevernsonen

Kyststatenes rett til å opprette eksklusive økonomiske soner ble knesatt med FNs tredje havkonferanse i 1975. En slik sone ble opprettet rundt fastlands-Norge i 1976, og i utgangspunktet ønsket Norge å gjøre det samme rundt Svalbard, men uten de begrensningene Svalbardtraktaten legger på norsk suverenitet. Norge argumenterte med at Svalbardtraktaten også på dette punkt må tolkes innskrenkende. Traktaten gjelder for Svalbard-øygruppen og dens territorialfarvann⁴ (art. 2). Det viste seg imidlertid snart at Norge ikke kunne regne med støtte fra sine allierte. Bare Finland og Canada har senere støttet Norge; andre interesserte parter har enten reservert seg fra å mene noe eller – som Sovjetunionen/Russland – nektet å anerkjenne det juridiske grunnlaget for sonen.⁵ Russland har ved flere anledninger hevdet at sonen er å anse som internasjonalt farvann.⁶ For å unngå unødige provokasjoner, og i erkjennel-

4 Siden 1812 har territorialfarvannet vært bestemt til en sone på 4 nautiske mil fra grunnlinjen. 1. januar 2004 ble denne sonen utvidet med 8 mil til 12 nautiske mil. Svalbardtraktatens gyldighetsområde ble i samme øyeblikk utvidet med 25000 km² (Finstad 2003 [intervju]).

5 For en drøfting av Fiskevernsonens juridiske status, se Ulfstein (1995).

6 Sist skjedde dette i en note oversendt fra det russiske utenriksministerium i etterkant av arrestasjonen av «Tsjernigov»: «Tråleren drev fangst i farvann som tilhører Svalbard-øygruppen, hvis rettsregime er regulert av Svalbard-

sen av at et regime er nødvendig for å hindre kaos og overfiske, opprettet Norge en såkalt Fiskevernsonen istedenfor en eksklusiv økonomisk sone og har i den ført en politikk *som om* Svalbardtraktaten hadde vært gjeldende i sonen.⁷ Norge hevder imidlertid sin rett til å opprette en eksklusiv økonomisk sone når tiden skulle være moden for det.

Dette har vist seg å være en løsning alle parter i praksis har kunnet akseptere. Utenlandske fiskere, også russiske, ønsker norske fiskeriinspektører velkommen ombord og retter seg stort sett etter deres pålegg. Kystvakten har kun unntaksvis benyttet sanksjonsmuligheter utover skriftlige advarsler, igjen for å unngå unødige provokasjoner. Rapporteringsbestemmelsene blir imidlertid ikke overholdt av russiske fiskere, etter ordre fra egne myndigheter. Det viktige er dog at man har kommet frem til en gjensidig forståelse og dermed fått et relativt stabilt, om enn sårbart og ikke eksplisitt uttalt, regime i Fiskevernsonen.⁸

«Normalisering» av norsk Svalbard-politikk

Siden begynnelsen av 1970-årene, og særlig etter omveltningene i Sovjetunionen, så Norge muligheten til å «normalisere» Svalbardpolitikken, altså å forvalte Svalbard på tilnærmet lik linje med fastlandet – innen Svalbardtraktatens rammer og hva som ble ansett som politisk mulig.⁹ I dette ligger at de utenrikspolitiske begrensningene ble ansett å være mindre enn tidligere, og følgelig tatt mindre hensyn til. På øygruppen såvel som i Fiskevernsonen har dette ført til en mer aktiv forvaltning. De russiske bosetningene må i større grad forholde seg til norske myndigheter: I Barentsburg er post og telefon norsk, politimyndigheten tilligger Sysselemanden, og norske lover og forskrifter om brannsikkerhet, arbeidsmiljø m.m. blir nå anerkjent også av den russiske siden. Større problemer har russerne med å akseptere Svalbardmiljøloven av 2001.¹⁰ Loven

---

traktaten av 1920, men utenfor grensene der den nevnte traktat har gyldighet, det vil si der normene for internasjonal lov gjelder for det åpne hav» (*Aftenposten* 2001c).

7 Ved å kalle den en fiskevernsonen ga man et signal om at hensikten ikke først og fremst er å sikre eksplisitt norske interesser, men å ta vare på fiskestammene i området.

8 For en nærmere beskrivelse av regimehåndhevelsen i Fiskevernsonen, se Hønneland (1998).

9 For en nærmere gjennomgang av norsk Svalbard-forvaltning, se f.eks. Arlov (1996) eller Haugan (2001).

10 LOV2001-06-15-79: Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven).

stiller meget strenge krav til enhver fremtidig næringsvirksomhet som kan tenkes å ha konsekvenser for miljøet på Svalbard, og krever at all virksomhet må forhåndsgodkjennes av norske myndigheter. Dette er prinsipielt nytt: Tidligere nøyde selskapene seg med å opplyse Sysselmannen om det ene eller andre prosjektet. For russerne fremstår derfor loven som en mulig trussel. Gruvedriften anses fortsatt som avgjørende for å opprettholde en bosetning av en viss størrelse. Skulle norske myndigheter stanse den russiske gruvedriften på Svalbard, ser det dårlig ut for den russiske tilstedeværelsen overhodet. Dette verst tenkelige scenario har da også blitt svært aktuelt i og med at gruen i Barentsburg inneholder kull for maksimalt noen få års videre drift. Russerne har de siste år lett etter alternativer, og et lovende kullfelt i Colesdalen omtrent midt mellom Barentsburg og Longyearbyen og dessuten like ved det nedlagte sovjetiske gruvesamfunnet i Grumantbyen, peker seg ut som mest aktuelt. For russerne virker det mistenkelig at Svalbardmiljøloven ble vedtatt kun kort tid etter at Arktikugol presenterte sine planer for Colesdalen.¹¹ Og det gjør saken enda verre at Sysselmannen i 2002 foreslo å legge Colesdalen inn i et nytt plantevern-område.¹² Spørsmålet russerne i mitt materiale stiller seg, er om hele miljøprosjektet ikke er annet enn et fordekt norsk forsøk på å presse Russland ut av Svalbard.

Også i Fiskevernsonen har norsk forvaltning ført til russiske protester de siste årene. Til dels har dette sammenheng med et dårligere samarbeidsklima i det norsk-russiske fiskerisamarbeidet generelt.¹³ Men det har også sammenheng med hva russerne ser på som den norske Kystvaktens diskriminering av russiske trålere. Det kokte nærmest over i etterkant av arrestasjonen av den russiske tråleren «Tsjernigov» i april 2001. Dette var første gang Kystvakten gjennomførte en arrestasjon av en russisk tråler i Fiskevernsonen, og følgelig et klart brudd med den tidligere linjen om såkalt «lempe- lig håndhevelse». De russiske reaksjonene var voldsomme: Det russiske utenriksministeriet overrakte en skarp note til den norske ambassadøren med et «innstendig» krav om å løslate tråleren, og understreket at Fiskevernsonen er internasjonalt farvann (*Aftenposten* 2001c). Et pågående møte i den norsk-russiske blandede fiske-

11 Arbeidet med en ny miljølov startet riktignok i 1998, noe russerne ble orientert om. Ikke desto mindre har russerne protestert heftig mot hva de ser på som norske myndigheters «svar» på de russiske gruveplanene.

12 Verneforslaget ble senere trukket tilbake grunnet russernes planer (Svalbardposten 2003). Det er å anta at norske myndigheter ikke ønsket å ta belastningen ved en konflikt med russerne om dette spørsmålet.

13 Se Hønneland (2003) for en nærmere diskusjon av dette.

rikommisjon ble avbrutt. Fiskerikomiteleder Jevgenij Nazdratenko truet med væpnet konflikt: «Russland er ikke noen hvilken som helst hund som lar seg lede i bånd (...) Hvis noe liknende gjentar seg, vil Russland gi et adekvat svar» (*Nezavizimaja Gazeta* 2001). Grensetjenesten foretok i månedene etter flere tokt til Fiskevernsonen – ikke primært for å kontrollere fisket, men for å «beskytte de russiske fiskerne mot Kystvakten». ¹⁴ I 2002 sendte Nordflåten sin 160 meter lange krysser «Severomorsk» til Fiskevernsonen, angivelig i samme hensikt (*Nord-West Kurjer* 2002).

Ingen bestrider at «Tsjernigov» hadde gjort seg skyldig i grove overtredelser av fiskerireglene. ¹⁵ Det er heller ingen tvil om at både Norge og Russland har en felles interesse i en effektiv forvaltning av fiskeressursene i Barentshavet, inkludert Fiskevernsonen. Den russiske motstanden mot forvaltningen av Fiskevernsonen så vel som Svalbard kan derfor se noe paradoksalt ut: På øygruppen agiterer Russland sterkt mot miljøloven, da denne ses som en trussel mot en uansett tapsbringende gruvedrift. I Fiskevernsonen agiterer Russland like sterkt mot en forvaltning som i realiteten beskytter en viktig og inntektsbringende russisk næring mot andre aktører. Økonomiske faktorer ser derfor ikke ut til å være avgjørende i den russiske Svalbard-politikken. For å forstå bakgrunnen for Svalbardpolitikken vil det derfor være nyttig å se nærmere på de russiske Svalbard-diskursene.

Russiske Svalbard-diskurser

Diskurser forstås i korthet som språklige handlinger festet i sosiale relasjoner. ¹⁶ Diskursene formes og endres gjennom sosiale og språklige interaksjoner mellom individer og institusjoner. Diskursene er derfor ikke statiske, men gjenspeiler det samfunnet de virker i. Diskursene gjenspeiler videre hva som er legitimt å si eller gjøre i en gitt situasjon, og bestemmer dermed aktørers handlingsalternativer. Men ettersom diskursene blir til gjennom en kontinuerlig prosess, kan også aktørene påvirke diskursen i ønsket retning ved stadig å gjenta et budskap. Diskursens ideer må, som Neumann (2001) uttrykker det, stadig re-representeres. I motsatt fall vil konkurrerende syn kunne overta den dominerende rollen.

¹⁴ Se f.eks. Rossbalt (2001a) eller *Izvestija* 2002.

¹⁵ «Tsjernigov» gjorde seg skyldig i hele seks tildels grove brudd på fiskerireglene, hvorav det mest alvorlige var et påmontert nett med en maskevidde mindre enn halvparten av tillatt minstestørrelse (*Aftenposten* 2001b).

¹⁶ For en innføring i diskursanalyse, se f.eks. Winther Jørgensen & Phillips (1999) eller Neumann (2001).

Kartlegging av diskurser viser hvilke sammenhenger et visst spørsmål settes inn i. Ofte er det slik at ulike grupper i samfunnet ser forskjellig på et gitt spørsmål. Hvilken diskurs som får en dominerende rolle, avhenger følgelig av hvilken samfunnsgruppe som vinner frem med sin argumentasjon. Dette er trivielt. Svalbard er imidlertid et så perifert område for russere flest at det har vært vanskelig å finne divergerende synspunkter. Så vidt ulike grupper som fiskere, militære, byråkrater og politikere viser et påfallende likt syn på Svalbard-spørsmålene. Og man vil raskt legge merke til at miljøverndiskursen, som i norsk Svalbard-debatt har blitt absolutt dominerende de siste årene, er fullstendig fraværende i russisk Svalbard-diskurs.¹⁷

I det følgende vil to russiske Svalbard-diskurser presenteres. De to vil for leseren synes svært sammenfallende. Det er de også, og det kan derfor virke noe kunstig å skille dem fra hverandre. Når dette likevel er gjort, er det fordi de viser hvert sitt sentrale poeng som kan hjelpe til å bedre forståelsen av russisk Svalbard-politikk.

«Sikkerhetsdiskursen»

Ulikt den norske oppfatningen spiller Svalbard fortsatt en viss rolle i den russiske sikkerhetsdiskursen. Russland er fortsatt mistenksom overfor Nato-landet Norges hensikter med Svalbard-politikken, og har gjennom 1990-tallet flere ganger satt spørsmålsteget ved norske «objekter med en dobbel anvendelse», dvs. sivile installasjoner som kan tenkes å bli brukt i militært øyemed. Blant disse regnes radarstasjonen EISCAT utenfor Longyearbyen og Norsk romsenterets rakettskytefelt utenfor Ny-Ålesund, som i likhet med Globus II-radaren i Vadsø «kan utføre en hel rekke stridsoppdrag i luftrommet og verdensrommet over det nordvestlige Russland» (Motsak 2000: 8–9, sitert etter Åtland 2003: 36). Daværende nestkommanderende i Nordflåten, admiral Mikhail Motsak, bruker kraftige ord og hevder:

Begivenhetene som pågår ved Den russiske føderasjons nordlige grenser, viser således at Norge og dette landets forbundsfeller i Nato bestreber seg på, koste hva det koste vil, å sikre seg rettighetene til omstridte områder, og maksimalt begrense det russiske nærværet i Barentshavet og i det hele tatt i Arktis (Motsak 2000).

---

¹⁷ I alle fall så langt mitt materiale har kunnet vise.

Det såkalte «stredeproblemet» har en spesiell posisjon i russisk sikkerhetspolitisk tenkning. Kort fortalt går det ut på at Russland, tross verdens lengste kyst, mangler åpen og direkte adgang til verdenshavene. Utgangen fra de isfrie havnene på Kolahalvøya fremstår som den sikreste Russland har, men også denne ville bli usikker skulle Svalbard bli utbygget med vestlige baser. Kommandør A. Smolovskij hevder at ved en eventuell tilspissing av forholdene mellom Nato og Russland er «nødvendigheten av en operativ-strategisk linje Svalbard-Bjørnøya-Nordkapp åpenbar». Derfor er det for ham alvorlig at Norge «konsekvent gjennom 1990-tallet [har] forsøkt å presse Russland ikke bare fra Svalbard, men også fra havområdene i nord» (*Aftenposten* 2001a). Murmansk-guvernør Jevdokimov har ved flere anledninger vært inne på det samme og hevder at «[f]ra et geopolitisk synspunkt vil vår frivillige oppgivelse av Spitsbergen åpne hittil ukjente muligheter for NATO til å komme enda et skritt nærmere de russiske grensene» (Jevdokimov 1999).

Sikkerhet er tradisjonelt enhver stats høyest prioriterte område. Oppfattes et spørsmål å ha sikkerhetspolitiske konsekvenser, vil andre hensyn, også økonomiske, måtte vike. All den tid Svalbard fortsatt ses i et sikkerhetspolitisk perspektiv i Russland, mister andre faktorer sin relevans. Delvis derfor har russerne problemer med å se på miljøloven som noe som først og fremst angår miljøet. En annen grunn synes å ligge i den relativt lave prioritering Russland vier miljøvern generelt.¹⁸ At miljøhensyn skulle gå foran næringslivshensyn på Svalbard i den grad miljøloven legger opp til, synes for russerne uforståelig, og grunnlaget for konspirasjonsteorier er derfor høyst til stede:

Svalbardmiljøloven handler om politikk mer enn om miljø. Svært, svært store områder blir lagt under vern og derfor stengt for økonomisk aktivitet. (...) I praksis ekskluderer den eiendomsretten på Svalbard. (...) Loven er et resultat av at Norge i realiteten ønsker å bli den eneste aktøren på Svalbard (Pritsepov 2002 [intervju]).

Russland må etter alt å dømme offentlig erklære at Norges linje om å begrense Russlands nærvær på øygruppen og begrensningen av mulighetene for økonomisk virksomhet *under påskudd av miljøhensyn*,

18 Landet har f.eks. ingen selvstendig, politisk myndighet for miljøvern. Det russiske miljøvernministeriet ble i 1996 nedgradert til en statlig komité, for så i 2000 å bli nedlagt endelig som selvstendig organ. Funksjonene er siden offisielt ivarettatt av Naturressursministeriet, et organ som mot betaling fordeler lisenser til bruk av naturressurser. Bukken og havresekken, altså.

ikke er akseptabel. Slike handlinger fra Norges side er i strid med forordningene i Svalbardtraktaten av 1920 (Fjodorov *et al.* 2002: 688) [min uthevelse].

En av informantene innrømmet at Russland har mye å svare for når det gjelder miljøhensyn i Barentsburg, men mente at stedets miljømessig begredelige prestasjoner i seg selv indikerer *Norges* manglende interesse:

Om dere i Norge var opptatt av miljøet, ville dere forlenget stilt strenge krav til Barentsburg. Vi har biler med urgammel teknologi, vi har søppel som flyter og et kullkraftverk som spyr ut den verste møkka. Dere kunne lett kommet med tekniske krav til renslig drift, men isteden snakker dere om et par plantevekster i Colesbukta! (Kosatsjov 2002 [intervju]).

Noen miljødiskurs tilsvarende diskursen den norske miljøbevegelsen står for, er nokså fraværende i Russland. Derimot finnes enkelte som mener at miljøloven *kan* være et resultat av miljøbevegelsens «totale seier» over næringsinteressene, og at den således ikke nødvendigvis representerer et ønske om å fordrive russerne fra Svalbard. En tjenestemann i Murmansk mente at det kun er latterlige, mediekåte politikere som kan påstå at miljølovens egentlige hensikt er å presse Russland bort fra Svalbard, og i Barentsburg, der kontakt med norske myndigheter forekommer hyppigst, hadde informantene et mer nyansert syn på norsk Svalbard-politikk enn i Murmansk og Moskva. Imidlertid er disse synspunktene fullstendig fraværende i den russiske offentlige debatt – til det er de for kontroversielle, nærmest upatriotiske, og dessuten ville et slikt syn svekke den russiske argumentasjonen mot Norge. Den offentlige diskursen klarer effektivt å hindre at alternative synspunkter kommer til overflaten.¹⁹

«Realismediskursen»

Klassisk realistisk tankegang står sterkt i russiske oppfatninger av internasjonal politikk. Man antar at internasjonal politikk fungerer som et nullsumspill: Det én stat vinner, vil en annen tilsvarende tape. Det er styrken som avgjør; sterke stater utnytter sine svake naboer, og staters interesser er konkurrerende snarere enn sammenfallende. I en slik verden er det små rom for samarbeid, og det

¹⁹ Alle informantene med «avvikende» syn ønsket å være anonyme.

er derfor heller ingen grunn til å tro at norske hensikter er fordelaktige for Russland. Viktig er det å legge merke til at russerne ser på Norge som en fullkomment rasjonell, enhetlig aktør som kaldt kan beregne fordeler og ulemper ved enhver politisk handling.

[D]e siste årene har nordmennene på Spitsbergen oppført seg annerledes overfor russerne enn tidligere. Deres bestrebelsers på å få oss til å forlate arkipelet frivillig kan tydelig ses. Vel, etter min mening er det en normal prosess, sånn er det alltid: Når et land midlertidig svekkes, vil dets naboer forsøke å dra nytte av det (Jevdokimov 1997).

Konspirasjonsteorier står også sterkt:

De på overflaten vennskapelige kontaktene og de norske offisielle representanters profesjonelle vennlighet er ikke i stand til å skjule Oslos forsett om å ta den fulle kontroll over naturressursene (på og rundt Svalbard) som delvis rettmessig burde tilfalt Russland (*Nord-West Kurjer* 2002).

Selv avtaler inngått mellom to statsledere, blir trukket i tvil. Nåværende leder i dumaens utenrikskomité mente at «felleserklæringen til Putin og Bondevik betyr ingen ting.²⁰ Den er ikke annet enn tomme ord» (Kosatsjov 2002 [intervju]). Og lederen i Dumaens Nord- og Fjerne østen-komité mente at «det hele er svært enkelt: Når Russland gjør lite, gjør Norge mye. Men Russland er i ferd med å reise seg igjen, og tar skritt for å styrke sine posisjoner på Spitsbergen (Pivnenko 2002 [intervju]).

I Fiskevernsonen kommer realismesyntet enda bedre frem. Misnøyen i russiske fiskerikretser med norsk forvaltning har vært tiltakende de siste årene, og som på Svalbard er man mildt sagt skeptiske til den norske forvaltningens hensikter. Misnøyen nådde nye høyder i forbindelse med «Tsjernigov»-arrestasjonen, men har generelt vært stor også før og etter. Russiske fiskere anklager Kystvakten for konsekvent å behandle russerne dårligere enn de norske fiskerne, og de hevder at dette inngår i den norske regjeringens plan for å presse russerne ut. Følgende sitat er fra intervju med nestlederen i fiskerikomiteen i Murmansk:

Kystvakten påstår at den handler på bakgrunn av reelle fakta (om arrestasjoner av russiske trålere, m.a.). Men i virkeligheten er Kyst-

20 Felleserklæring avlagt under Putins Norges-besøk i november 2002. I denne hilser Norge russisk virksomhet på Svalbard velkommen.

vaktens bestemmelser selektive og vilkårlige. (...) Reglene ser ut til å være slik laget at man, om man så ønsket, kunne arrestert hvem som helst for hva som helst (Sokolov 2003 [intervju]).

Igjen et eksempel på tiltroen til Norge som en enhetlig, rasjonell aktør:

[Norge] forsøker å skjule sine egne overtramp i fiskeriene (...) Nordmennene er interessert i å diskreditere russiske fiskere da Norge selv ofte fisker mer enn kvoten tillater. Derfor, straks etter meldinger i russisk presse om norske regelbrudd, vil man i Norge arrestere et russisk fartøy. Begrunnelsen er uviktig. Til gjengjeld blir det behørig notert i alle informasjonskanaler (*Rosbalt* 2002).

De russiske aktørene har en tendens til å se Svalbard og Fiskevernsonen i sammenheng. Flere av informantene så på bosettingen i Barentsburg som en garanti for russisk fiske i Fiskevernsonen. Oppfattelsen av en målbevisst norsk politikk for å presse russerne blir dermed styrket i og med at konfliktene på øygruppen og i Fiskevernsonen faller sammen i tid. Kun et par måneder skiller «Tsjernigov»-episoden fra Stortingets vedtak av Svalbardmiljøloven.

Diskursene: Hva forteller de?

Diskursanalysen har vist at russiske aktører fortsatt nærer en sterk mistenksomhet overfor norske og vestlige handlinger. Tanken om at Vesten «utbytter» de russiske naturrikdommene, har mye til felles med den sovjetiske fremstillingen av kapitalismen i hine dager. Når noe kommer fra Vesten, er det alltid en skjult agenda som ligger bak. Til grunn for skepsisen ligger selvsagt de historiske erfaringene under den kalde krigen, men også den grunnleggende antakelsen av internasjonal politikk som et nullsumspill.

Diskursanalysen har vist fem avgjørende sider ved russisk Svalbard-politikk. For det første har vi sett at Svalbard-politikken ses i en større ramme. Det dreier seg ikke bare om kull versus miljø, men om Russlands forhold til Norge og Vesten. Sikkerhetsdiskursen for Svalbard har et klart skeptisk syn på Norge og Vesten, til tross for Putins klart vestvennlige politikk. Dette paradokset kan best forklares ved at det russiske byråkratiet er mer konservativt enn både Putins administrasjon og folket (Piontkovskij 2003 [intervju]). Som en av informantene nevnte, kan man ikke vente nye tanker fra folk som bærer tapperhetsmedalje fra Berlin på brystet (Jevsejev 2003 [intervju]). Svalbard er sjelden på Putins dagsorden, og den russis-

ke Svalbard-politikken reflekteres derfor av verdensanskuelsen til det store konservative midtsjiktet i det russiske byråkratiet.

For det andre har vi sett at den russiske sikkerhetsdiskursen på Svalbard overskygger andre alternative diskurser. Derfor settes også andre spørsmål, som miljø- og ressurspolitikk, i en sikkerhetspolitisk ramme. Så lenge Russland selv ser Svalbard i et sikkerhetspolitisk perspektiv, har russerne problemer med å akseptere at f.eks. den norske miljøvernpolitikken ikke har en sikkerhetspolitisk agenda.

I forlengelsen av argumentet ovenfor oppfatter russerne Norge som en enhetlig og rasjonell aktør som konsekvent følger sine nasjonale interesser i Svalbard-området. Dette gjelder miljøloven, og det gjelder Kystvaktens virksomhet i Fiskevernsonen. I den russiske virkelighetsoppfatningen er det utelukket at Kystvaktens mer aktive kontrollvirksomhet er resultatet av et (internt) ønske om å fukke lovbyggere. Likeledes utelukkes det at miljøloven er resultat av den norske miljøbevegelsens seier over næringsinteressene. I stedet settes alt inn i et interesseperspektiv der kampen går mellom to nasjoner og ikke mellom ulike sektorer.

For det fjerde finnes svært få alternativer til den dominerende Svalbard-diskursen i Russland. Kun fem–seks av alle de tjenestemenn jeg intervjuet, forfektet et annet syn – at miljøloven faktisk dreier seg om miljø. Disse var enten økonomer som bare fokuserte på de finansielle sidene, eller de hadde tilhold i Barentsburg med jevn og nær kontakt med norske myndigheter. Felles for dem var imidlertid deres ønske om å forbli anonyme: Holdningene deres strider med den dominerende Svalbard-diskursen. Her er et godt eksempel på hvordan diskursen styrer hva som er legitim handling.

Og for det femte er diskursen i samsvar med de uttalte russiske interessene i Svalbard-området. Dette er neppe overraskende, men er likevel et poeng det er verdt å huske på. De russiske Svalbard-aktørene evner å bruke retoriske virkemidler til å hevde sine interesser.

Diskursene sier derimot lite om de russiske sub-nasjonale aktørenes faktiske interesser i Svalbard-området. Dèt er tema for neste avsnitt.

Russisk Svalbard-politikk: Styrt av sektorinteressene

Russisk Svalbard-politikk fremstår som enhetlig og konsekvent. Det har helt siden Svalbard-traktatens tilblivelse gått rutine i russiske myndigheters protester mot hva de oppfatter som brudd på traktatens art. 9. At Russland protesterer mot forvaltningstiltak de finner

forstyrrende for sin virksomhet, er heller ikke egnet til å overraske, skjønt støynivået, som diskursavsnittet ga eksempler på, nok har vært høyere enn norske myndigheter forventet. Som en direkte følge av miljøloven har Russland til og med truet med å innkalle til ny traktatkonferanse om Svalbard (*Aftenposten* 2001d). I Fiskevernsonen har ulike russiske organer handlet koordinert overfor den norske forvaltningen, og diskursanalysen ovenfor viste en forbausende grad av konsistens i de russiske oppfatningene av Svalbard-politikken.

Likevel er det grunn til å spørre om ikke de ulike organisasjonene først og fremst ivaretar sine egne sektorinteresser. Dette avsnittet vil presentere de ulike aktørene og kort drøfte hvorvidt deres handlinger best kan forklares i egne eller nasjonale interesser.²¹

Russlands utenriksministerium

Russlands utenriksministerium (MID) er det øverste russiske myndighetsorgan på Svalbard med eget konsulat i Barentsburg. Svalbard er imidlertid et perifert område og som Holtmark (1999) skriver, ble Svalbard-politikken i sovjetisk tid styrt av et lite knippe geopolitisk interesserte tjenestemenn. Den øvrige politiske og administrative ledelse ser ut til å bry seg minimalt med Svalbard-politikken. De spesielt interessertes egne oppfatninger får derfor uvanlig stor gjennomslagskraft. Dette ser i høy grad ut til fortsatt å være tilfelle, med Russlands nylig avgåtte (2003) ambassadør Kvitsinskij som en ivrig pådriver (Udgaard 2001).²²

Trust Arktikugol

Barentsburg er fortsatt en typisk «company town», og det statlige gruveselskapet Trust Arktikugol står for drøye 90 prosent av virksomheten i gruvebyen. Selskapet legger i stor grad premissene for styringen av Barentsburg. Forsøk fra sentraladministrasjonen på å differensiere virksomheten og gjøre Barentsburg mindre avhengig av kull har effektivt blitt trenert og stoppet av Arktikugol (*Izvestija* 2001, Gusjtsjinskij 2003 [intervju]). Tidvis har selskapet argumen-

21 Alle opplysninger i denne delen av artikkelen bygger på Jørgensen (2003). Gjennomgangen bygger i sin tur på Graham Allison's (1969) pluralistiske modeler i beskrivelsen av staters utenrikspolitikk.

22 Kvitsinskij har ikke akkurat utmerket seg ved noen pro-vestlig holdning. Ved valget i desember 2003 ble han valgt inn i Statsdumaen på det utpreget konservative kommunistpartiets liste (KPRF online 2003).

tert for en sterkere russisk politikk på Svalbard (se f.eks. *Aftenposten* 1997 og *Rosbalt* 2001b). Skulle Russland oppgi Svalbard, eller droppe gruvedriften, mister Arktikugol sitt livsgrunnlag. Når Arktikugol snakker om de russiske nasjonale interessene på Svalbard, er det dermed selskapets egne interesser det først og fremst har i tankene. Og når selskapet står for drøye 90 prosent av Russlands landbaserte virksomhet på øygruppen, er det klart at Arktikugol har stor innflytelse på russisk Svalbard-politikk.

Nordflåten

Nordflåten har diverse ganger anklaget Norge for å utnytte Russlands svakhet. Nordflåtens ledelse hevder at en styrking av flåten er nødvendig for å møte «truslene» vestfra. Det synes imidlertid åpenbart at Russlands sikkerhetsproblemer ikke ligger i nord, men langs landets sørlige randsoner. For Nordflåtens fremtid er det derfor avgjørende å opprettholde mest mulig av det gamle fiendebildet av Vesten.²³ Organisatorisk konservatisme kan også forklare mye. Nordflåtens oppgave er å forsvare rikets sikkerhet, og med den skepsisen som fortsatt råder i Russland i landets forhold til Vesten, er det ikke overraskende om Nordflåtens ledelse ser med argusøyne på hva de oppfatter som norsk opptrapping i nordområdene. Det er dessuten viktig for Nordflåten å vise at de er handlingsdyktige. «Severomorsk»s tokt i Fiskevernsonen ga Nordflåten positiv oppmerksomhet i Russland, ikke minst fra fiskerisektoren, som angivelig finansierte drivstoff til dette toktet. Dette sier mye om Nordflåtens økonomiske situasjon og forklarer en del av denne konkrete hendelsen.

Grensetjenesten

Grensetjenesten fikk overført kontrollmyndigheten til sjøs først i 1998 etter voldsomme organisatoriske kamper mellom denne og kontrollorganet Murmanrybvod (Hønneland & Jørgensen 2002).²⁴ At Grensetjenesten startet fiskerikontroll i Fiskevernsonen i 1999, har derfor ikke bare sammenheng med forholdet til Norge. For det første hadde styrkene ikke anledning til å gjøre slikt tidligere, og dernest har Grensetjenesten hatt behov for å oppnå anerkjennelse

²³ Som et apropos kan nevnes at ubåten «Kursk», da den sank i år 2000, var med i en øvelse der Nordflåten igjen ønsket å markere seg som et bolverk mot Nato (*The Economist* 2003).

²⁴ Tilsvarende kamper fant sted også i Russlands andre fiskeriregioner.

i sin nye rolle. For det tredje og kanskje viktigste: Grensetjenestens primæroppgave er å vokte Russlands grenser og verne om de russiske interessene slik tjenesten forstår dem. For Grensetjenesten blir det derfor naturlig å opptre som de russiske fiskernes beskytter snarere enn kontrollør i Fiskevernsonen. Organisatorisk konservatisme forklarer mye av Grensetjenestens oppførsel. Mye forklarer også det faktum at kapitalsterke fiskere ved leilighet har finansiert drivstoff til Grensetjenestens skip. Det synes derfor klart at Grensetjenestens handlinger i Fiskevernsonen kan forklares utfra dens egne, snarere enn den russiske stats, interesser.

Murmansk fylke

Murmansk har store interesser i Fiskevernsonen. Ca. to tredjedeler av Nordvest-Russlands fiskeflåte hører hjemme i Murmansk, og ca. en fjerdedel av Nordvest-Russlands fiskekvoter blir tatt i Fiskevernsonen. Det er derfor ikke overraskende at Murmansk-guvernør Jurij Jevdokimov har stått frem som et av de sterkeste talerør for en aktivisert russisk politikk i Svalbard-området. Overraskende er det derimot at han særlig har agitert for en styrking av den landbaserte virksomheten på Svalbard. Murmansk fylke har knapt noen interesse overhodet knyttet til Barentsburg,²⁵ og Murmansk har heller intet myndighetsansvar på Svalbard da øygruppen fra russisk side sorterer under utenriksministeriet. I den grad Murmansk fylkesadministrasjon engasjerer seg i Svalbard-spørsmål, er det derfor best egnet til å tjene guvernørens personlige interesser. Nasjonalistisk retorikk og angrep på «de andre» er en fristende måte å vende oppmerksomheten bort fra hjemlige problemer. Handlingene hans minner således mer om et teater enn om reell politikk. Dette er hva Skak (1996: 186) kaller *dramatisk aktør*-modellen. Etter denne modellen er det kun aktøren personlig som har nytte av en gitt handling. At det er symbolpolitikk fra Jevdokimovs side, viser også det faktum at han så godt som aldri nevner Svalbard med ett ord i møte med norske myndigheter.²⁶

Men Jevdokimov har også i stor grad vært med på å sette nord-områdene i fokus generelt. Ved å peke på at det også finnes utenrikspolitiske grunner til å satse mer i nord, får han lettere gehør i Moskva. Etter en lengre periode med liten oppmerksomhet på 1990-

25 Gruvearbeiderne i Barentsburg blir rekruttert fra Sør-Russland, Sibir og Ukraina, og kullproduksjonen går til det vesteuropiske markedet (Jevsejev 2003 [intervju]).

26 Ifølge Norges generalkonsul i Murmansk, F. Arthur (2003 [intervju]).

tallet ble det viktig å påkalle sentralregjeringens interesse for nord-områdene. Da Svalbard har en viss symbolsk betydning i Russland, har dette vært et godt kort å benytte for Jevdokimov.

Fiskerikomiteen

Fiskerikomiteen var inntil nylig Russlands føderale fiskeriforvaltningsorgan.²⁷ Komiteens tidligere leder Jevgenij Nazdratenko²⁸ har vært særlig aktiv i Svalbard-politikken og gikk meget hardt ut mot Norge etter «Tsjernigov». Under Nazdratenkos ledelse har det oppstått tette bånd mellom fiskerikomiteen og fiskerinæringen, som av Russlands innenriksministerium i januar 2003 ble erklært å være en av landets mest kriminelle næringer (*murfish.ru* 2003). Nazdratenkos fortid gir et bilde av ham som en av landets mest korrupte politikere, og han styrte Primorskij-regionen som sitt føydale fyrstedømme mellom 1993 og 2001. Han var populær i store deler av befolkningen og spilte på en uhemmet nasjonalisme. Dette videreførte han aktivt som leder av fiskerikomiteen. Han benytter åpenbart nasjonalistisk agitasjon som avledningsmanøver og passer godt til *dramatisk aktør*-modellens logikk.

Fiskerinæringen

Fiskerinæringen har siden sent nittital og særlig etter «Tsjernigov»-episoden høyllytt hevdet at de blir urettferdig og diskriminerende behandlet av Kystvakten og krevet beskyttelse og støtte fra russiske myndigheter.²⁹ De har sågar finansiert drivstoff til Grensetjenestens kontrollskip og Nordflåtens «Severomorsk» for å få denne støtten. Næringen har de siste årene i økende grad blitt dominert av et fåtall sterke økonomiske aktører og har derfor kunnet opptre mer overbevisende og selvbevisst. Samtidig har kampen om fiskekvoter hardnet til innad i Russland, og ifølge fiskerikomiteen har

27 Fiskerikomiteen mistet sin selvstendige status som føderalt forvaltningsorgan under en større reform i mars 2004. Som i perioden 1997–98 er komiteen igjen underlagt landbruksministeriet, nå som et *agentstvo*.

28 Nazdratenko gikk av som leder våren 2003 etter en uklar og turbulent prosess innad i den russiske regjeringen.

29 At Kystvakten med hensikt diskriminerer russiske trålere er neppe riktig, men det er like fullt et faktum at russiske regelbrytere blir behandlet annerledes. Dette har bl.a. å gjøre med mangelen på bankgarantier fra russisk side. For å forsikre seg om at ilagte bøter virkelig blir innbetalt, er praksis derfor at russiske trålere blir ført til norsk havn og satt i arrest inntil boten faktisk er betalt. Se f.eks. *Aftenposten* (2002) eller *Fiskeribladet* (2002).

landet en betydelig overkapasitet på trålere. Selv om det skulle være i russisk, like mye som i norsk, interesse å verne om ressursene, har fiskerinæringen i Russland klart å fremstille konflikten med Kystvakten som en konflikt mellom nasjoner snarere enn mellom næring og forvaltning. Fiskerne har derfor effektivt fått de russiske myndigheter på sin side, til tross for sine regelbrudd. Men kvotene er de samme, uavhengig av om trålerne blir kontrollert av russiske eller norske myndigheter. Det økonomiske aspektet er derfor til stede bare hvis russisk kontroll er mindre effektiv enn norsk. Om vi antar at russiske fiskere følger loven, har konflikten med Kystvakten intet økonomisk aspekt.

Ministeriet for økonomisk utvikling og handel

Dette ministeriet huser den interdepartementale Spitsbergen-kommisjonen, hvis oppgave er å finne nye former for virksomhet på Svalbard. Dette har ikke vært videre vellykket, grunnet mangel på ressurser, men også grunnet motstand fra eneherskeren i Barentsburg, Arktikugol. Ministeriet har holdt en lav profil i Svalbard-politikken og virker lite interessert i Svalbard overhodet.³⁰ Om ministeriet hadde hatt evnen og viljen til å kjøre en tøffere linje i Svalbard-politikken, ville trolig de russiske prioriteringene i Barentsburg kunne vært annerledes. Representanter for ministeriet utmerket seg ved ikke å se miljøloven på Svalbard som rettet eksplisitt mot russiske interesser. Et slikt syn er som nevnt svært kontroversielt i Russland.

Oppsummering

De russiske Svalbard-aktørene handler i stor grad i overensstemmelse med Moskvas vedtatte politikk. I hovedsak går den ut på å minimere norsk suverenitet og maksimere russisk handlefrihet i Svalbard-området. Som gjennomgangen i dette avsnittet har vist, er det imidlertid også egne, interne interesser de russiske Svalbard-aktørene aktivt forsvarer. Et mer eller mindre tilfeldig sammenfall av interesser aktørene imellom, og mellom aktørene og den russiske stat, har fått dem til å spille på lag. Dermed *fremstår* Russland som en enhetlig aktør. Aktørene viser alle til «nasjonens» interesser når de argumenterer for sin politikk. Tilvante handlings-

30 Den ansvarlige sekretæren i ministeriet for Svalbard hadde liten kunnskap om Svalbard og innrømmet raskt at hun ikke brukte mye tid på Svalbard-spørsmål (Antonova 2002 [intervju]).

mønstre, kampen om trange budsjettmidler og behovet for å vise handlekraft er viktige forklaringsfaktorer og dominerer aktørenes adferd, og Norge har med sin forvaltning gitt dem gode argumenter.

Konklusjoner

Russisk Svalbard-politikk har endret seg lite siden Sovjetunionens dager. Russland finner det fortsatt interessant å forbli på Svalbard, og grunnene ser i grove trekk ut til å være som før: å opprettholde sin innflytelse i Svalbard-området generelt gjennom aktiv tilstedeværelse, og å forsikre seg om at Norge ikke anlegger militær virksomhet på øygruppen. I tillegg har Russland en tendens til å se øygruppen og sonen som to deler av et hele, og slik sett er en tung tilstedeværelse i Barentsburg egnet også til å sikre tilgangen til fiskeressursene. Det er ingen grunn til å tro at Russland virkelig ønsker å fremprovosere en kollaps i forvaltningen av Fiskevernsonen. Dette ville gjort adgang til sonen enklere for tredjelands fiskere, noe som ikke er i Russlands interesse. Landets protester mot Fiskevernsonen betyr derfor ikke at Russland ønsker den fjernet; snarere betyr det at Russland ønsker en særstilling i området vis-à-vis andre nasjoner.

Diskursperspektivet viser med all tydelighet at den russiske virkelighetsoppfatningen skiller seg fra den norske. Mens Svalbard for Norge i første rekke har blitt et spørsmål om hva som best tjener miljøhensynene, har Russland lagt sikkerhets- og geopolitiske betraktninger til grunn for sin politikk. Den entydig skeptiske holdningen til Norge i russisk sikkerhetsdiskurs om Svalbard hindrer russerne i å se alternative tolkninger av norsk politikk. Dette er et avgjørende poeng for å forstå de russiske reaksjonene mot norsk Svalbardpolitikk. Skepsisen mot Norge har smittet over på fiskerne, som derfor ser Kystvaktens kontroller som rettet mot dem. Skepsisen har også hindret russiske myndigheter fra å akseptere at miljøloven faktisk handler om miljøvern. Dette er misforståelser som Norge bør ta alvorlig.

Samtidig har analysen vist at flere av de russiske aktørene effektivt og bevisst har benyttet retoriske virkemidler til å tjene egen sak. Det skal ikke underslås at mye av Svalbard-retorikken er myntet bare på det interne publikum og sentralmyndighetene i Moskva. En klar indikator på dette er at flere av aktørene, som guvernør Jevdokimov, har en langt mer positiv holdning i tosidige møter med norske myndigheter (Arthur 2002 [intervju]). Men utfallene i russisk presse ville gjort liten nytte om det ikke allerede rådet en gene-

rell skepsis mot Norge og Vesten i store deler av den russiske befolkningen. Dette vet de russiske Svalbard-aktørene å dra nytte av, og de blir godt hjulpet av norske myndigheter: Uten miljøloven og det foreslåtte plantevernområdet, og uten «Tsjernigov»-arrestasjonen, ville kanskje Svalbard forblitt et sted Russland knapt hadde i minnet.

Referanser

- Aftenposten* (1997) «Dyster fremtid for Barentsburg», 23. august.
- Aftenposten* (2001a) «Mange anklager mot Norge», 20. april.
- Aftenposten* (2001b) «Russisk tråler tatt i arrest ved Svalbard», 22. april.
- Aftenposten* (2001c) «Trålerarrest kan spisse svalbardkonflikt», 23. april.
- Aftenposten* (2001d) «Russland på kollisjonskurs med ensomt Norge», 28. april.
- Aftenposten* (2002) «-For mildt behandlet i forhold til russerne», 18. november.
- Allison, Graham T (1969) «Conceptual models and the Cuban missile crisis», *American Political Science Review: Quarterly Journal of the American Political Science Association* 63(3): 689–718.
- Antonova, Tatjana Vasiljevna, ansvarlig sekretær, Den interdepartementale Spitsbergen-kommisjon, ministeriet for økonomisk utvikling og handel, Moskva (2002) *intervju med forf.* 19. desember.
- Arlov, Thor B. (1996) *Svalbards historie*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Arthur, Fredrik, Norges generalkonsul i Murmansk (2003) *intervju med forf.* 4. mars.
- Finstad, Sissel, juridisk rådgiver, Sysselmannen på Svalbard (2003) *intervju med forf.* 25. august.
- Felleserklæring avgitt av Kongeriket Norges statsminister og Den russiske føderasjons president* (2002). Hentet fra Utenriksdepartementet 12. november [online]: <http://odin.dep.no/ud/norsk/aktuelt/nyheter/032001-990726/indexdok000-b-n-a.html>
- Fjodorov, Andrej *et al.* (2002) «Interesy Rossii na Severe Jevropy: V tsjom oni?», *Strategija dlja Rossii: 10 let SVOP*. Moskva: Vagrius.
- Gusjtsjinskij, Kirill, forsker, Barentsburg (2003) *intervju med forf.* 18. april.
- Haugan, Marthe (2001) *Nye tider – ny politikk? Norsk svalbardpolitikk under og etter kald krig*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Institutt for sosiologi og statsvitenskap. Hovedoppgave.
- Holtmark, Sven G. (1999) *Norge og Sovjetunionen – bilateralisering og fellesstyrer*. Oslo: Den norske Atlanterhavskomiteé.
- Hønneland, Geir (1998) «Compliance in the Fishery Protection Zone around Svalbard», *Ocean Development & International Law* 29: 339–60. London: Taylor and Francis.
- Hønneland, Geir (2003) *Russia and the West. Environmental co-operation and conflict*. London: Routledge.
- Hønneland, Geir & Anne-Kristin Jørgensen (2002) «Implementing International Fisheries Agreements in Russia. Lessons from the Northern Basin», *Marine Policy* 26(5): 359–67.

- Izvestija* (2001) «Tsjorno-belyj forpost. Strategitsjeskie interesy Rossii lezjat ugljom v vetsnoj merzlotte», 17. oktober.
- Jevdokimov, Jurij (1997) «Sjipitsbergen – eto geopolitika! Tsjem obernetsja dlja Rossii poterja strategitsjeskogo severnogo forposta», *Literaturnaja gazeta* 15. oktober.
- Jevdokimov, Jurij (1999) «Interesy Rossii v Arktike nosjat strategitsjeskij kharakter», *Krasnaja zvezda* 6. mai.
- Jevsejev, Vladimir Mikhailovitsj, leder økonomiavdelingen, Murmansk fylkesadministrasjon (2003) *intervju med forf.* 4. mars.
- Jørgensen, Jørgen Holten (2003) *Svalbard og Fiskevernsønen: Russiske persepsjoner etter den kalde krigen*. FNI Report 13/2003. Lysaker: Fridtjof Nansens Institutt.
- Kosatsjov, Konstantin Josifovitsj, nestleder utenrikskomiteen, Statsdumaen, Moskva (2002) *intervju med forf.* 19. desember.
- KPRF (2003) «Polnyj spisok kandidatov KPRF na vybory v Gosudarstvennuju Dumu RF», 9. september [online]. http://www.kprf.ru/party_news/18172.shtml
- LOV-2001-06-15-79: Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven).
- Motsak, Mikhail V. (2000) «O natsional'nykh interesakh Rossii v Arktike», *Voennaja mysl'* (6): 8–10.
- Murfish.ru* (2003) «Pod osobyj kontrol», 17. januar [online]. <http://www.murfish.ru/cgi-bin/news/print.cgi?num=02851>
- Neumann, Iver B. (2001) *Mening, materialitet, makt: En innføring i diskursanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Nezavizimaja Gazeta* (2001) «Nazdratenko vojuet za rybu s norvezjtsami», 29. mai.
- Nord-West Kurjer* juli 2002: «Zona osobogo rezjima.»
- Piontkovskij, Andrej Andrejevitsj, direktør, Moskvass senter for strategiske studier (2002) *intervju med forf.* 17. desember.
- Pivnenko, Valentina Nikolaevna, leder, komiteen for Nord- og Fjerne østen-problematikken, Statsdumaen, Moskva (2002) *intervju med forf.* 20. desember.
- Pritsepov, Andrej Anatoljevitsj, seksjonsleder, 2. europeiske avdeling, utenriksministeriet, Moskva (2002) *intervju med forf.* 20. desember.
- Rosbalt* (2001a) «Murmanskije rybaki i pogranitsjniki sjtsjitajut, tsjto u arhipelaga Sjipitsbergen dolzjno osjtsjusjtsjat' sja rossijskoe voennoe prisutstvie», 25. april [online]. www.rosbalt.ru/news/8508.html
- Rosbalt* (2001b) «Ot Sjipitsbergena vejet kholodom. V storonu Rossii», 8. juni [online]. www.rosbalt.ru/news/11465.html
- Rosbalt* (2002) «Diskretidatsija rossijskikh rybakov vygodna Norveii, sjtsjitaet direktor Murmanskogo tsentra delovogo sotrudnitsjestva i razvitija Georgij Tisjkov», 22. august [online]. www.murfish.ru/cgi-bin/news/kpbynum.cgi?num=02194
- Skak, Mette (1996) *From Empire to Anarchy. Postcommunist Foreign Policy and International Relations*. London: Hurst & Company.
- Sokolov, Vadim Vissarionovitsj, nestleder, fiskerikomiteen, Murmansk (2003) *intervju med forf.* 5. mars.
- St.meld. 9 (1999–2000) Svalbard.
- Svalbardposten* (2003) «Tar Colesdalen ut av verneplanen», 4. juli.

The Economist (2003) «Slow, inglorious death», 6. september.

Traktat mellem Norge, Amerikas Forente Stater, Danmark, Frankrike, Italia, Japan, Nederlandene, Storbritannia og Irland og de britiske oversjøiske besiddelser og Sverige angående Spitsbergen (Svalbardtraktaten). Lov 1920-02-09 nr 00.

Ulfstein, Geir (1995) *The Svalbard Treaty. From Terra Nullius to Norwegian Sovereignty*. Oslo: Scandinavian University Press.

Winther Jørgensen, Marianne, & Louise Phillips (1999) *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Østreng, Willy (1982) *Traktatfortolkning og nasjonale interesser: Svalbardtraktaten av 9. februar 1920*. Lysaker: Fridtjof Nansen-stiftelsen på Polhøgda.

Russisk oljeindustri og Nordflåten – interessekonflikt eller strategisk partnerskap?

Kristian Åtland
cand. philol. i russisk og
forsker ved Forsvarets
forskningsinstitutt

Siktemålet med denne artikkelen er å belyse noen av de endringer som har skjedd i russisk nordområdepolitikk etter den kalde krigen. I sentrum for analysen står forholdet mellom russiske næringsinteresser og forsvarsinteresser, illustrert ved tre konkrete og aktuelle case: (1) Bygging av en internasjonal oljeterminal i Murmanskfjorden, (2) utbygging av olje- og gassfelt på russisk sokkel i Barentshavet og (3) fremtidig bruk av det militærindustrielle kompleks i Severodvinsk.

Det vil være av særlig interesse å bringe på det rene om de russiske aktørene har motstridende eller sammenfallende interesser, og hvordan dette kan tenkes å påvirke deres innbyrdes relasjoner. I Vladimir Putins første presidentperiode (2000–2004) har det vært en overordnet målsetning for den russiske sentralmakten å sikre en bedre koordinering av Russlands strategiske interesser. Dette er fremfor alt en utfordring i den russiske del av Barentsregionen, som tradisjonelt har vært et møtested for tunge sektorinteresser.

Under den kalde krigen ble Barentshavet og de tilgrensende kyststrøk først og fremst betraktet som del av et militært operasjonsteater, og ikke som et ekspansjonsområde for kommersiell næringsvirksomhet. Det militære spenningsnivået i regionen var så høyt at man fant det nødvendig å legge til dels betydelige begrensninger på den sivile virksomheten. Sovjetisk/russisk – og for den saks skyld norsk og amerikansk – nordområdepolitikk var i realiteten diktert av overordnede sikkerhetspolitiske hensyn.

Artikkelen er i noen grad basert på momenter fra Kristian Åtland (2003) *Russisk nordområdepolitikk etter den kalde krigen*, FFI-rapport 2003/00713, som er tilgjengelig på <http://rapporter.ffi.no/>. Forfatteren vil gjerne takke IPs referereer for nyttige kommentarer til en tidligere utgave av artikkelen.

Avviklingen av den bipolare verdensorden, fremveksten av et mer komplekst trusselbilde og den begynnende integreringen av Russland i europeiske og transatlantiske samarbeidsstrukturer har ført med seg vesentlige endringer i Russlands prioriteringer. Det militære nærværet på Kolahalvøya og i de nordlige havområder er blitt sterkt redusert, og de militæres økonomiske stilling og politiske innflytelse på lokalt og nasjonalt nivå er blitt betydelig svekket. De militæres tidligere rolle som den viktigste premissleverandør for utviklingen i nordområdene er langt på vei blitt overtatt av kommersielle aktører.

Parallelt med dette har det skjedd en gradvis oppmykning av de sivil-militære relasjonene. De militære, som har mistet mye av sin økonomiske handlefrihet, har i lengre tid orientert seg i retning av lokale samarbeidspartnere. Den russiske petroleumsindustrien fremstår i denne forbindelse som en interessant kandidat, fordi den har en åpenbar egeninteresse i å holde seg inne med de militære. Det bebudede olje- og gasseventyret i nord vil vanskelig la seg realisere uten en eller annen form for medvirkning eller samtykke fra Nordflåten og det militærindustrielle kompleks.

Eventuelle endringer i forholdet mellom de sentrale aktørene på russisk side, enten som resultat av føringer via «maktvertikalen» fra Moskva eller fordi aktørene selv ser seg tjent med økt horisontal samhandling, vil kunne få stor betydning for Russlands forhold til sine nordvestlige naboer – inkludert Norge – i årene fremover.

«Sikkerhetisering» og «desikkerhetisering»

For bedre å kunne forstå de mekanismer som former russisk nordområdepolitikk, og i særdeleshet forholdet mellom «militærstrateger» og «næringspolitikere», kan det være nyttig å ta utgangspunkt i den såkalte Københavnerskolens begrepsapparat. Begrepet «sikkerhetisering» betegner den prosess som utspiller seg når den styrende elite i en stat mobiliserer for å avverge en reell eller opplevd trussel mot statens suverenitet, uavhengighet eller politiske orden. Ved å kalle noe et «nasjonalt sikkerhetsspørsmål» tiltar man seg samtidig retten til å håndtere det aktuelle spørsmål med andre midler enn de som er tilgjengelige innenfor den politiske og økonomiske sfære:

By uttering 'security', a state-representative moves a particular development into a specific area, and thereby claims a special right to use whatever means are necessary to block it (Wæver 1995: 55).

Vellykket sikkerhetisering forutsetter at den «sikkerhetiserende aktør» («securitizing actor») har den nødvendige autoritet overfor sitt publikum («audience»), og at publikumet er villig til å akseptere de påstander som fremsettes i aktørens forsøk på sikkerhetisering («securitizing move»). Hvorvidt forsøket på sikkerhetisering vil føre frem, vil naturligvis også avhenge av innholdet i den påståtte trussel (Buzan *et al.* 1998: 33).

Gitt det høye spenningsnivået som preget øst–vest-relasjonene i den arktiske del av Europa under den kalde krigen, var det kanskje ikke så merkelig at mange spørsmål ble sikkerhetisert. Nordflåten og forsvarsministeriet lyktes ofte med sine «securitizing moves», bl.a. fordi det var en utbredt oppfatning hos «publikummet» (det være seg Politbyrået, Kommunistpartiet eller Folkekongressen) at landets sikkerhet virkelig var truet og at militærstrategiske hensyn måtte settes øverst på prioriteringslisten. Man forsøkte å maksimere sin sikkerhet gjennom en utvidelse av den sikkerhetspolitiske sfære.

I dag forholder det seg noe annerledes. Nato oppleves i mindre grad enn før som en trussel mot Russlands sikkerhet. Økonomiske interesser er kommet høyere på landets prioriteringsliste, både generelt og når det gjelder nordområdene. Sentrale aktører på russisk side har fått øynene opp for at det kan lønne seg (i) å ikke «sikkerhetisere» spørsmål som kan håndteres innenfor andre rammer, (ii) å flytte tidligere etablerte sikkerhetsspørsmål over i en politisk kontekst («desikkerhetisering») samt (iii) å sørge for at allerede «desikkerhetiserte» spørsmål ikke blir «resikkerhetisert».

Det er grunn til å understreke at «desikkerhetisering» ikke nødvendigvis er ensbetydende med «nedprioritering». Det som ligger i begrepet, er at man flytter et sikkerhetspolitisk spørsmål over i en regulær politisk kontekst fordi det ikke lenger kan sies å representere noen eksistensiell trussel. Når et anliggende først er blitt klassifisert som et sikkerhetsspørsmål, er det ikke uten videre gjort å desikkerhetisere det. Det er ikke slik at radikale endringer i det internasjonale klima umiddelbart fører med seg en omdefinering av den hjemlige sikkerhetsagenda. Ofte vil det finnes innflytelsesrike grupper som ser seg tjent med å opprettholde *status quo*, enten ut fra egennyttige motiver eller fordi man har en annen og mer konservativ oppfatning av det storpolitiske bildet. Om man analyserer russisk nordområdepolitikk etter den kalde krigen, vil man finne mange eksempler på dette.

Case 1: Oljeterminal i Murmansk

Ideen om å gjøre Murmansk til utskipningssted for olje fra Vest-Sibir har lenge versert i det russiske oljemiljøet. Allerede på slutten av 1980-tallet foreslo daværende første viseminister i det sovjetiske olje- og gassministeriet, Lukoils nåværende direktør Vagit Alekperov, å åpne for oljeeksport fra Murmansk havn. Planene ble imidlertid aldri realisert, angivelig fordi det etter forsvarsmyndighetenes syn ikke var forenlig med hemmeligholdelsesregimet som omgav de militære installasjonene i området (*Kommersant* 2002).

Når spørsmålet om oljerelatert havneutbygging på Kolahalvøya igjen er blitt et tema, har dette fremfor alt sammenheng med det endrede internasjonale klima og Russlands nye geopolitiske situasjon. For det første har de sikkerhetsrelaterte motargumentene mot terminalprosjektet i Murmansk mistet mye av sin gjennomslagskraft nå som supermaktskonfrontasjonen er ryddet av veien og man har begynt å konkretisere planene om et russisk-amerikansk energipartnerskap. For det andre står Russland tilbake med under halvparten av Sovjetunionens havnefasiliteter.¹ Østersjø- og svartehavshavnene kontrolleres – med få unntak – av andre land enn Russland. Mange av Russlands gjenværende havner ligger i grunne farvann og har begrenset kapasitet eller mangelfullt utviklede tilførselsårer (*Strojtel'naja gazeta* 2000).

Som potensielt bindeledd mellom oljefeltene i Vest-Sibir og det nordamerikanske markedet står Murmansk-området på mange måter i en særstilling. Til forskjell fra havområdene lenger øst er Murmanskfjorden både isfri hele året og dyp nok til å ta imot supertankere på opptil 300 000 tonn. Avstanden fra Murmansk til USAs østkyst er snaue 9300 km, mindre enn halve distansen fra Den persiske golf til Østkysten (ca. 20 500 km) (*Reuters* 2002).

Transportutgiftene for et tonn olje fra Timan-Petsjora, Komi-republikken og Nenets autonome krets via Murmansk til amerikanske havner anslås av Lukoils økonomer til mellom 23 og 25 USD, med andre ord 3,2–3,4 USD pr. fat (*Rossbalt* 2002). Transportutgiftene for oljen USA i dag importerer fra Den persiske golf, oppgis å variere betydelig, mellom 0,75 og 3,50 USD pr. fat (*Aleksander's...* 2003). Forutsatt at den nødvendige infrastruktur kommer på plass og oljeprisen holder seg på samme høye nivå som i dag, vil transitten via Murmansk kunne bli et konkurransedyktig alternativ til iallfall en del av USAs oljeimport fra Golfen.

1 Sovjetunionen hadde med stort og smått 82 sjø- og elveterminaler. Russland har i dag ca. 40 (*Strojtel'naja gazeta* 2000).

Kort tid etter det russisk-amerikanske oljetoppmøtet i Houston høsten 2002 undertegnet fire av Russlands største oljeselskaper – Lukoil, Yukos, TNK² og Sibneft³ – en intensjonserklæring om bygging av en oljerørledning fra Vest-Sibir til Murmansk og en oljeterminal i Murmansk-området. Terminalen er anslått å koste ca. 300 millioner USD, mens prisanslagene for rørledningen varierer mellom 3,4 og 4,5 milliarder USD, avhengig av om man velger å legge den under eller rundt Kvitsjøen.

Hva angår terminalens lokalisering, har det vært nevnt flere alternativer. Lukoils foretrukne sted har hele tiden vært dypvannshavnen Mokhnatkina Pakhta like nord for Murmansk, hvor Nordflåten i dag har sitt strategiske drivstoffanlegg. Lukoils datterselskap Lukoil Arctic Tankers har helt siden 1994 fått foreta omlastinger i Mokhnatkina Pakhta, og har sågar fått bygge utstikkere, lasteramper og rørledninger på anlegget. Dette betyr imidlertid ikke at Nordflåten er innstilt på å gi fra seg kontrollen med anlegget. Andre lokaliseringer som har vært foreslått, er Murmansk havn (pir 21), munningen av elven Volna og Petsjengabukta (*Rossbalt* 2002).

Når russiske oljeselskaper i dag ser seg om etter steder å legge en utskipningsterminal for olje fra Vest-Sibir, baserer de seg etter alt å dømme på kriterier som bunnforhold, is- og strømforhold, eksisterende infrastruktur (veier, jernbane, lagerfasiliteter etc.) og eventuelle ekspansjonsmuligheter for denne, samt nærhet til Vesten. Dette er langt på vei de samme kriteriene som under den kalde krigen lå til grunn for plasseringen av flåtebasene på Kolahalvøya. Det er således ikke til å undres over at det fra tid til annen kan oppstå interessekonflikter mellom Nordflåten og oljenæringen.

I tillegg til selve terminalen, hvis kapasitetsbehov anslås til 50 millioner tonn olje pr. år, ønsker man å bygge et oljeraffineri og et lageranlegg for råolje og oljeprodukter (bensin, diesel og brenselolje). Det finnes i dag ikke noe eget raffineri på Kolahalvøya, og man har lenge diskutert å bygge et. Allerede i desember 1999 undertegnet Lukoil-direktør Vagit Alekperov og Murmansk-guvernør Jurij Jevdokimov en avtale om bygging av et oljeraffineri i Mokhnatkina Pakhta. Byggearbeidene var ment å starte i mai 2000, men ble stanset av forsvarsministeriet og Nordflåtens ledelse (*Kommersant* 2000). Tidligere øverstkommanderende for Nordflåten, admiral

2 TNK ble i februar 2003 delvis overtatt av British Petroleum, og heter nå TNK-BP.

3 I august 2003 ble det annonsert at Sibneft ville fusjonere med Yukos og at det ville bli opprettet et nytt selskap kalt YukoSibneft. Arrestasjonen av Yukos-sjef Mikhail Khodorkovskij 25. oktober 2003 har imidlertid ført til en reverse-ring av fusjonsprosessen.

Vjatsjeslav Popov, fremstod den gang som en kompromissløs motstander av Lukoils planer for Mokhnatkina Pakhta. «Så lenge jeg innehar min nåværende stilling, vil private selskaper aldri slippe til i Nordflåtens nærhet,» uttalte han i et avisintervju høsten 2000 (*Profil* 2002). Det kan ha vært flere bakenforliggende årsaker til Nordflåtens motvilje mot å gjøre Mokhnatkina Pakhta-anlegget om til en sivil oljeterminal. Skepsisen mot å overlate hele eller deler av det nåværende basekomplekset til private oljeselskaper kan være et signal om at de militære ønsker å forsvare sine gjenværende domener. De militære avdelingene på Kola, herunder Nordflåten, opplever stadig oftere at deres interesser blir tilsidesatt når kommersielle interesser presser på. Slik sett kan terminalspørsmålet betraktes som en viktig symbolsak for Nordflåten.

En annen mulig årsak til Nordflåtens skepsis kan være at en internasjonal oljeterminal i Mokhnatkina Pakhta ville ført med seg økt trafikk av supertankere inn og ut av Murmanskfjorden, særlig dersom terminalen skulle bli knyttet opp mot oljefeltene i Vest-Sibir gjennom et rørledningssystem. Selv dagens tanktrafikk, som begrenser seg til noen få anløp i uken, legger betydelige begrensninger på øvrig skipstrafikk – også den militære – i de berørte områdene. Store områder blir avsperrret under tankskipenes innfart og utfart, og under omlasting på red. Dette vil imidlertid være situasjonen også dersom oljeterminalen legges et annet sted. Man kan selvsagt spekulere på om de militæres skepsis til terminalprosjektet primært knytter seg til bruken av nåværende militært område, eller om den relaterer seg til den økte tanktrafikken.

Det er imidlertid verdt å merke seg at Nordflåtens skepsis mot terminalprosjektet i den senere tid er blitt betydelig nedtonet. Utskiftningene som fulgte etter Kursk-forliset,⁴ ser ut til å ha bidratt til en bedre dialog mellom Nordflåten og Lukoil. Nordflåtens nye sjef, admiral Gennadij Sutsjkov, gav kort tid etter sin utnevnelse uttrykk for en langt mer pragmatisk holdning i terminalspørsmålet enn hva forgjengeren hadde tilkjennegitt: «Vi [Nordflåten] er først og fremst interessert i på en eller annen måte å revitalisere oljebasen i Mokhnatkina Pakhta. Erfaring fra samvirke med private selskaper finnes jo allerede hos de andre [russiske] flåtene – så hvorfor skulle ikke også vi forsøke å nyttiggjøre oss denne erfaringen?» (*Profil* 2002).

4 Store deler av Nordflåtens topleddelse ble skiftet ut etter at atomubåten Kursk i august 2000 havarerte i Barentshavet med 118 mann om bord. Dette gjaldt bl.a. admiral Popov (sjef for Nordflåten), viseadmiral Motsak (Nordflåtens stabssjef) og viseadmiral Burtsev (sjef for Nordflåtens ubåtflotilje).

Ovenstående uttalelse kan tolkes som et tegn på at Nordflåtens ledelse ønsker å «desikkerhetisere» terminalsaken og forsøke å komme oljeindustrien i møte. Det gjenstår å se hvor langt dette ønsket strekker seg. Flåteledelsen, som trolig har vært eksponert for betydelig lobbyvirksomhet fra oljeselskapenes side, ønsker ikke å havne i en situasjon der den blir anklaget for å ha «solgt ut» Nordflåtens strategiske fasiliteter. For å komme slike spekulasjoner i forkjøpet, valgte admiral Sutsjkov å oversende terminalsaken til flåtens sentralstab og forsvarsministeriet for videre behandling.⁵

Nordflåten har åpenbart andre behov i dag enn den hadde under den kalde krigen, da flåteaktiviteten i polarområdene lå på et betydelig høyere nivå.⁶ Flåtens nåværende utfordringer er snarere økonomiske enn strategiske. Dette tilsier at flåteledelsen kan se seg tjent med å holde seg inne med den pengesterke oljeindustrien, fremfor å «sikkerhetisere» ethvert spørsmål som kan tenkes å berøre den militære virksomheten. Forsvarsministeriet og Nordflåten er neppe blant de mest aktive motstanderne av det private terminal- og rørledningsprosjektet i Nordvest-Russland. Det statlige rørledningsmonopolet *Transneft*, som ønsker å skipe en stor del av den vestsibirske oljen ut fra stillehavshavnen Nakhodka, fremstår som en langt mer ihuga motstander av prosjektet. Det samme kan sies om det statseide oljeselskapet *Rosneft*, som heller enn å bygge en rørledning til Murmansk vil styrke kapasiteten til det baltiske rørledningssystemet (*Caspian Business News* 2003).

Ifølge russisk presse skal den russiske regjering allerede ha vedtatt å bygge en eksportørledning til Kina (fra Angarsk til Daqing), noe som kan indikere at Murmansk-alternativet fortsatt står et stykke nede på myndighetenes prioriteringsliste. En vedvarende statlig satsing på østlige transportløsninger, kombinert med en eventuell utbedring av det baltiske rørledningsnettet, vil ifølge fremstående oljeanalytikere kunne gjøre det private rørledningsprosjektet i Nordvest-Russland noe mindre attraktivt (*Izvestija* 2003a). Dersom byggingen av en rørledning mellom Vest-Sibir og Murmansk skulle bli skjøvet ut i tid, vil oljeselskapene sannsynligvis også vente med å bygge et gigantisk terminalanlegg for supertankere i Murmansk-området eller Petsjengabukta, uavhengig av om dette skulle være i Nordflåtens interesse eller ikke.

5 Sutsjkov er for øvrig blitt midlertidig suspendert fra sin stilling etter forliset av ubåten K-159 i august 2003.

6 Nordflåtens strategiske atomubåter og overflatefartøyer gjennomførte i 1985 henholdsvis 80 og 125 tokt. Ti år senere var antallet tokt pr. år redusert til 18 for ubåtene og 45 for overflatefartøyene (*Izvestija* 2003b). I dag er tallet sannsynligvis enda lavere.

Case 2: Utbygging av olje- og gassfelt i Barentshavet

Allerede tidlig på 1970-tallet ble det gjennomført seismiske undersøkelser på russisk sokkel i Barentshavet. Ressurskartleggingen ble intensivert etter 1978, og i 1981 ble det innledet prøveboringer i den sørøstlige del av Barentshavet (Petsjorahavet). Leteboringene økte i omfang utover på 1980-tallet og ble dessuten utvidet til å omfatte andre og mindre tilgjengelige deler av Russlands vestarktiske sokkel. Det ble i denne perioden gjort flere lovende funn, herunder oljefeltet *Prirazlomnoje* sørøst i Petsjorahavet (1989) og gassfeltet *Sjtokmanovskoje* nordvest i Barentshavet (1988). Utviklings- og produksjonslisens for begge feltene, gjeldende fra 1997 til 2018, innehas av det Gazprom- og Rosneft-kontrollerte selskapet Sevmorneftegaz.⁷

Prirazlomnoje-feltet har vært omtalt som en potensiell brekkstang for andre olje- og gassprosjekter i Barentshavet. Feltet ligger relativt lett tilgjengelig på 19–20 meters dyp, 60 km utenfor kysten av Nenets autonome krets. Feltets utvinnbare ressurser anslås til 83,2 millioner tonn (Rosneft 2003a). Isforholdene i Petsjorahavet utgjør selvsagt en utfordring for lisenshaverne. Utbyggingen av feltet vil kreve betydelig investeringer, både når det gjelder produksjonsplattform(er) og øvrig infrastruktur (inkludert 2–3 isbrytere). Understellet til den første av flere plattformer som planlegges brukt på feltet, har siden 1996 vært under bygging i Severodvinsk. Prosjektet er blitt betydelig forsinket, ikke minst på grunn av manglende finansiering. Dersom Sevmorneftegaz klarer å bringe til veie den nødvendige kapital, kan feltet likevel komme i produksjon så tidlig som i 2005.

Sjtokmanovskoje-feltet, som ligger atskillig dypere (280–380 m) og lenger fra kysten (ca. 550 km), er blant verdens største offshore gass- og gasskondensatfelt. Feltets gassforekomster er beregnet til 3000 milliarder m³ (m.a.o. mer enn dobbelt så mye som på Troll-feltet i Nordsjøen), mens kondensatforekomstene er anslått til 31 millioner tonn (Rosneft 2003b). Det knytter seg imidlertid betydelige tekniske og finansielle utfordringer til utbyggingen av feltet. Lisenshaver Sevmorneftegaz vil ventelig se an utviklingen på Prirazlomnoje-feltet før selskapet går i gang med en så kapitalkrevende utbygging som Sjtokmanovskoje. Norges erfaringer fra Snøhvit-utbyggingen vil trolig også være av interesse for Sevmorneftegaz.

7 Det var opprinnelig Rossjelf som ble tildelt de to lisensene. Lisensene ble imidlertid overført til Sevmorneftegaz i november 2002. Sevmorneftegaz ble opprettet året før av Rossjelf og Rosneft-Purneftegaz, datterselskaper av henholdsvis Gazprom og Rosneft (Gas Briefing International 2003).

Den russiske olje- og gassindustriens oppmerksomhet er fortsatt primært rettet mot Vest-Sibir, og ikke mot Barentshavet. Samtidig er de russiske selskapene i ferd med å posisjonere seg for den utbygging som vil skje på russisk sokkel i de kommende tiår. Ifølge det russiske naturressursministeriet skal det allerede være tildelt 13 lisenser i den «vestarktiske sektor» (Barentshavet, Petsjorahavet og Karahavet), hvorav 8 letelisenser og 5 utviklings- og produksjonslisenser. Det legges opp til at ytterligere 22 blokker vil bli lagt ut i perioden 2003–2005 (Murzin 2003: 3–7).

Hvordan vil så utbyggingen av olje- og gassfelt i Barentshavet influere på Nordflåtens virksomhet? Økt olje- og gassvirksomhet i de nordlige havområder vil utvilsomt by på nye utfordringer for Nordflåten, særlig i nærheten av hyppig benyttede skipsleder og baseanlegg. Flåteledelsen har tidligere avslått søknader om leteboering i nærheten av anbefalt skipsled ved utløpet av Murmanskfjorden. Og i områdene som allerede er klarert for petroleumsvirksomhet, vil man måtte iverksette en rekke tiltak av navigasjonsmessig, hydrografisk og hydrometeorologisk art for å sikre skipstrafikken og de aktuelle installasjonene (Smolovskij 2003: 6–7).

Det er grunn til å anta at utbyggingen først vil skje i de grunne farvannene sørøst i Barentshavet (Petsjorahavet), som neppe er av like stor strategisk verdi som havområdene utenfor den vestlige del av Kolahalvøya. Samtidig kan det bare være et tidsspørsmål før utbygging vil skje også i Barentshavets sentrale, og noe dypere, del. Utfordringen for Nordflåten ligger i at plattformene, uansett plassering, vil være å betrakte som *permanente installasjoner*. Dette innebærer at de vanskelig vil kunne fjernes i en eventuell krigs- eller krisesituasjon. Slik sett skiller offshore-virksomheten seg grunnleggende fra den øvrige sivile virksomheten i de nordlige havområder, som relativt lett kan ryddes av veien gjennom midlertidige ferdselsrestriksjoner.

Når det gjelder eierskaps- og operatøransvaret for installasjonene, er det ikke uten videre gitt at dette i all fremtid vil være nasjonalt. Internasjonalt er eierforholdene innen olje- og gassindustrien i ferd med å bli stadig mer flytende. Man har erfaring for at offshore-installasjoner kan kjøpes og selges på kommersiell basis, noe som meget vel kan komme til å skje også i Barentshavet. Dette kan få betydning for forsvarsmyndighetenes syn på de aktuelle installasjoner. Det bør imidlertid understrekes at oljerigger har liten – om noen – militær verdi. Når Nordflåten opplever plattformene som potensielt problematiske, har dette først og fremst å gjøre med at deres blotte tilstedeværelse vil begrense overflate- og undervannsflåtens

manøvreringsrom og kanalisere fartøyene til lettere identifiserbare transitt- og operasjonsområder (Bergesen, Moe & Østreng 1987: 67).

Den «kanaliseringseffekt» som fremtidige oljeinstallasjoner i Barentshavet eventuelt vil få for Nordflåtens fartøyer, må ses i sammenheng med allerede eksisterende begrensninger knyttet til undervannstopografi og isforhold. Barentshavet er et relativt *grunt* hav. Gjennomsnittsdybden er 230 m, og bare 25% av havet har en dybde på 300 m eller mer (Bergesen, Moe & Østreng 1987: 60–61). Barentshavets nordlige og østlige del er gjenfrosset eller full av drivis store deler av vinterhalvåret, hvilket representerer en betydelig begrensning av overflatefartøyenes operasjonsområde. Ubåtene har selvsagt det fortrinn at de kan operere under isen, forutsatt at de har nok manøvreringsrom mellom isens underkant og havbunnen.

Ifølge norske og kanadiske anslag i åpne kilder trenger de største av Nordflåtens strategiske atomubåter (Sub-Surface Ballistic Nuclear Submarines, SSBN) et vertikalt manøvreringsrom på nærmere 200 m og et horisontalt operasjonsområde på mellom 17 000 og 34 000 km² for å kunne operere sikkert i et stasjoneringsområde (Østreng 1991: 205–208, Critchley 1984: 856). Dette tilsier at betydelige deler (Østreng antyder 33%) av Barentshavet i utgangspunktet er uegnet som helårs SSBN-deployeringsområde. Det presiseres at avstanden mellom isens underkant og havbunnen kan være vesentlig mindre når ubåtene er i transitt (Østreng 1991: 211).

For den havgående delen av Nordflåten er Barentshavet snarere å betrakte som et *transittområde* enn som et *deployeringsområde*. Områdets strategiske betydning er først og fremst knyttet til den indre transitt ut fra Kola-basene og den ytre transitt fra Barentshavet til Atlanterhavet og Polhavet. Dette betyr imidlertid ikke at russiske forsvarsmyndigheter ikke er opptatt av å sikre flåten optimalt manøvreringsrom også i kystnære strøk. Det er således ikke unaturlig at forsvarsministeriet blir tatt med på råd i en rekke spørsmål knyttet til oljeutvinning i dette området.

Et annet viktig poeng er at utbyggingen av olje- og gassfelt på russisk sokkel i Barentshavet vil påføre Nordflåten og sjøgrensevakten nye oppgaver, bl.a. når det gjelder å ivareta installasjonenes sikkerhet i fredstid, kriser og krig. I den russiske generalstaben legges det ikke skjul på at ivaretakelsen av oljeinstallasjonenes sikkerhet vil kunne legge beslag på en økende del av de operative styrkene til Nordflåten og sjøgrensevakten (Smolovskij 2003: 7). Dersom flåten og grensevakten ikke blir tilført ekstra ressurser for å ivareta de

nye oppgavene, vil dette, særlig i perioder med høynet terrorberedskap, kunne føre til en reduksjon i den øvrige flåteaktiviteten.

Det er imidlertid lite som tyder på at russiske forsvarsmyndigheter i dag ønsker å «sikkerhetisere» spørsmålet om olje- og gassutvinning på russisk sokkel i Barentshavet. Dersom utbyggingen skjer under hensyntaken til flåtens behov, herunder behovet for mest mulig uhindret ferdsel mellom marinebasene på Kolahalvøya og Nord-Atlanteren, vil flåteledelsen neppe motsette seg utbyggingen på prinsipielt grunnlag. Utbyggingen vil for det første gi de nordlige regionene sårt tiltrengte skatteinntekter og en bedret energiforsynings situasjon, noe også Nordflåten vil kunne tjene på. For det andre vil utbyggingen gi Nordflåten en ekstra *raison d'être*, nemlig å ivareta sikkerheten til de nye installasjonene og oljevirksomheten som sådan. Når Nordflåtens fremtidige finansiering skal sikres, vil antiterror-argumentet trolig bli brukt for alt det er verdt.

Russisk militær tilstedeværelse i Barentshavet kan også være i *oljeselskapenes* interesse. I et etter manges mening historisk møte med generalstabens akademi i Moskva i november 2002 viste Lukoil-direktør Vagit Alekperov til hvordan USA benyttet sine militære styrker til å forsvare amerikanske selskapers interesser. Han fremholdt at «vi russiske forretningsmenn føler et sterkt behov for at Russland har slagkraftige militære styrker, som er i stand til å forsvare russiske kommersielle interesser hvor og når det trengs [...]» (*Kransnaja zvezda* 2002). Hvorvidt det ligger noe mer bak slike formuleringer enn et generelt ønske om å holde seg inne med de militære, gjenstår å se. Uansett er det interessant å konstatere hvor stor vekt oljeindustrien legger på sitt forhold til det militære etablissement.

Case 3: Det militærindustrielle kompleks i Severodvinsk

Da den sovjetiske regjering på 1930-tallet besluttet å bygge opp en flåtestyrke på Kolahalvøya, ble det samtidig besluttet å anlegge et militært verfts kompleks ved utløpet av elven Nordre Dvina, 30 kilometer fra Arkhangelsk. Komplekset, som fikk navnet *Sevmasj-predprijatje* eller bare *Sevmasj*, er ofte blitt omtalt som «admiralen blant russiske marineverft». Dette må forstås i lys av verftets spesielle plass i Nordflåtens historie. Samtlige av Nordflåtens atomubåter er bygget ved *Sevmasj*, mens reparasjons- og vedlikeholdsoppgavene i all hovedsak er blitt håndtert av søsterbedriften *Zvjozdotsjka*. Kapprustningen under den kalde krigen bidro til å

gjøre de to verftene til strategiske nøkkelbedrifter innen det militærindustrielle kompleks. På 1980-tallet sysselsatte de to verftene til sammen 48 000 mennesker (Jørgensen 2001: 200).

Marineverftene i Severodvinsk står i dag overfor store utfordringer. Allerede i 1990 var verdien av forsvarsordrene fra den sovjetiske marine redusert med 95%. Marinens andel av forsvarsbudsjettet var i den samme perioden blitt redusert fra 23 til 9%, og når det kom til stykket, ble nærmere halvparten av de bevilgede beløp aldri utbetalt (*Izvestija* 2003b). Dette førte til at planlagte og til dels påbegynte militære byggeprosjekter ble utsatt, ofte på ubestemt tid. Sevmasj og Zvjozdotsjka kunne ikke lenger fylle sine ordrebøker med bygge- og vedlikeholdsoppdrag for Nordflåten, og begynte å orientere seg i retning av den fremvoksende oljenæringen.

Konverteringen av virksomheten ved Sevmasj og Zvjozdotsjka var snarere motivert av økonomiske hensyn enn av et generelt ønske om «desikkerhetisering». Innen det militære etablissement var det mange som fryktet at omstillingen skulle få negative konsekvenser for verftenes militære produksjonskapasitet. Den russiske regjering ønsket på den ene siden å tilpasse det militærindustrielle kompleks til de nye økonomiske realiteter, og på den andre siden å opprettholde landets forsvarsevne og forebygge massearbeidsledighet. Dette var hensyn som vanskelig lot seg forene. Det ble tidlig klart at det i praksis ikke ville bli tale om noe mer enn en *diversifisering*, m.a.o. at forsvarsproduksjonen fortsatt skulle utgjøre kjerneaktiviteten ved verftene og at det ikke måtte rokkes ved deres militære kapabiliteter (Jørgensen 2001: 201).

I russiske næringslivskretser har man lenge ivret for en raskere kommersialisering av verftskomplekset i Severodvinsk. Den russiske økonomen Sergej Koltsjin skrev i en artikkel våren 2001 at det militærindustrielle kompleks og olje- og gassindustrien hadde en felles interesse i å utdype sine innbyrdes relasjoner. Forsvarsindustrien burde etter hans syn innrette en større del av sin produksjonskapasitet mot olje- og gassindustrien, som på sin side burde kanalisere en større del av sine investeringer mot lokale produksjonsfasiliteter (Koltsjin 2001: 24). Dette er et syn som møter stor forståelse også i russiske regjeringkretser. Ifølge viseindustrialminister Sergej Mitin vil det militærindustrielle kompleks i perioden 2002–2005 bli tilført mer enn 200 millioner USD gjennom et energirelatert konverteringsprogram (*Izvestija* 2001).

På oppdrag fra det Gazprom-kontrollerte selskapet Rossjelf gikk Sevmasj i 1996 i gang med å bygge en 85 000 tonns isforsterket boreplattform til Prirazlomnoje-feltet i Petsjorahavet. Plattformen

var i utgangspunktet kostnadsberegnet til 800 millioner USD, og byggingen var ment å ta tre år. Arbeidet er imidlertid blitt betydelig forsinket, dels av tekniske årsaker og dels av økonomiske. Det samme gjelder to mindre borerigger og en del annen infrastruktur som skulle bygges parallelt med produksjonsplattformen. Prosjektet vil neppe bli ferdigstilt før tidligst i 2004 (*Izvestija* 2001).

Også Lukoil har ytret ønske om et tettere samarbeid med Sevmasj. Under et møte mellom de to selskaperens direktører sommeren 2000 ble det oppnådd prinsipiell enighet om at Sevmasj skulle forestå byggingen av en del av Lukoils nye tankflåte (*Vedomosti* 2000). Tre år senere var saken fortsatt på planleggingsstadiet. Samtidig røk Sevmasj ukklar med et svensk rederi vedrørende en tidligere inngått kontrakt om bygging av to noe mindre tankere. Både denne og flere andre kontrakter er i den senere tid blitt annullert, noe som har fått russisk presse til å sette spørsmålsteget ved verftets evne til å håndtere kommersielle oppdrag, spesielt i en tid da de statlige forsvarsordrene ser ut til å ta seg opp igjen (*Ekspert Severo-Zapad* 2003).

Ledelsen ved Sevmasj fastholder at man ønsker å videreføre konverteringsprosessen og påta seg flere sivile oppdrag i årene fremover (*Pravda* 2002a). Bygging av trålere, taubåter og ulike typer passasjerbåter utgjør en stadig viktigere del av selskapets portefølje. Det samme gjelder produksjon av utstyr og maskineri til den sivile atomindustrien. Man har også prøvd seg på produksjon av forbruksvarer. Denne produksjonen har gjerne foregått i små kvanta, basert på allerede tilgjengelig teknologi, og kvaliteten på produktene har vært svært varierende. Den russiske stat står fortsatt for 70–80% av virksomheten ved Sevmasj. Siktemålet med omstillingen man nå er inne i, er å komme ned under 50% (*Ekonomika i vremja* 2003).

En del av prosjektene som har vært foreslått, har vært knyttet til sivil anvendelse av ubåter. Sammen med verdens største nikkelfabrikant, Norilsk Nikkel, har Sevmasj sondert mulighetene for å bygge om Typhoon-ubåter for transport av nikkel mellom Dudinka i Sibir og Murmansk (*Finanzovaja Rossija* 2001). Videre har man sett på mulighetene for å benytte ombygde ubåter til å transportere olje og/eller flytende naturgass (Koltsjin 2001: 22). Planene har vakt bestyrtelse blant russiske og utenlandske miljøvernere, og lite tyder på at de vil bli realisert med det første. Samarbeidet mellom nikkelindustrien og Sevmasj blir gjerne tolket som et halvhjertet forsøk på å presse ned prisene som Murmansk Shipping Company i dag tar for den isbryterstøttede nikkeltransporten mellom Dudinka og Murmansk.

Den kommersielle virksomheten ved marineverftene i Severodvinsk kan fortsatt ikke sies å ha «tatt av». Noe av forklaringen kan være at omstillingen til sivil produksjon har vært motarbeidet av krefter innen det militære etablissement. De militære har tradisjonelt vært skeptiske til å kommersialisere forsvarsindustrien og har etter beste evne forsøkt å skjerme iallfall de strategisk viktigste deler av det militærindustrielle kompleks. Marineverftene i Severodvinsk må antas å falle innenfor denne kategorien. Sevmasj har siden 1954 produsert mer enn 160 ubåter av ulike klasser, og det er fortsatt verdens største ubåtverft (*Pravda* 2002b).

Den profilerte russiske militærforskeren Radij Zubkov⁸ sa under en konferanse i 1996 at den militære skipsbyggingens problemer hadde direkte sammenheng med «the disruptive and senseless process of conversion», og at mange av de tidligere forsvarsbedriftene i praksis hadde sluttet å fungere som produsenter av militært materiell (Zubkov 1997: 31). Et gjennomgående problem med konverteringen, sett fra de militæres side, var at nøkkelbedrifter innen det militærindustrielle kompleks vendte ryggen til forsvarsmyndighetene og orienterte seg i retning av mer betalingsdyktige kunder innen den private sektor (Gorozhanin 2002: 59).

Marineverftene i Severodvinsk er i dag administrativt underlagt ministeriet for handel og økonomisk utvikling (Minekonomrazvitija). Forsvarsministeriets og Nordflåtens mulighet til å påvirke verftenes prioriteringer er etter alt å dømme svært begrenset. Det må antas at det først og fremst er markedsøkonomiske prinsipper som ligger til grunn for verftenes langtidspanlegging, og ikke sikkerhetspolitiske eller militærstrategiske betraktninger. Man kan imidlertid ikke se bort fra at en eventuell revitalisering av de statlige forsvarsordrene vil kunne bremse tempoet i den offshore-orienterte omstillingsprosessen som verftene nå er inne i.

Volumet av forsvarsordrene vil i betydelig grad avhenge av Russlands økonomiske utvikling. Ifølge Severodvinsk-avisen *Korabel'naja storona* (2003) ble det i 2002 notert en 33% økning i finansieringen av den ubåtrelaterte virksomheten ved Sevmasj. Øverstkommanderende for den russiske marine, admiral Vladimir Kurojedov, uttalte i august 2003 at det i årene fremover vil bli bygget en ny og mer moderne ubåtklasse (den såkalte Borej-klassen). De nye ubåtene vil være betydelig mindre enn Typhoon-ubåtene, men teknologisk mer avanserte (*RFE/RL Newsline* 2003). Det

---

8 Pensjonert viseadmiral med lang fartstid i Nordflåten, Svartehavsflåten og generalstaben.

knytter seg imidlertid betydelig usikkerhet til den russiske stats evne og vilje til å finansiere byggingen av den nye ubåtklassen.

Russiske forsvarsmyndigheter har ved flere anledninger understreket behovet for en gjennomgripende modernisering av den russiske marine. Bygging av nye fartøyer, oppgradering av eldre fartøyer og ikke minst dekommisjonering av utrangerte atomubåter vil trolig utgjøre en sentral del av Severodvinsk-verftenes portefølje i årene fremover. Selv om den forsvarsrelaterte virksomheten ved verftene skulle fortsette å øke, er det lite som tyder på at den i overskuelig fremtid vil nærme seg det nivå den hadde under den kalde krigen. En moderat økning i forsvarsordrene vil slik sett neppe gå ut over den oljerelaterte virksomheten, og en gradvis økning av den oljerelaterte virksomheten vil neppe få store konsekvenser for verftenes militære produksjonskapasitet. I og med at verftene fortsatt har ledig kapasitet, koker det hele ned til et spørsmål om verftenes evne til å kombinere sivil og militær produksjon.

Nordflåtens ledelse synes å ha innsett at Sevmasj og Zvjozdotsjka under enhver omstendighet ikke vil kunne overleve på forsvarsordrene alene. Slik sett er petroleumsindustrien snarere å betrakte som en støttespiller enn som en motspiller. Det er i det hele tatt lite som tyder på at vi står foran en sivil-militær interessekonflikt relatert til det militærindustrielle kompleks i Severodvinsk. Det eneste måtte være hvis de kommersielle aktørene skulle forsøke å avvikle den militære virksomheten ved verftene, noe som i dagens situasjon virker lite sannsynlig.

Konklusjon

Forholdet mellom Nordflåten og de russiske oljeselskapene har i de siste 10–15 år gjennomgått store endringer. For det første har *styrkeforholdet* mellom dem endret seg. Under den kalde krigen var Nordflåten den dominerende aktør i regionen. De andre aktørene, herunder oljenæringen, hadde lite annet valg enn å innordne seg etter de rammer Nordflåten satte. I dagens post-bipolare kontekst blir økonomiske hensyn tillagt langt større vekt, både hos de regionale myndigheter og i russiske regjeringkretser. Olje- og gassindustrien har fått større spillerom som resultat av det endrede internasjonale klima, samtidig som den teknologiske utvikling har gjort utbyggingsscenarioet mer realistisk enn det var på 1980-tallet.

For det andre er det mye som tyder på at de tidligere interesse-motsetningene mellom Nordflåten og oljeindustrien er i ferd med å bli avløst av *et mer forsonlig forhold*. Flåteledelsen synes å ha

innsett at oljeselskapenes utbyggingsplaner tross alt vil være til å leve med. Spørsmål som tidligere ble sett på som udiskutable sikkerhetsspørsmål, er langt på vei blitt «desikkerhetisert», og man har åpnet for næringsvirksomhet i områder som tidligere var avstengt. Oljeindustrien på sin side har vist betydelig vilje til å komme Nordflåten i møte, både i terminalsakene, i spørsmål relatert til utbygging på russisk sokkel i Barentshavet og når det gjelder mulighetene for opprettholdelse av en militær produksjonskapasitet ved marineverftene i Severodvinsk.

For det tredje kan det synes som om russisk oljeindustri og Nordflåten på flere områder har *sammenfallende interesser*. Fremvekst av en inntektsbringende eksportnæring i Nordvest-Russland vil være i begge parters interesse. Det vil bedre mulighetene for en økonomisk gjenreisning av de nordlige regionene, noe også de militære vil vinne på. Oljeindustrien har ingen intensjon om å «fortreng» de militære. Forholdet er snarere at økt næringsvirksomhet og skipstrafikk i Barentshavet vil føre til økt behov for militær tilstedeværelse. Nordflåtens nærforsvarsoppgaver vil ventelig øke i omfang i årene fremover, og dette kan bli brukt som et argument for å bedre flåtens finansielle situasjon. Slik sett er det mye som peker i retning av et strategisk partnerskap mellom russisk oljeindustri og Nordflåten.

De trender som er skissert ovenfor, synes å indikere at Russland aktivt omformer sine strategiske interesser for å gi mer rom for energiutvinning i nord. Den økte konsensus om behovet for «desikkerhetisering» i den russiske del av Barentsregionen betyr ikke nødvendigvis at de militære er blitt overkjørt eller tilsidesatt, eller for den saks skyld at Russland generelt ønsker å nedtone nordområdenes strategiske betydning. Det kan like gjerne være en indikasjon på at de militære, herunder Nordflåten, har begynt å tilpasse seg sine nye omgivelser og den rådende politiske agenda.

Litteratur

- Aleksander's Gas and Oil Connections* (2003) «Russia plans oil pipeline to Arctic port», 8(1), 10. jan. <http://www.gasandoil.com/goc/company/cnr30232.htm>
- Bergesen, Helge Ole, Arild Moe & Willy Østreng (1987) *Soviet Oil and Security Interests in the Barents Sea*. London: Frances Printer.
- Buzan, Barry, Ole Wæver & Jaap de Wilde (1998) *Security. A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Caspian Business News* (2003) «Rosneft opposes Murmansk project», 6. januar
- Critchley, W. Harriet (1984) «Polar Deployment of Soviet Submarines», *International Journal* 39(4): 828–65.
- Ekonomika i vremja* (2003) «Konversija diktujet...», 13. januar. <http://www.ev.spb.ru:8101/art.php3?newsid=12918>
- Ekspert Severo-Zapad* (2003) «Sevmasjpredprijatje ne spravljaetsja s sjvedskim zakazom na stroitel'stvo dvukh tankerov» (9) 10 mars.
- Finanzovaja Rossija* (2001) «Nornikel' nameren vozit' rudu na atomnykh podlodkakh», no. 48
- Gas Briefing International* (2003) «Shtokman talks start from a blank sheet», januar. <http://www.quintessential.org.uk/SimonPirani/shtokmanjan03.htm>
- Gorozhanin, Leonid A. (2002) «Problems of Building a Navy», *Military Thought* 11(1): 59–61.
- Izvestija* (2001) «Kaplja nefti na lafajete», 26. desember
- Izvestija* (2003a) «Rossijskim neftjanikam nuzjno srotsjno menjat' orientiry s zapada na vostok», 29. april. <http://www.izvestia.ru/economic/article33307>
- Izvestija* (2003b) «Nasj flot snova zavojoyvvaet mir», 9. juni.
- Jørgensen, Anne-Kristin (2001) «The Military Sector: Federal Responsibility – Regional Concern» i Geir Hønneland & Helge Blakkisrud *Centre–Periphery Relations in Russia. The Case of the Northwestern Regions*. Aldershot: Ashgate (187–210).
- Kalistratov, Nikolaj (1998) «Zvyozdochka: Russia's Ship Repair Industry Leader», *Military Parade*, mai–juni, <http://www.milparade.com/1998/27/078.htm>
- Koltsjin, Sergej (2001) «Neftegazovyj kompleks Rossii (HGK): Sostojanie i perspektivy», *Vlast'* (5): 20–31.
- Kommersant* (2000) «Lukoil ne puskajut v Mokhnatkinu Pakhtu», no. 24
- Kommersant* (2002) «Lukoil dokatsjaet neft' do Murmanska», 22. mai.
- Korabel'naja storona* (2003) «Sudostroenie javno na podjome», 11. mars.
- Krasnaja zvezda* (2002) «U biznesa i armii odni tseli – vozrozdjenie Rossii», 6. desember.
- Murzin, Rinat R. (2003) «Modern Status and Outlooks of Subsoil Use on the Arctic Shelf of the Russian Federation» (innlegg under norsk-russisk seminar i Bergen vedrørende relasjonen mellom sjømiliter virksomhet og kommersiell petroleumsvirksomhet offshore, 19.–20. mars).
- Pravda* (2002a) «World's largest submarine launched in Severodvinsk today», 26. juni. <http://english.pravda.ru/main/2002/06/26/31194.html>
- Pravda* (2002b) «Sevmasj, admiral korabelov rossijskikh», 18. desember. http://economics.pravda.ru/economics/2002/7/23/333/4512_sevmash.html
- Profil* (2002) «Tsjetvero v Mokhnatkinoj Pakhte», no. 46
- Reuters* (2002): «Russian Arctic Naval base seeks U.S. oil mission», 4. desember.

- Rosbalt* (2002) «Neftjanaja ekspansija na Kol'skij poluoostrov», 28.mai. <http://www.rosbalt.ru/2002/05/28/52102.html>
- RFE/RL Newsline* (2003) «Navy commander says Russia will not build more major warships», 26. august. <http://www.rferl.org/newsline/2003/08/260803.asp>
- Rosneft (2003a) «Prirazlomnoye Field», <http://www.rosneft.ru/english/projects/prirazlomnoye.html>
- Rosneft (2003b) «Stockmanovskoye Field», <http://www.rosneft.ru/english/projects/stockmanovskoye.html>
- Smolovskij, Andrej (2003) «Vojenno-Morskoj Flot Rossii i ekonomitsjeskaja dejatel'nost' strany v Mirovom okeane» (innlegg under norsk-russisk seminar i Bergen vedrørende relasjonen mellom sjømiliter virksomhet og kommersiell petroleumsvirksomhet offshore, 19.–20. mars).
- Stroitel'naja gazeta* (2000) «Severnye vorota Rossii», 28.juni.
- Vedomosti* (2000) «Lukoil zamesjtsjajet podvodnye lodki tankerami», 2. juni.
- Wæver, Ole (1995) «Securitization and Desecuritization» i Ronnie D. Lipschutz (red.) *On Security*. New York: Columbia University Press (46–86).
- Zubkov, Radii A. (1997) «What Will the Russian Naval Forces Look Like in the Beginning of the 21st Century?» i Ingmar Oldberg (red.) *The Russian Navy Facing the 21st Century*. Stockholm: Swedish Defence Research Establishment (11–32).
- Østreng, Willy (1991) «The geostrategic conditions of deterrence in the Barents Sea» i Lawson W. Brigham (red.) *The Soviet Maritime Arctic*. London: Belhaven Press (201–14).

Aktuelt

**Georgias roserevolusjon. Forhistorien
og etterspillet**

Exodus fra Russland til Israel

Aktuelt

Georgias roserevolusjon

Forhistorien og etterspillet

Indra Øverland
PhD og forsker
ved NUPI

22. november 2003 stormet den unge, karismatiske lederen Mikheil Saakasjvili gjennom dørene til det georgiske parlamentet og inn på verdens tv-skjermer. Bak seg hadde han titusener av georgiske borgere, som demonstrerte på Frihetsplassen og området rundt parlamentet. Ved sin side hadde han sine nærmeste medarbeidere og venner, som banet vei og beskyttet ham. Foran ham stod landets aldrende president, Eduard Sjevvardnadse, forfjamsset og omgitt av sine nervøse livvakter. I sin fremstrakte hånd holdt Saakasjvili en rose. Denne artikkelen tar for seg bakgrunnen for den politiske utviklingen i Georgia høsten 2003 og våren 2004, og ser deretter på veien fremover for landets nye ledelse.

Uavhengigheten

Da Sovjetunionen kollapset, ble Georgia en av de tre nye uavhengige statene i Sør-Kaukasus. Samtidig som dette dreier seg om en ganske ny stat – som i nyere tid bare har hatt en helt kort periode med uavhengighet mellom 1918 og 1921 – bygger den på lange tradisjoner. Landet ble kristnet allerede på 300-tallet og hadde sin storhetstid omtrent samtidig med vikingtiden i Norge.

I sovjettiden ble Georgia regnet som et av de stedene med høyest levestandard i unionen. Først og fremst hadde republikken sine naturlige fortrinn: høye fjell med gode muligheter for fjellvandring og skisport, hovedstaden Tbilisi, en av Sovjetunionens best bevarte historiske byer – samt en subtropisk kyststripe langs Svartehavet som egnet seg til strandturisme. Georgierne hadde en av de rikeste republikkene, det høyeste utdanningsnivået og takket være det lokale

jordbruket et utvalg ferske matvarer som de øvrige sovjetrepublikkene bare kunne misunne dem.

I tillegg var georgierne mer frittalende og hadde mindre autoritetsfrykt enn mange andre grupper. Dette kom blant annet til uttrykk i de utøvende kunstene, som ga uforholdsmessig mange georgiere deres levebrød. Da Rustaveli-teateret fikk dra på en sjelden utenlandsreise til Storbritannia, skal dets oppsetning av Shakespeares *Richard III* ha tatt publikummet i Edinburgh med storm på tross av at skottene ikke skjønnte et ord av hva de sa (Ascherson 2004). Russiske platecovere og rulletekster er fortsatt spekket med georgiske etternavn. Folk fra Vesten som greide å komme seg til Georgia i sovjettiden, mimrer fortsatt om sitt møte med disse usedvanlig frihetselskende sovjetborgerne og deres fulldekkede bord, livlige gemytt og skranglete Ladaer.

Det er mange forklaringer på denne friheten og kreativiteten. Noen mener at den skyldtes georgiernes iboende frihetstrang. Andre mener at det faktum at noen av Sovjetunionens første og mest brutale ledere, Josef Dsjugasjvili «Stalin» og Lavrentij Beria, kom fra Georgia, gjorde at andre fryktet georgierne og lot dem holde på med sitt. Det er også mulig at korrupsjonen og den uformelle økonomien var så omfattende at de sovjetiske myndighetene hadde lite kontroll over den kaukasiske republikken. Hvilken av disse forklaringene som har mest for seg, er vanskelig å si. I hvert fall følte mange georgiere at de ville få det mye bedre om de bare kunne løsrive seg fra Sovjetunionen og komme seg ut av Russlands skygge. Kun da ville det bli mulig for dem å realisere sitt fulle potensial. Dermed førte georgierne sammen med balterne an i Sovjetunionens oppløsning. I april 1989 kom det til åpne demonstrasjoner mot sovjetmakten i Tbilisi, og da myndighetene slo tilbake, ble minst 19 demonstranter drept.

Da Georgia fikk sin uavhengighet i 1991, var landet inne i en fase med radikal nasjonsbygging og valgte den nasjonalromantiske filologen Zviad Gamsakhurdia til president (Coppieters 2000: 21).¹ Han hadde kjempet for den georgiske saken under hele sovjettiden og hadde alltid snakket høyt og klart om Georgias storhet og lange historie, noe som appellerte til georgierne. Noen av folkene rundt ham snakket om landets andre etniske grupper som «gjester», noe de mange minoritetene satte mindre pris på (Ozhiganov 1996: 343). Gjestfriheten er en av de viktigste verdiene i Kaukasus. Men gjest-

1 Gamsakhurdia ble først valgt til formann i Georgias øverste sovjet i 1990, før landet ble uavhengig.

friheten er et tveegget sverd. Den kan brukes av verten til å kontrollere gjesten, som vanskelig kan stå imot vertens pågående tilbud. Den kan også brukes til å markere hvem som virkelig hører hjemme et sted og hvem som bare er på besøk.

Den georgiske etnosentrismen under Gamsakhurdia resulterte i motreaksjoner i form av ønsker om økt selvstendighet eller full uavhengighet blant minoritetene (Ozhiganov 1996: 343). Dette resulterte i kriger i Sør-Ossetia og Abkhasia. Volden bidro til en fragmentering av den unge georgiske staten (Zverev 1996, Birch 1995). Over 200 000 georgiere flyktet fra Abkhasia til andre deler av landet.

Et av de største problemene i Georgia har siden vært spenningen mellom georgisk nasjonsbygging og minoritetenes ønske om uavhengighet. Dette fenomenet er også kjent som matrjosjka-nasjonalisme, oppkalt etter de russiske tredukkene som er gjemt inni hverandre. Fenomenet består av en etnopolitisk kjedereaksjon. For eksempel: Georgierne frigjorde seg fra Sovjetunionen og det de så på som russisk overherredømme, abkhaserne følte seg ikke komfortable med det georgiske nasjonsbyggingsprosjektet og utviklet sin egen separatistbevegelse, de mange georgierne som bodde i Abkhasia, ville naturligvis ikke løsrive seg fra sitt fedreland når det endelig ble uavhengig, og motarbeidet dermed abkhasernes separatistbevegelse.

I Georgia fikk matrjosjka-nasjonalismen spesielt dramatiske konsekvenser. Landet inkluderer et etnisk-georgisk kjerneområde med Tbilisi i sentrum. Langs de fjellendte grensene i nord og sør bor det imidlertid en rekke minoriteter. I nordøst finner man den lille folkegruppen lesginerne, som også bor på den andre siden av grensen i Aserbajdsjan og i den russiske republikken Dagestan. Litt lenger vest holder kistinerne til, en gruppe tsjetsjenere som fikk tillatelse av georgiske myndigheter til å bosette seg på sørsiden av Kaukasusfjellkjeden på 1800-tallet. Neste minoritet er sørosseterne, som også bor i Nord-Ossetia på den russiske siden av grensen. Helt ut mot Svartehavet finner man abkhaserne. Langs Georgias sørgrense bor aserier i Kvemo-Kartli og armenere i Samtskhe-Javakheti. I tillegg bodde det meskhet-tyrkere på grensen til Tyrkia, men disse ble deportert av Stalin.² Sist men ikke minst er det georgiske kjerneområdet splittet mellom grupper med forskjellige dialekter, litt som

2 Til tross for omfattende press fra Europarådet og formelle garantier fra Georgia har georgiske myndigheter motsatt seg alle reelle forsøk på å la meskhet-tyrkerne vende hjem (Dehdashti-Rasmussen 2001: 5, Yunusov 2000: 42).

de norske landsdelene. Av størst politisk betydning i den postsovjetske perioden var mingrelene i sentrale vestlige strøk og de muslimske, men georgisktalende innbyggerne i Adsjaria, på grensen til Tyrkia ved Svartehavet.

Med Abkhasia og Sør-Ossetia utenfor sin rekkevidde var Tbilisi også ute av stand til å kontrollere de andre delene av landet. De landsdelene som ikke eksplisitt gjorde opprør, ignorerte likevel myndighetene i Tbilisi. Dette gjaldt både i Pankisidalen, hvor kistinerne og flere tusen nyankomne tsjetsjenske flyktninger var overlatt til seg selv, i Javakheti, hvor armenerne hadde de facto autonomi og i Adsjaria, som den korrupte og autoritære tidligere apparatsjiken Aslan Abasjidse gjorde til sin private eiendom. I perioder var det også borgerkrig mellom forskjellige etnisk-georgiske grupperinger som var uenige om hvordan de skulle forholde seg til minoritetene.

Redningsmannen

Da den tidligere georgiske apparatsjiken Eduard Sjevardnadse vendte hjem fra Moskva i 1992, ble han hyllet av massene i Tbilisi, der mange håpet at han skulle løse problemene som hadde oppstått under Gamsakhurdia. Han var også populær i utlandet. I løpet av sine fem år som Sovjetunionens utenriksminister hadde han opparbeidet seg et godt rykte i Vesten, hvor han ble sett på som en nøkkelperson i Tysklands gjenforening og Sovjetunionens relativt fredelige oppløsning.

Mellom 1995 og 1997 greide Sjevardnadse å fryse separatistkonfliktene og stabilisere økonomien (Nodia 2000: 188, 196), men i 1998 snudde utviklingen igjen: Sjevardnadse ble utsatt for flere attentatforsøk, FN-ansatte ble kidnappet, deler av forsvaret forsøkte å gjennomføre statskupp, statskassen ble tømt for å tilfredsstille misfornøyde internflyktninger fra Abkhasia og den økonomiske augustkrisen i Russland undergravde Georgias viktigste eksportmarked.

For den georgiske befolkningen var Sjevardnadses styre ti år med skuffelse og nedtur. Lite ble gjort for å bedre situasjonen til de internt fordrevne fra Abkhasia. Strøm- og vannforsyningen fortsatte å kollapse med jevne mellomrom i hovedstaden. I noen deler av landet ble nettet aldri reparert. Korrupsjonen var ekstrem. Georgia var på 124. plass i Transparency Internationals globale indeks over korrupsjon, lavest av alle de postsovjetske statene med unntak av Tadsjikistan og Aserbajdsjan, som fikk samme plassering (Transparency International 2003). Det var stadig brutale ran, også av

utenlandske forretningsfolk, turister og bistandsarbeidere. Store deler av befolkningen levde i fattigdom, og flere hundre tusen georgiere utvandret til Russland på jakt etter arbeid.

Georgia var blitt den største postsovjetiske skuffelsen. Sammen med Tadsjikistan var Georgia kanskje den mest kaotiske av de tidligere sovjetrepublikkene. Imidlertid var det få som hadde store forventninger til Tadsjikistan da landet mer eller mindre ble kastet ut av Sovjetunionen. Med Georgia var det annerledes; det var ventet at georgierne skulle gå inn i en ny økonomisk og kulturell storhetstid.

I tillegg til den manglende forståelsen for sitt eget lands etniske sammensetning, hadde georgierne gjort to fatale feilberegninger i forholdet til Sovjetunionen. Den ene gjaldt energi. I motsetning til Aserbajdsjan, hvor Statoil har gjort store investeringer, har Georgia små påviste petroleumsreserver. Oljeselskapet Canargo borer etter olje i Georgia, men har foreløpig ikke gjort store funn. Som del av et Sovjetunionen der energi var grovt underpriset, hadde Georgia tilgang til billig olje og gass. Både georgierne og gjestene deres lot seg imponere av de friske tomatene og agurkene i sovjetepoken og overvurderte nok disse varenes potensielle betydning for et fritt Georgia, samtidig som de undervurderte betydningen av den billige energien. Den andre georgiske feilberegningen dreide seg om sikkerhet. Fordi georgierne ikke tok landets multietniske sammensetning i betraktning, undervurderte de sovjetstatens rolle som stabiliserende faktor.

Roserevolusjonen

Mot dette bakteppet av skuffelse og frustrasjon over Sjevardnads regimes styrket opposisjonen seg gradvis. Fra 2001 trådte tre dynamiske politikere frem som Sjevardnads viktigste opposenter. Den viktigste av de tre var Mikheil Saakasjvili. Det hevdes ofte at han studerte ved Harvard-universitetet i USA, noe som ikke er helt riktig. Han tok sin første grad i juss ved Kiev statsuniversitet i Ukraina og studerte så ved Columbia- og George Washington-universitetene i USA (Miller 2004: 18). Han hadde også et kort opphold på Institutt for menneskerettigheter i Oslo og har et diplom i menneskerettigheter fra Strasbourg (Kinzer 1998). Da han i 1995 ble kontaktet av Zurab Zjvania, som inviterte ham til å komme hjem og engasjere seg i georgisk politikk, jobbet han for et advokatfirma i New York (ICG 2003: 17). Saakasjvili ble justisminister i Sjevardnads regjering i 2000, men året etter gikk han av fordi han følte

at regimet ikke var villig til å rydde opp i korrupsjonen. Han ble deretter valgt til byrådsleder i Tbilisi og brukte sin nye posisjon som plattform for å fortsette kritikken av Sjevardnadse.

Zjvania studerte biologi på Tbilisi statsuniversitet frem til 1985. I 1988 gikk han inn i politikken som medlem av De grønne, som spilte en nøkkelrolle i Georgias uavhengighetskamp. Han var i opposisjon til Gamsakhurdia og gikk med i Sjevardnadses Georgiske borgerunion da denne ble dannet som sentrumsalternativ til Gamsakhurdias regime. Rundt tusenårsskiftet var han speaker i parlamentet, men gikk av i 2001 på grunn av konflikt med Sjevardnadse.

Den siste av de tre politikerne var Nino Burdsjanadse. I likhet med Saakasjvili studerte hun juss, først på Tbilisi statsuniversitet og senere på Moskva statsuniversitet. Hun ble valgt inn i det georgiske parlamentet i 1995 og har siden hatt en rekke viktige stillinger, inkludert som speaker i parlamentet og visepresident for parlamentarikerforsamlingen til Organisasjonen for samarbeid og sikkerhet i Europa (OSSE). Burdsjanadse er en av Georgias mest populære politikere, og som kvinne er hun en sjeldenhet i et politisk landskap preget av testosteron.

Dette trekløveret har det til felles at de er vestorienterte og unge. I fjor høst var Burdsjanadse og Zjvania 39 år gamle, Saakasjvili bare 35. I mange sammenhenger vil det være mindre interessant å nevne utdannelsen til politikere, men i dette tilfellet hadde de unge politikere gjort lite annet enn å utdanne seg før deres politiske karrierer nådde sitt klimaks. De tre er del av en større gruppe georgiske politikere og samfunnsaktører som har oppnådd høye posisjoner tross sin unge alder. Presidenten i sentralbanken, Mikheil Tsjkvaseli, ble rekruttert fra det private næringsliv da han var 27 år gammel. Irakli Managadse var 30 og jobbet for Verdensbanken da han ble utnevnt til finansminister (Kinzer 1998).

Hele denne gruppen av unge, fremadstormende mennesker hadde en sterk følelse av at om bare de kunne slippe frem og ta over makten, så ville de greie å få Georgia på rett kjøl. Sjevardnadses viktigste motargumenter var at de var for unge og landet for vanskelig å styre. Hans motto var noe i retning av Ludvig 14s ord «après moi, le déluge» – «etter meg kommer syndfloden». Dette var et sterkt argument overfor den georgiske befolkningen, som nødvendig ville oppleve kaoset på 1990-tallet i reprise.

Etter hvert ble imidlertid misnøyen for stor. Saakasjvili markerte seg sterkt med sin kritikk av Sjevardnadse etter at han var gått av som justisminister i 2001, og han lå an til å gjøre det godt i parlamentsvalget 2. november 2003. Da valget ga seier til Sjevardnadse

og hans allierte gjennom omfattende manipulasjon og juks, kokte det over for Saakasjvilis tilhengere (OSCE 2004b: 1–2). I over to uker demonstrerte store folkemasser på Frihetsplassen og området rundt parlamentet i sentrum av Tbilisi. I enkelte perioder deltok titusener i demonstrasjonene (Sakevarishvili & Akhvlediani 2003). Opprørspolitikere ble utkalt for å holde styr på demonstrantene, men unnlot å gripe inn. Studenter som deltok i demonstrasjonene, ga politifolkene roser. Landets politi og væpnede styrker er underbetalte og i dårlig forfatning, så etter hvert begynte studentene å smøre matpakker til dem. Da det ble klart at politiet ikke ville gripe inn, bestemte Saakasjvili seg for å fullbyrde verket. Det var da han stormet parlamentet med en rose.

Utkastelsen av Sjevardnadse var først og fremst en velregisert, nesten teatralisk, mediebegivenhet. Til tross for sin geostrategiske betydning for både Russland, USA, Tyrkia, Armenia og Aserbajdsjan, får Georgia sjelden oppmerksomhet i internasjonale medier. I løpet av 48 timer den 22. og 23. november ble videoklippene av demonstrantene på Frihetsplassen og Saakasjvili på vei inn i parlamentet vist gang på gang, time etter time, i to døgn. Årsaken til dette lå ikke bare i det som skjedde, men i det at det ble gjort gode filmopptak av hele begivenheten, og at disse var øyeblikkelig tilgjengelige via satellitt for de internasjonale tv-kanalene. I en verden hvor det viktigste ikke er hva som skjer, men om det blir tatt bilde av eller ikke – for eksempel tortur av irakiske fanger – var dette avgjørende.

I tillegg greide opprørerne å anvende symbolikk på en effektiv måte. Bruken av roser er allerede nevnt. Frihetsplassen og området rundt parlamentet var også av stor symbolsk betydning. Dette er det samme området hvor sovjetiske styrker skjøt og drepte 19 demonstranter i 1989. Det var også her Sjevardnadse hadde latt seg hylle av massene da han vendte hjem i 1992 for å løse problemene som hadde oppstått under Gamsakhurdia. Det ville være tilnærmet umulig å gi eller følge en ordre om å slå ned på demonstrantene her. Bildene av Saakasjvili med støttespillere som nærmest ble feid inn i parlamentet av demonstrantene, viste også på en tydelig måte at han representerte folket. Tv-seere over hele verden ble sittende igjen med et inntrykk av en ung og dynamisk leder som på fredelig vis og med bred folkelig støtte kastet en brutal diktator. Det hele fortonet seg som en klassisk, om enn fredelig, revolusjon i form av en fullstendig sosial og politisk omveltning.

Ser man bedre etter, var begivenheten imidlertid mer kompleks. For det første var ikke Sjevardnadse noen brutal diktator. Tvert imot

hadde han mye av æren for det som skjedde, selv om han motvillig ga slipp på presidentembetet. Takket være ham, var Georgia kanskje den postsovjetiske staten utenom Baltikum som hadde størst politisk frihet. Demonstrasjoner på Frihetsplassen var langt fra noe nytt. Nesten hver eneste dag de siste ti årene hadde noen stått der med bannere og ropt slagord for eller imot noe. Saakasjvili hadde fått benytte tv i beste sendetid opp til flere ganger i uken for å skjelle ut Sjevardnadse på det groveste – spesielt på opposisjonskanalen Rustavi 2. Når det en sjelden gang ble slått ned på tv-stasjoner eller andre medier, var det uklart hvem som stod bak, og virket mer som et resultat av kaos og kriminalitet enn politisk undertrykkelse. Landet hadde få eller ingen politiske fanger og minimal sensur av mediene. Ifølge rangeringen til Freedom House for 2001 hadde Georgia de frieste mediene av alle de postsovjetiske statene med unntak av Baltikum.

For det andre var ikke endringen så dyptgående som man kunne få inntrykk av. Da Sjevardnadse offisielt hadde gått av og Saakasjvili var blitt valgt til president 4. januar 2004, hadde ikke makten skiftet fra en sosial gruppe til en annen, den var bare overført mellom to generasjoner innenfor en smal georgisk hovedstadselite. Nino Burdsjanadse er datter av Anzor Burdsjanadse, en nær venn av Sjevardnadse, som brukte sin posisjon som høytstående byråkrat i sovjettiden til å skaffe seg store næringsinteresser og ble kjent som «brødkongen» (ICG 2003: 7). Noe av sin økonomiske makt brukte han til å støtte Sjevardnadses parti, Den georgiske borgerunion. Da Zjvania hentet Saakasjvili hjem fra New York, var det på oppdrag fra Sjevardnadse (Kinzer 1998). Zjvania var selv i mange år Sjevardnadses uoffisielle tronarving. Dermed er den unge ledertrioen på mange måter Sjevardnadses egne politiske barn, og Saakasjvilis regime representerer først og fremst en foryngelse og dynamisering av georgisk politikk. Det faktum at tv-bildene av stormingen av parlamentet og Sjevardnadses lite glamorøse avgang ble tatt av hans eget barnebarn, bekrefter også inntrykket av et ungdomsopprør (Ascherson 2004).

Den adsjariske lederen Aslan Abasjidses økende støtte til Sjevardnadse den siste tiden før han ble kastet, etter år med kranling og rivalisering, styrker ytterligere inntrykket av en konfrontasjon mellom generasjoner. Det er også interessant å sammenligne Sjevardnadse med Boris Jeltsin, som tilhører samme generasjon. Begge hadde lange karrierer i kommunistpartiet. Begge satt i politbyrået under Gorbatsjov. Begge spilte avgjørende roller som sterke, stabiliserende og pragmatiske figurer og gjorde mye for å hindre at Sov-

jetunionens sammenbrudd skulle utvikle seg til et blodbad, eller at kommunistpartiet kom til makten igjen. Begge holdt sine land sammen ved å la dem falle fra hverandre, med andre ord ved å tillate maksimal desentralisering. Begge mislyktes i å lede sine samfunn videre mot demokrati og økonomisk gjenreisning. En viktig forskjell mellom de to var imidlertid at president Jeltsin var alkoholiker og hadde dårlig helse. Paradoksalt nok kan det ha vært en fordel for Russland fordi det fremskyndet overgangen til en ny generasjon politikere med større handlekraft. Det har blitt sagt at det ikke var det Sjevardnadse gjorde som plaget georgierne, men det han ikke gjorde (Kinzer 1998).

Den nye presidenten tar fatt på arbeidet

Da et ekstraordinært presidentvalg ble holdt 4. januar 2004, var valgdeltakelsen over 80 prosent og Saakasjvili fikk mer enn 96 prosent oppslutning (Bochorishvili 2004, Smith & Akhvlediani 2004). Valget ble beskrevet som en stor forbedring fra tidligere valg i Georgia når det gjaldt demokratiske standarder og menneskerettigheter (OSCE 2004a: 1).

Etter presidentvalget var tiden kommet for å ta fatt på de virkelige oppgavene: kampen mot korrupsjon og arbeidet for å sikre landets enhet. De nye lederne satte i gang med stor iver. Sjefen for det nasjonale jernbaneselskapet, Akaki Tsjkhaidse, ble hentet med helikopter fra sitt skjulested i Adsjaria med seks millioner amerikanske dollar på seg. En direktør i postbanken ble arrestert og anklaget for å ha underslått 250 000 amerikanske dollar som skulle til de internt fordrevne fra Abkhasia. Tidligere energiminister David Mirskhulava fikk hjerteinfarkt da han ble anklaget for å ha underslått seks millioner amerikanske dollar som skulle dekke elektrisitetimport (Ascherson 2004).

Det er relativt enkelt å arrestere noen mislikte medlemmer av eliten, og den første virkelige prøven kom ikke uventet i Adsjaria, hvor Abasjidse nå satt igjen som den fremste representanten for den gamle generasjonen. Det var også viktige økonomiske grunner til å trekke Adsjaria inn under Tbilisis kontroll igjen (Tsereteli 2004: 5). Med både Adsjaria og Abkhasia utenfor sin rekkevidde, satt de georgiske myndighetene tilbake med havnen i Poti, omtrent midt på landets svartehavskyst. Den er imidlertid grunn og kan ikke måle seg med dypvannshavnen i Batumi, hovedstaden i Adsjaria. Storparten av Georgias handel med utlandet går derfor gjennom Adsjaria, som nektet å betale skatt til Tbilisi. Korrupsjonen, som var om

mulig enda mer omfattende i Adsjaria enn i resten av landet, var også en bremse på Georgias handel og kontakt med omverdenen.³

På mange måter representerte Abasjidse regime i Adsjaria begge av Georgias største problemer på samme tid: Det sto både for omfattende korrupsjon og hindret konsolideringen av landets enhet. Kort tid etter at han ble valgt, begynte Saakasjvili å legge press på Abasjidse. Han forsøkte å besøke Adsjarias hovedstad Batumi uten forvarsel, men ble stoppet på den interne grensen til Adsjaria, hvor det ble avfyrt varselsskudd. Saakasjvili svarte med en blokadet av Adsjaria, hvorpå Abasjidse sprengte de tre viktigste broene som knytter Adsjaria til resten av Georgia. Situasjonen var betent og farlig. Selv om han ble latterliggjort i internasjonale medier og var mislikt av mange i Adsjaria og resten av Georgia, kommer Abasjidse fra en av landets fremste familier og hadde sterk støtte blant dem som tjente på hans regime.⁴ Saakasjvili fortsatte imidlertid det høye spillet og oppildnet frivillige organisasjoner i Adsjaria til å demonstrere mot Abasjidse. Til slutt ble presset for stort, og i likhet med Sjevardnadse måtte Abasjidse gå.

Saakasjvilis utfordringer

Seieren over Abasjidse styrket Saakasjvilis posisjon både nasjonalt og internasjonalt. Den viste dem som etter Roserevolusjonen fortsatt fryktet at han var for ung og uerfaren, at seieren over Sjevardnadse ikke var et engangstilfelle og at hans pågående, men ikke-voldelige fremgangsmåte kan være effektiv på lang sikt.

I korthet er Saakasjvilis strategi, slik vi har sett den anvendt

3 Undertegnede fikk selv oppleve korrupsjonen under en helgetur til Adsjaria i mai 2002. Det første som skjedde da jeg steg av nattoget fra Tbilisi, var at jeg ble arrestert av adsjarisk politi i sivil og innbrakt på den lokale politistasjonen, på tross av at alle papirene mine var i orden. Først etter å ha sittet i avhør og gjort det klart at jeg ikke hadde penger på meg til å betale en stor bestikkelse, ble jeg sluppet fri. Da jeg neste dag krysset grensen til Tyrkia, ble jeg avkrevd penger fem ganger. Den ene gangen gjaldt det et gebyr på rundt to amerikanske dollar som jeg fikk kvittering for og som virket legitimt. De fire andre gangene dreide det seg om forsøk på å presse meg for penger. Dels var det fattige soldater som mer eller mindre tigget om noen kroner til sigaretter, dels var det personer høyere opp i systemet som truet med at jeg aldri ville slippe inn i landet igjen hvis ikke jeg kom med en passende sum på flekken. På vei tilbake til Tbilisi ble minibussen jeg satt i, stoppet syv ganger og avkrevd penger av trafikkpolitiet, uten at det hadde skjedd noen lovovertrjedelse. Til slutt ble sjåføren så frustrert at han gikk løs på en politimann.

4 Aslan Abasjidse kommer fra en slekt av aristokrater som går tilbake til 1400-tallet. Bestefaren var speaker i Georgias første parlament i den korte uavhengighetsperioden fra 1918 til 1921. I sentrum av Tbilisi er det en gate som bærer hans navn.

overfor både Sjevardnadse og Abasjidse, bruk av media, ungdomsorganisasjoner og demonstrasjoner for å legge psykologisk press på opponenter. Dette er gjort på en måte som skaper et crescendo av økende press. Til slutt har crescendoet gått over i pragmatisme, som har gitt opponentene mulighet til å trekke seg tilbake. Både Sjevardnadse og Abasjidse lever fortsatt i beste velgående, den ene i Georgia og den andre i Moskva.

Strategien var spesielt effektiv overfor Sjevardnadse, fordi han i utgangspunktet var støttet av Vesten og selv brukte vestlig diskurs om menneskerettigheter og demokrati for å rettferdiggjøre sitt styre. Dermed var han fanget av sin egen diskurs, og Saakasjvili kunne hamre løs på ham med all sin retoriske kraft. På dette viset har Roserevolusjonen vært en sterk katalysator i det Thomas Risse og Kathryn Sikkink (1999: 19) har beskrevet som «spiralmodellen». Denne modellen går ut på at regimer blir fanget opp i internasjonale diskurser om menneskerettigheter og demokrati, som de så blir presset av lokale frivillige organisasjoner og internasjonale aktører til å følge opp.

Vladimir Socor (2004) har foreslått noe han kaller «3D-strategien» for å beskrive separatistkonflikter i det postsovjetiske området. De tre D-ene står for demokratisering, dekriminalisering og demilitarisering. Utdypet og tilpasset Georgias spesifikke situasjon innebærer dette følgende sekvenser:

1. Gjennomføre demokratisk opprør mot Sjevardnadse
2. Konsolidere den nye regjeringen
3. Rydde opp i korrupsjonen
4. Få kontroll over Adsjaria
5. Styrke økonomien (makroøkonomi, skatteinngang, direkte investeringer, arbeidsløshet)
6. Bedre kontakten med Abkhasia og Sør-Ossetia slik at de etniske minoritetene kan se selv at Georgia er attraktivt og ikke en trussel
7. Etablere og opprettholde et godt forhold til Russland
8. Forhandle frem løsninger med Sør-Ossetia og Abkhasia.

Til nå har Saakasjvilis regime fullført punkt 1 og muligens 2, tatt fatt på punkt 3 uten å fullføre det, og så hoppet videre til punkt 4. Dermed må han nå løse punkt 5 og 3 samtidig. Fremover vil det kreves betraktelig kløkt og tålmodighet for å fullføre de resterende punktene før man forsøker seg på punkt 8, løsning av konfliktene med Sør-Ossetia og Abkhasia. Suksessen i Adsjaria gir myndighetene

i Tbilisi et godt utgangspunkt for å takle punkt 6, styrking av nasjonal-økonomien. Hvis de går rett på punkt 8, er det imidlertid stor fare for at prosessen vil mislykkes. Hovedutfordringen nå er å være tålmodig nok og bevege seg gjennom denne sekvensen i riktig rekkefølge og med tilstrekkelig grundighet. Som en velinformert kommentator skrev: «I felt that Saakashvili had scarcely thought at all about the means to get to his goal. He might as well be rushing off to climb the 15 000 feet of Mount Kazbegi in a pair of Gucci moccasins» (Ascherson 2004).⁵

Faremoment 1: revansjisme

I tillegg til den generelle risikoen for at hastverk undergraver Saakasjvilis regime, er det flere spesifikke faremomenter som kan hindre gjenreisningen av Georgia. Ett av disse er muligheten for at de unge lederne ikke bare har tatt fatt på Georgias mange problemer, men også bruker sin nyervervede makt til å gjøre opp gammel gjeld.

I forbindelse med kampen mot korrupsjon er det ikke bare et tilfeldig utvalg korrupte medlemmer av eliten som er rammet, men også flere personlige og politiske fiender av Saakasjvili og hans regime (Anjaparidze & Rutland 2004: 8). Avgjørelsen om å fjerne Abasjidse kan også forstås som en hevn for at han ikke støttet Saakasjvili under Roserevolusjonen.

I en tale 9. mai gikk Saakasjvili hardt ut mot Europarådets generalsekretær Walter Schwimmer (Anjaparidze & Rutland 2004: 8). Han kritiserte Schwimmer for å ha støttet Plamen Nikolov, Europarådets stedlige representant i Tbilisi, som Saakasjvili mente sviktet Roserevolusjonen da han oppfordret begge sider til å vise moderasjon da krisen over Adsjaria var på sitt verste (Smith & Sakevarishvili 2004). Dette kan indikere at de unge lederne er både hevngjerrige og lite flinke til å forholde seg til internasjonale institusjoner når disse kommer med annet enn ros og penger.

Til nå har de fått bred støtte fra internasjonale organisasjoner og vestlige land, både moralsk og økonomisk. Siden landet ble uavhengig, har Georgia fått over 1,3 milliarder amerikanske dollar i bistand fra USA og dermed vært av verdens største mottakere av amerikansk bistand per capita (ICG 2003: 5, Miller 2004: 13). Det er sannsynlig at regimet vil gjøre feil før eller siden, og at det inter-

5 Kazbegi er med sine 5033 meter et av de høyeste fjellene i Georgia og et av landets mest populære mål for fjellvandrere.

nasjonale samfunnet da vil være mer kritisk. Hvis ikke Saakasjvili og hans folk har evnen til å fordøye slik kritikk på en mer konstruktiv måte, kan det starte en negativ spiral hvor regimet og utenlandske aktører blir stadig mer skeptiske til hverandre. Det var nettopp dette som skjedde da Sjevardnadses regime gikk fra stor internasjonal popularitet til skuffelse.

Faremoment 2: autoritære tendenser

Siden Roserevolusjonen har demokratiet blitt svekket på flere måter. Maktkonsentrasjonen i presidentembetet har økt. Det er gjort flere endringer av grunnloven som oppfattes som tilbakeskritt i store deler av det sivile samfunnet, og som ikke har vært gjenstand for ordentlig debatt (Freizer 2004: 5). Saakasjvili har offentlig sagt at han ikke ser noe behov for en parlamentarisk opposisjon. Som en del av avtalen for å få posten som statsminister, har Zjvania måttet slå sammen sitt parti, De forente demokratene, med Saakasjvilis Nasjonale bevegelse (Anjaparidze & Rutland 2004: 8).

På tross av at Saakasjvili ble valgt med overveldende flertall, skal man være forsiktig med å slå fast at demokratiet er sikret i Georgia. En dobbel tommelfingerregel gjelder for etableringen av demokrati. Valg må tapes og makten gis opp fredelig av minst to grupper for at man skal kunne si at det er stabilt demokrati i et land. Det er relativt lett å ta makten når man er populær. Å gi den opp når man er mindre populær, kan være vanskeligere. I dette perspektivet har Sjevardnadse foreløpig gjort mer enn Saakasjvili for å bidra til utviklingen av landets demokrati. Hvordan en upopulær Saakasjvili vil oppføre seg, vet vi ikke.

Faremoment 3: Cuba-syndrom

På 1990-tallet fulgte Georgia en utenrikspolitisk linje som ligner på Cubas strategi overfor USA: Både Cuba og Georgia har pekt nese av sine mektige naboer i nord. Begge land har lagt vekt på prinsipielle og ideologiske forskjeller i større grad enn praktisk nødvendig. Cuba har nektet å gi tilbake eiendommer som tidligere tilhørte amerikanske borgere og ble konfiskert under kommunistrevolusjonen. Georgierne har gjort det klart at de ønsker at russiske militærbaser skal legges ned, og lagt stor vekt på sitt militære samarbeid med USA og Nato. For både Cuba og Georgia ville en mer pragmatisk fremgangsmåte og vilje til kompromisser bedre landenes situasjon betraktelig. Hvis georgierne hadde forsøkt å ikke fremstå som en

potensiell fiende av Russland, er det godt mulig at russerne ville ha støttet myndighetene i Tbilisi mot de separatistiske minoritetene i større grad. Med den cubanske strategien georgierne har fulgt til nå, har de blitt sittende igjen med både et fragmentert og skakkjørt land og russiske militærbaser.

En sammenligning med en annen av Russlands sørlige naboer kan kaste lys over Georgias veivalg. Mens Georgia har valgt å distansere seg fra og utfordre Russland, har Kasakhstan under president Nasarbajev fulgt en mer pragmatisk linje og satset maksimalt på samarbeid – på tross av at Russland på mange måter er en større potensiell trussel mot Kasakhstan enn mot Georgia. Mens russerne er en forsvinnende liten minoritet i Georgia, utgjør de en stor del av Kasakhstans befolkning, og russisk brukes like mye som kasakhisk. Kasakhstan og Russland har en felles og stort sett umerket landegrense på 6800 km, og har også måttet bli enige om en grense i en del av Kaspiahavet, hvor det er store petroleumsressurser. Kasakhstans pragmatiske tilnærming til alle disse spørsmålene gjør at landet faktisk står sterkere og har større reell uavhengighet enn Georgia i dag.

Saakasjvili ser ut til å forstå betydningen av å etablere et godt forhold til Russland og har lagt vekt på hyppig og positiv kontakt med Moskva. Samtidig taler han varmt for samarbeid med USA og integrasjon med Vesten. Hvilken linje han vil følge når interaksjonen beveger seg over fra diplomatiske bli-kjent-møter til substansiell samhandling, gjenstår å se.

Mye tyder på at Russland holder på å innta en ny strategi overfor Georgia og andre land i det russerne kaller «det nære utland». Denne strategien består først og fremst i å skaffe seg innflytelse gjennom de store russiske selskapene som kjøper seg opp i nøkkelbedrifter i Russlands naboland. Foreløpig har Saakasjvili uttalt seg positivt om denne utviklingen. Men det er vanskelig å forutsi hvordan russiske selskaper vil oppføre seg ved en eventuell ny politisk krise mellom Georgia og Russland, og hvordan den georgiske befolkningen og de georgiske myndighetene vil reagere. Faren er ikke liten for at en slik krise vil oppstå i forbindelse med georgiske forsøk på å løse den abkhasiske floken.

Faremoment 4: asymmetriske territorielle utfordringer

Saakasjvili har ved flere anledninger vist tegn til å inn ta en mer forsonlig holdning som kan åpne for en tilnærming til abkhaserne. I sin tale på Georgias uavhengighetsdag 26. mai tilbød han Abkhasia og Sør-Ossetia «spesiell status» og sa at det var nødvendig å bygge nye relasjoner på grunnlag av forståelse og vennskap. I samme tale ytret han noen fraser på ossetisk og abkhasisk, noe få andre georgiske politikere ville finne på å gjøre (BBC 2004). Dette er positive tegn som indikerer en vilje til forståelse og forsoning som vil være nødvendig om det skal være det minste håp om gjenintegrering av separatistområdene.

Faren er at Saakasjvili og den etnisk georgiske befolkningen til syvende og sist likevel ikke er i stand til å ta inn over seg forskjellene mellom områdene som ikke har villet underordne seg Tbilisis styre. Minoritetene har befunnet seg i Tbilisis blindfelt, og selv om den georgiske ledelsen nå er smertelig klar over behovet for å gjøre noe med statskonstruksjonen, spørs det om den fullt ut har skjønt forskjellen mellom Adsjaria og Abkhasia. Det er store forskjeller mellom de territorial-administrative utfordringene de georgiske myndighetene står overfor. Mens adsjarerne er etniske georgiere som i noen tilfeller er muslimer, er sørosseterne og abkhaserne atskilte etniske grupper med egne språk, og har lenge følt seg overkjørt av georgierne. I 1886 bodde det for eksempel 58 000 abkhasere og 4000 georgiere i Abkhasia. Da Sovjetunionen ble oppløst hundre år senere, var denne situasjonen snudd på hodet, og 240 000 georgiere, 93 000 abkhasere samt 165 000 russere, armenere og grekere bodde i republikken (Ozhiganov 1996: 350).

For georgierne har dette vært et ikke-tema. Neil Ascherson (2004: 48) har skrevet om georgierne som bodde og ferierte i Abkhasia: «If the visitors were aware of the Abkhazians at all, they thought of them as a picturesque race of free villagers, speaking a strange North Caucasian tongue and living up in the foothills». Mange georgiere har fortsatt vanskelig for å innse at det finnes en virkelig separatistbevegelse i Abkhasia eller Sør-Ossetia. Etter deres syn dreier det seg om en konspirasjon mellom Russland og små kriminelle grupper som har villedet de etniske minoritetene (Rondeli 2000: 48).

Dette synet ligger også under 3D-strategien til Socor, som er kjent som en av de største og dyktigste russlandshaterne: Bare man får fjernet autoritære elementer, rensket opp i de kriminelle miljøene og nøytralisert Russlands militære støtte, vil det være lett å løse

separatistkonfliktene. Problemet med dette synet er at det implisitt legger all skyld på en ekstern aktør, Russland, og ikke tar de lokale problemene på alvor. Russerne har utvilsomt spilt på forskjellige grupper i Sør-Kaukasus, men hadde det ikke vært for de lokale problemene som eksisterte i utgangspunktet, ville ikke dette ha vært mulig (Nodia 2000: 197). Uten Gamsakhurdia og det snevre og sjåvinistiske georgiske nasjonsbyggingsprosjektet ville antakelig ikke separatistkonfliktene gått over i kriger. Spørsmålet, som vi ennå ikke vet svaret på, er om Saakasjvili innerst inne tror at han bare må spille sine kort riktig overfor Russland og kanskje USA, eller om han virkelig forstår at han først og fremst må forbedre forholdet til abkhaserne og de andre minoritetene i landet. Det kommer til å kreve mer enn noen fagre ord til hans egne etnisk georgiske tilhengere i Tbilisi.

Veien videre

Georgierne har lenge vært viktige trendsettere. De hadde fremtredende posisjoner innenfor kultur, vitenskap og politikk i sovjettiden. Den georgiske nasjonalbevegelsen og demonstrasjonen i april 1989 i Tbilisi var viktige skritt på veien mot Sovjetunionens oppløsning. I et slikt lys lover det som har skjedd i Georgia, kanskje bedre for resten av regionen enn for Georgia selv. Samtidig som det spekuleres i om Roserevolusjonen vil bli gjentatt i andre land i Kaukasus og Sentral-Asia (Pannier 2004, Hancilova & Devdariani 2004), er det fare for at feilene fra 1990-tallet gjentas og Georgia går inn i en ny nedgangstid med væpnet konflikt og kaos.

Det er uklart om det nye regimet fullt ut forstår forskjellen mellom Sjevardnadses ineffektive og uønskede regime i Tbilisi, Abasjidses korrupte og uregjerlige regime i Adsjaria og den tidligere kommunisten og historikeren Vladislav Ardsinbas separatistbevegelse i Abkhasia. Tatt i betraktning at landets unge ledere representerer den samme etniske og sosialt smale eliten som Sjevardnadse, bør man ikke vente seg for mye.

På den andre siden kan Georgias roserevolusjon bli et usedvanlig godt eksempel på retorikkens selvoppfyllende makt og det at bordet fanger i politisk diskurs, slik Thomas Risse og Kathryn Sikkink (1999) har argumentert. Sjelden har så mye og så sterk demokratisk retorikk blitt uttalt med så stor suksess, og det gir den stor kraft. Den kraften vil ha innvirkning både på spillerommet til Saakasjvilis regime og landets separatister. Befolkningen i Abkhasia og Sør-Ossetia har levd i fattigdom, uten anerkjennelse og med begrenset kontakt med omverdenen, unntatt Russland, i mange år. Hvis geor-

gjerne lykkes i å skape tilstrekkelig fremgang og åpenhet i resten av landet, kan det bli vanskelig for separatistene å stå imot. Saaka-sjvili har vist seg som en dyktig leder, og Sjevardnadse har tross sine svakheter satt et godt eksempel for ansvarlig lederskap.

Litteratur

- Anjaparidze, Zaal & Peter Rutland (2004) «Rose Revolution Raises Some Thorny Issues». *The Moscow Times* 24. mai (8).
- Ascheron, Neil (2004) «After the Revolution», *London Review of Books* 26(5): 3–9.
- BBC (2004) «Georgia Offers Peace to Regions», 26. mai. (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3748837.stm>, nedlastet 28.05.04).
- Birch, J. (1995) «Ossetia: A Caucasian Bosnia in Microcosm», *Central Asian Survey* 14(1): 43–74.
- Bochorishvili, Ketii (2004) «New Georgian Leader Faces up to Challenges», *Caucasus Reporting Service* (213), 8. januar.
- Coppieters, Bruno (2000) «Western Security Policies and the Georgian–Abkhazian Conflict» i Bruno Coppieters (red.) *Federal Practice: Exploring Alternatives for Georgia and Abkhazia*. Brussel: VUB Press (21–58).
- Dehdashti-Rasmussen, Rexane (2001) «Historical and Present Problems and Proposals as to the Return of the Meskhetians to Georgia», paper presentert på seminaret *Conflict in the South Caucasus: Conflict Situation in Adjara, Javakheti and the Return of the Meskhets*, organisert av Peace Research Information Unit, Bonn, 15 januar.
- Freedom House (2002) *Annual Survey of Press Freedom 2002*. Oxford: Freedom House.
- Freizer, Sabine (2004) «Georgia’s Constitutional Amendments: A Setback for Democratization?», *Central Asia–Caucasus Analyst*, 11. februar (5–6).
- Hancilova, Blanka & Jaba Devdariani (2004) «The New Georgian Leadership’s Proactive Foreign Policy», *Central Asia–Caucasus Analyst* 14. januar (5–6).
- ICG (2003) *Georgia: What Now?* Brussel: ICG.
- Kinzer, Stephen (1998) «Modern Georgia’s Young Founding Fathers», *New York Times* 4. juni.
- Miller, Eric (2004) «Smelling the Roses: Eduard Shevardnadze’s End and Georgia’s Future», *Problems of Post-Communism* 51(2): 12–21.
- Nodia, Gia (2000) «A New Cycle of Instability in Georgia: New Troubles and Old Problems» i Gary Bertsch *et al.* (red.), *Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*. London: Routledge (188–203).
- OSCE (2004a) *Georgia Extraordinary Presidential Election 4 January 2004*. Warsaw: ODIHR.
- OSCE (2004b) *Georgia Parliamentary Elections 2 November 2003: OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report Part I*. Warsaw: ODIHR.
- Ozhiganov, Edward (1996) «The Republic of Georgia: Conflict in Abkhazia and South Ossetia» i Alexei Arbatov *et al.* (red.) *Managing Conflict in the Former Soviet Union: Russian and American Perspectives*. Cambridge MA.: MIT Press (341–407).

- Pannier, Bruce (2004) «Where Georgians See Roses, Regional Leaders May See Thorns», *RFE/RL* 28. november.
- Risse, Thomas & Kathryn Sikkink (red.) (1999) «The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices» i Thomas Risse, Stephen Ropp & Kathryn Sikkink (red.) *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Changes*. Cambridge: Cambridge University Press (1–38).
- Rondeli, Alexander (2000) «Regional Security Prospects in the Caucasus» i Gary Bertsch, Cassidy Craft, Scott Jones & Michael Beck (red.), *Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*. London: Routledge (48–58).
- Sakevarishvili, Revaz & Margarita Akhvlediani (2003) «Rose Revolution Sweeps Away Shevardnadze», *Caucasus Reporting Service* (206), 24. november.
- Smith, Sebastian & Margarita Akhvlediani (2004) «Saakashvili Completes His Triumph», *Caucasus Reporting Service* (212), 6. januar.
- Smith, Sebastian & Revaz Sakvarishvili (2004) «Ajaria: Tbilisi in Charge», *Caucasus Reporting Service* (233), 12. mai.
- Socor, Vladimir (2004) «Democratize, Decriminalize, Demilitarize: A Strategy for ending Post-Soviet Separatist Conflicts», *The Wall Street Journal* 14. mai.
- Transparency International (2003) *Corruption Perception Index 2003*. Berlin: Transparency International.
- Tsereteli, Mamuka (2004) «The Political Economy of the Adjarian Crisis», *Central Asia–Caucasus Analyst* 21. april (5–6).
- Zverev, A. (1996) «Ethnic Conflicts in the Caucasus 1988–1994» i Bruno Coppieters (red.) *Contested Borders in the Caucasus*. Brussel: VUB Press (13–72).
- Yunusov, Arif (2000) *Meskhethian Turks: Twice Deported People*. Baku: Institute for Peace and Democracy.

Exodus fra Russland til Israel

Hans-Wilhelm Steinfeld
cand.philol. i historie,
programleder i NRK

I 2004 utgjør jøder som har innvandret fra det tidligere Sovjetunionen, 20 prosent av Israels befolkning. 1,3 millioner «russiske» jøder bor i Israel i dag. 800 000 av dem kom til landet de siste ti år.¹ Jødene fra Russland er en bærebjelke for den israelske høyresiden.

Viktige erfaringer de brakte med seg fra Russland, søkes her satt i sammenheng med politiske valg og prioriteringer de gjorde etter at de kom til Israel. De som kom i den siste, store innvandringsbølgen til Israel, har vokst opp i det mest totalitære samfunn i moderne tid, USSR.² Jernteppet isolerte samfunnet deres i ekstrem grad fra resten av verden. Siden 1991 har det postkommunistiske samfunn opplevd en serie borgerkriger på grunn av sterke etniske motsetninger som ble undertrykket under dekke av den stalinistiske parolen «Vennskap mellom folkene». Antagonisme og konfrontasjonssøkende holdninger tok over etter den nystalinistiske kadaverdisiplin blant borgerne.

Rundt 800 000 mennesker, formet av det tidligere sovjetsamfunnet, innvandret til Israel nettopp det tiåret Oslo-prosessen gradvis brøt sammen i Midtøsten. Å kaste lys over spørsmålet om den russiske innvandringen kan ha bidratt til det, er også en ambisjon med denne artikkelen.

---

1 I 1992 bodde en halv million jøder fra Sovjetunionen i Israel. Jf. Aleksandr Bovin: *Zapiski njenastojasjego posla*, s. 18. I en samtale med artikkelforfatteren i Jerusalem 11.01.04 sa viseinnenriksminister Viktor Brailowskij at tallet er økt til 1,3 millioner i 2004.

2 Naziregimet varte fra 1933–45. Russiske historikere regner prinsipielt med at det stalinistiske system varte fra og med 1917 til Sovjetunionens sammenbrudd 31.12.91.

Når bakgrunnen for de jødiske innvandrerne fra Russland beskrives, legges *historisk metodelære* naturlig nok til grunn.³ Artikkelforfatteren er heller ikke uberørt av sin botid i Moskva på i alt 15 år gjennom fire perioder de siste 33 år. En subjektiv side til trekkes også frem i kildekritikkens navn: For drøye 100 år siden førte pogromer til at artikkelforfatterens jødiske oldefar utvandret med familien fra Russland til Norge. Steinfeld-familien opplevde sin del av arrestasjoner og utryddelse i Norge under den andre verdenskrig.⁴

Russlands antisemittiske tradisjon

Det er en gammel, akademisk disiplin å beskrive jødehatet i Europa. I 1935 grep én fremstilling tilbake nettopp til russisk historie da jødehatet tiltok i styrke i Nazi-Tyskland:

Bekanntlich lebt über die Hälfte der Juden in Russland, und zwar bewohnten sie die Gebiete, in welchen die sie sich heute befinden, schon lange vor der russischen Eroberung. Ihre bürgerlichen Verhältnisse wurden im Jahre 1882 durch das vom Grafen Ignatieff ins Leben gerufene Gesetz neu regelt. In diesem Gesetze wurde bestimmt, dass die Juden innerhalb des ihnen zugewiesenen Territoriums sich in Zukunft nicht ausserhalb der Städte und Marktflecken ansiedeln dürfen. Hiervon sind die bereits bestehenden jüdischen Kolonien ausgenommen sowie jene Juden, die sich mit Ackerbau beschäftigen, und gewisse Privilegierte. Auch dürfen sie keinen Grund und Boden erwerben, an christlichen Sonn- und Feiertagen keinen Handel betreiben und müssen ihre Geschäfte an diesen Tagen schliessen.⁵

Historisk hadde makthaverne *særlig* i Russland innført begrensninger på jøders rett til å eie jord alt på 1700-tallet. Derved ble håndverk med pengeinntekt alternativet i de jødiske landsbyene, *shtetls*. Slik har gitt grobunn for den antisemittiske myte om jødernes dominerende pengevelde. Men Russlands jøder fikk bare et høyst ufrivillig forsprang som håndverkere. Det førte dem tidlig inn i merkantilismen, med tilhørende økt bruk av penger. Jødene ble mellomledet mellom russiske bønder og markedet. Slik beriket de

3 Artikkelforfatteren er hovedfagshistoriker med sovjetisk historie fra Stalin-tiden som spesialitet.

4 Jf. Oskar Mendelsohn: *Jødernes historie i Norge*, bind1, s. 400–401. Se også Kristian Ottosen: *I slik en natt: Historien om deportasjonene av jøder fra Norge*, s. 111–112.

5 R.N. Coundenhove-Kalergi: *Judenhass von heute*, s. 187–189 Forfatterens far disputerte alt i 1901 på emnet i Praha.

også russerne, erkjenner selv en Aleksandr Solsjenitsyn i dag.⁶

Men grev Ignatjev, som er omtalt i avsnittet over, var beryktet for sitt jødehat som innenriksminister. Hans forordninger rammet i første omgang 150 000 russiske jøder. Tre store jødiske utvandringsbølger fra Russland ble resultatet av Ignatjevs forordninger. De kom i tiden 1881–84, 1903–06 og 1917–21.⁷

Mange intellektuelle jøder sluttet opp om revolusjonene i februar og oktober 1917. Lev Trotskij (eg.: Bronstein) som grunnla den røde hær, var jøde. Han var i selskap med mange flere jøder. Kominterns leder Grigorij Zinovjev og partitoppen Lev Kamenev var to av dem. De ble ofre for Stalins utrenskninger på 1930-tallet. «Moses førte oss ut av Egypt, Stalin førte oss ut av Politbyrået!», lød et bittert, jødisk munnhell.

At mange jøder også utenfor USSR fylket seg under de røde bannere, ble brukt da nazistene formulerte sin propaganda med påstanden om «den jødisk-bolsjevikiske verdenssammensvergelsen». Karl Marx selv var tysk jøde.

I Sovjetunionen ble folks nasjonalitet særskilt oppført i innenrikspassene, i punkt nr. 5. Det lettet identifiseringen av jøder for Waffenss mellom 1941 og 1945 i USSR. Nazistene ble både i Russland og Polen – men også i Norge⁸ – hjulpet av svært mange medløpere i lokalt politi da jødene ble tatt. Jødehatet ble sterkere jo lenger øst i Europa man kom. Til sist var det ikke nødvendig for SS å stenge for innsyn med gjerder da Kiev-jødene ble massakrert i Babij Jar i 1941. Det var også ukrainsk SS som omringet Warszawa-ghettoen da tilintetgjørelsen begynte der 22. juli 1942.⁹ Gestapo tok også ukrainske gendarmen til Paris for å segregere jøder fra franskmenn.

Når jeg legger vekt på å skildre jødiske erfaringer under andre verdenskrig, er det for å minne om hvor lite samtiden brydde seg om dem. Selv den London-orienterte delen av polsk motstandsbevegelse nektet jødene våpenhjelp under oppstanden i Warszawa-ghettoen i 1943.¹⁰ Da tryglet amerikanske jøder sitt flyvåpen om å bombe jernbanelinjene frem til Auschwitz, men fikk til svar at disse

6 *The New Republic* 25.11.02. Dette fremheves i anmeldelsen av Solsjenitsyns bok *Dvesti let vmeste* («To hundre år sammen») skrevet av Richard Pipes, professor i russisk historie ved Stanford og tidligere leder av Sovjetavdelingen i det nasjonale sikkerhetsråd til president Reagan.

7 *Encyclopedia of Genocide*, vol.II s. 467.

8 «Aksjonene mot jødene vil for alltid bli stående som det svarteste kapitlet av det norske politis historie under krigen,» skriver historikeren Nils Johan Ringdal på side 229 i sitt verk om norsk politi under krigen.

9 Arild Haaland: «Nazismen i Tyskland» §7.4 Ikke-tyske bidrag s. 65.

10 Leon Uris: *Mila 18*, s. 349. De jødiske partisanenes stab lå i hus nr. 18 på Mila-gaten.

ikke utgjorde et strategisk bombemål. 400 000 ungarske jøder ble fraktet med jernbane til Auschwitz våren 1944.

Antisemittismen fortsatte i Sovjetunionen også etter 1945. Kort tid før sin død 5. mars 1953, planla Stalin en ny utrenskningsbølge som skulle starte med aksjon mot det jødiskdominerte legeteamet i Kreml. Bare diktatorens død forhindret en ny tragedie for jødene i USSR. I en mildere form levde jødehatet videre, men med stadige og dramatiske utslag i øst. Polen opplevde en antisemittisk bølge i 1968. I Sovjetunionen førte jødehatet til at dissidentbevegelsen fikk viktig styrke fra jødisk hold. Ønsket om å forlate USSR var drivkraften i jødisk opposisjon, noe myndighetene i Kreml ble tidlig klar over. Et eksempel på dette er Viktor Brailowskij, som i dag er viseinnenriksminister i Israel. Han var redaktør for undergrunnstidsskriftet *Jøde i USSR*, og ble straffet for det. Hans navn sto sentralt allerede i 1974 i en hemmelig rapport fra KGB-sjef Jurij Andropov om prosionistiske grupper til sovjetregjeringen.¹¹

Etter at Helsingforserklæringen kom i 1975, fikk hundretusener av jøder lov til å reise ut fra USSR med hjemmel i den såkalte 3. kurv om bl.a. menneskerettigheter. Jødene utgjorde bare en halv prosent av befolkningen i den multinasjonale staten, men 7 prosent av alle med høyere universitetsutdannelse, skrev avisen *Sovjetskaja Latvia* i februar 1984. Ved midten av 1970-tallet var generell diskriminering av sovjetjøder blitt så etablert at de spøkte med status som «invalidere av 5. punkt» i innenrikspasset. Statlige embeter og ombud i kommunistpartiet var svært ofte lukket for sovjetjødene. Å konkurrere på *kunnskapsfronten* var imidlertid mulig, og bidrar til å forklare hvorfor jøder var overrepresentert blant akademikere i USSR.

Etter at Sovjetunionen brøt sammen i 1991, var sannsynligvis få russiske jøder i tvil om at antisemittismen ville holde seg både i samfunnet og i regjeringkretser. Boris Mironov var innenriksminister i Russland i 1994–95. Rett nok etter sin avgang, skrev han for fire år siden: «Når det russiske folk utarmes, sulter og dør, så berikes og feites det jødiske folk – se dét er fascisme.»¹² Da det repressive lokk ble lettet over det postkommunistiske samfunnet i hele det tidligere USSR, antok antisemittismen åpnere former, sammen med andre negative trekk som sjåvinisme og nasjonalisme.

11 Boris Morozov: «Jevrejskaja emigratsija v svete novykh dokumentov.» Dok. 70 s. 190–91. For en skildring av Brailowskij's skjebne på 1980-tallet, se også kapitlet «Når kritikk blir straffbart» i Hans-Wilhelm Steinfeld: *Istid i Moskva*, s. 173–79

12 Gjengitt på s. 176 i Hans-Wilhelm Steinfelds *Frihetens bitre tiår*.

Innvandringen til Israel etter Sovjetunionens fall

I dag pågår det en strid i Israel om alle virkelig *var* jøder av dem som kom ut fra Russland etter 1991. Men uansett strid sto det i det minste skrevet i passene at folk var jøder. Det sto i passets punkt 5, det formelle grunnlag for utvandringen til Israel. Informasjon fra det statlige kontor i Israel for kontakt med de østeuropeiske jøder viser at det ikke var røk uten ild i denne striden. Mellom 1989 og 1992 tilfredsstilte mellom 12 og 20 prosent av de russisk-jødiske innvandrerne ikke kriteriene for å være jødisk etter den gamle religiøse lov Halacha, som i praksis legges til grunn i Israel for anerkjennelse av jødisk etnisitet. Så steg tallet på dem som ikke var jøder blant dem som kom under «jødisk flagg» fra Russland til Israel til mellom 50 og 60 prosent i årene 1992–98.¹³

De mest bevisste blant de innvandrerne som kom til Israel fra det sterkt isolerte sovjetsamfunnet, og som faktisk var jøder, så også raskt at de nye innvandrerne skilte seg ut der. 19. juli 1992 beskrev den russiske jøden Alex Dmitriev – med brodd begge veier – hvordan han følte at de som selv var født i Israel, så på de nye «feiebrettmenneskene» som strømmet til landet:

Han har kameleonens forbløffende evner, og kan anta form av en lege, kunstner og poet uten å være det i virkeligheten. Hans best utviklede side er tyggeredskapet til forskjell fra intellektet, som ikke er utviklet i det hele tatt. Han er en åpenbar hedning. Han tar avstand fra sionismen og judaismen, og dyrker bare ett ideal som heter *kolbasa* (pølse). Først tilber han denne mystiske kolbaså, deretter eter han den opp med hellig beven. Han bærer alltid og overalt med seg et masseødeleggelsesvåpen, som opphavsmennene kaller for «en fremmed mentalitet». Han tar våpenet i bruk ved den aller første anledning, og bare med ett mål for øye: Skade det israelske samfunn. Han er uvasket, ubarbert, håret og usivilisert. Lukter vondt. I stedet for et dekke av hud og hår er han ofte dekket av en joggedrakt av typen Adidas. I slike tilfeller stikker baken ut mens potene omformes til hjemmetøfler. Han er psykisk unormal: Lider av stormannsgalskap og vil ha kvalifisert arbeid, har spaltet personlighet for han regner seg fortsatt som professor selv om han jobber som gatefeier. Han lider av forfølgelsesvanvidd for når han dunkes i hodet med en hammer, så forstår han ikke at dette bare er Regjeringens faderlige kjærtegn, han er ytterst utakknemlig og nærer ikke følelser, verken for foreldre eller velgjørere. Han er sløv uten kunstnerisk kraft eller poetisk styrke – kort sagt håpløs.¹⁴

13 Ze'ev Khanin: «*Russkie*» i *vlast' v sovremennom Izraile*, s. 177.

14 Referert fra Bovin, op.cit. s. 170–71. Sovøk = feiebrett på russisk. Et sovjetmenneske heter sovetskij tsjelovøk. «Feiebrettmennesket» heter sovkovjy tsjelovek og ble et populært ordspill på *sovjetmennesket* på russisk.

Tidlig på 1990-tallet støttet mange av de nyinnvandrede, russiske jødene Arbeiderpartiet Avoda i Israel. Førstevalget deres kan ses som en refleks av gamle holdninger fra USSR, hvor folk alltid stemte på dem som hadde makten. Men etter hvert nærmet Arbeiderpartiet i Israel seg palestinernes posisjoner under Oslo-prosessen fra 1993. I 1996 viste valget i Israel at de russiske jødene vendte ryggen til Arbeiderpartiet. Samme år grunnla Anatolij Sjaranskij det første parti som særlig orienterte seg mot den nye bølgen innvandrere fra det tidligere Sovjetunionen. Sjaranskij var en av de internasjonalt mest berømte dissidenter fra USSR som kom til Israel. Da han ble satt fri vinteren 1986, var det en verdensnyhet at han kunne gå til vest som fri mann over Glienecke-broen i Berlin. Frimodig kalte den religiøse Sjaranskij sitt russisk-jødiske parti for «Israel b'aliyah». Ordet *aliyah* på hebraisk reserveres for spesiell jødisk innvandring til Israel. Det første «russiskorienterte» partiet satset på klare standpunkt som Sjaranskij følte ville samle en nokså broket innvandrerskare fra Russland. Israel b'aliyah stilte seg kritisk til Arbeiderpartiet, som styrte i Israel først på 1990-tallet. I en senere fremstilling av ideologien til Israel b'aliyah sto det:¹⁵

- ▼ Partiet skulle arbeide for at Israel ble en bosettingsmagnet for jøder verden over, og de russiske jødene hadde og har størst potensial som rekrutteringsmark for innvandring til Israel.
- ▼ Israel b'aliyah programfestet kamp mot at Israel oppgir Golan-høyden, kamp mot å gi tilbake Øst-Jerusalem, og partiet skulle også kjempe for å styrte statsminister Ehud Barak fra Arbeiderpartiet før Camp David-samtalene med Bill Clinton og Yassir Arafat.

Slik valgte det første spesifikt russisk-jødiske partiet posisjon på høyresiden av israelsk politikk. En serie av det de russiske innvandrerne oppfattet som tabber innad i Arbeiderpartiet, bidro i første omgang til høyredreiningen blant de nyinnvandrede. Ensidig satsing på fredsprosessen var én av tabbene, sett med «russiske øyne».¹⁶ Jøder fra Russland hadde også en historisk forklart aversjon mot alt som smakte av begrepet sosialisme. Ord som solidaritet og sosialisme var massivt kompromittert i årevis av Sovjetunionens kommunistiske parti i manges øyne. Valgresultatene i Russland fra og med 1991 til 2004 viser entydig at de russiske

15 Jf. «Israel b'aliyah: ideologija», signert Eli Kazhdan.

16 Viktor Brailowskij i samtale med artikkelforfatteren 11.01.04.

jødene som dro ut, delte syn med resten av landets befolkning på dette. Så Israel b'aliyah gikk imot Israels arbeiderparti. Anatolij Sjaranskij understreket den politiske sprengkraften i velgerbevegelsene på den andre konferansen om integrering av nyankomne fra det tidligere Sovjetunionen i Herzliya i 1999 ved å si at «den beste måten å bli statsråd på i Israel, er å bringe velgerne derfra og hit».¹⁷

Ved midten av 1990-tallet var 27 000 av Likud-alliansens 170 000 medlemmer russiske jøder, og 20 000 av disse kom til Israel etter 1990, skriver sosiologen Ze'ev Khanin i sin siste bok.¹⁸ 7000 av de russiske jødene fra USSR i Likud hadde vært høyreorienterte, som kom til Israel i 1970- og 1980-årene, fremholder Khanin. Flertallet som kom etter Sovjetunionens sammenbrudd og sluttet seg til Likud, var med i bevegelsen «Aliyah for Eretz Israel» eller «Hjemvendte for Stor-Israel». Bevegelsen ble startet i 1993 blant høyreorienterte russiske jøder som reagerte på høyresidens valgnederlag i 1992. Khanin peker på starten på fredsprosessen som en særlig omstendighet blant flere andre, som i sum dannet bakteppet for den politiske bevegelsen mot høyre blant russiske jøder. Den skulle styrke seg mer.

Tilpasningsprosessen

Høyreorienteringen blant russiske jøder i Israel fra midten av forrige tiår og frem til i dag kan forstås ut fra bakgrunnen deres fra sovjetsamfunnet. Men den vanskelige tilpasningsprosessen for dem i Israel modifiserte og forsterket deres politiske vandring mot høyre.

Det er all grunn til å gå ut fra at omtrent alle som kom fra det tidligere sovjetsamfunnet, bar med seg et fremmedgjort forhold til begrepet *stat*. De russiske jødene hadde bak seg et liv der et paradoks dominerte: Samtidig som staten per se kontrollerte og organiserte alle sider ved borgerens liv, var sannsynligvis avstanden mellom styrte og styrende større i USSR enn i noen annen statsdannelse på den nordlige halvkule i moderne tid. Det første inntrykk av dette observerte jeg som journalist selv i Israel i 1979. I byen Ashqelon sto en ung pike og snakket russisk med sin venninne bak skranken. Hennes sosialstønad var forsinket inn på konto. Talen til den russiske innvandreren viste to ting: Hun var nettopp kommet, og alle som ønsket henne vondt – som sosialkontoret – kalte hun bare for «de». Hun kom fra et samfunn der staten ga og tok, men der svært

¹⁷ Ze'ev Khanin: «*Russkie* i *vlast'* v *sovremennom Izraile*, innledningen, s. 27.

¹⁸ Ibid. s. 48, kap. 2.2, «Russerne» og høyrefløyen.

lite var overlatt til borgerne selv. I russisk språk er dette «oni» («de») uttrykk for de styrende. Det var og er fortsatt det første sjokk for innvandrere fra det tidligere sovjetsamfunnet at de aktivt må ta vare på seg selv.

Dernest rammes de av mangel på kjennskap til andre språk enn russisk. Manglende kjennskap til fremmedspråk er Jernteppets tyngste fellesarv for *alle* som vokste opp øst for dette før globaliserings tidsalder satte inn. Jødiske dissenterer i USSR for et kvart århundre siden løp en meget stor risiko bare ved å gå på hebraiskkurs. Slikt ble utvetydig stemplet av sovjetiske myndigheter som statsfiendtlig virksomhet, som for eksempel i denne sovjetiske avisartikkelen fra 1983:

I Odessa finnes det for eksempel en språkgruppe som arbeider med gammel hebraisk litteratur. I virkeligheten drev medlemmene av denne gruppen og samlet inn informasjon om de borgerne i byen som man kan provosere til å dra til Israel. Sionistenes spesialtjenester samler målrettet hvert korn av det de kan av informasjon om jøder som bor i Sovjetunionen, og særlig om jøder som innehar høye stillinger, eller har adgang til hemmelig informasjon.¹⁹

For de bevisste, jødiske «refusniks» som var nektet utreise fra det gamle USSR, var det en æressak å lese hebraisk i håpet om en gang å se Israel. «I familien vår er jeg elitestudenten i hebraisk!», sa Irina Brailowskaja med glimt i øyet til artikkelforfatteren i Moskva i 1984. Ektefellen Viktor var da fortsatt deportert i ørkenbyen Beuneo i Kasakhstan. Bølgen med innvandrere de siste ti år har ikke satt seg tilsvarende ærgjerrige mål når det gjelder å tilegne seg hebraisk. Men fortsatt tales det bare russisk hjemme hos Viktor Brailowskij og hans hustru. Det kan virke som om daglig bruk av russisk også har inntatt andre plasser på gater og streder etter hebraisk i Israel. I byer som Be'er-Sheva, Rishòn Le-Zion, Ashdod og Ashqelon virker russisk dominerende i mange bydeler.

Flere tv-kanaler, en egen russiskspråklig kanal på statsradioen Kol Israel og mange russiskspråklige aviser taler sitt tydelige språk om bruken av russisk i Israel. Men mange russere opplever det øyensynlig som mer vanskelig å lære seg hebraisk i dag enn for et kvart århundre siden. Den høyreorienterte storavisen *Vèsti* («Meddelelser») summerte opp problemet i år over to sider med overskriften «Hebraisk uten regler».²⁰ Det pekes på at *svært* mange russiske jø-

19 Avisen *Sovjetskaja Rossija* 25.08.83, s. 3.

20 *Vesti* 08.01.04, s. 30–31.

der føler uoverstigelige hindre når de prøver å lære seg dagligdags hebraisk. Russiske jøder beskrives som rike på språkkomplekser, og de forfaller til illusjonen om at de kan klare seg med bare russisk for alltid i Israel. Hebraisklæreren Mikhael Albin (også av russisk herkomst) uttrykte problemene for russiske jøder på hebraiskkurs slik:

I vårt forhistoriske fedreland oppdro de oss til å være beskjedne med kunstig lavt selvbilde. Et samfunn med slike innbyggere er lettere å styre. Et *socium* med svakt selvbilde er et negativt trekk. Jeg gripes av misunnelse når jeg observerer mennesker fra mindre kompleksfylte samfunn. Slike elever kjenner kanskje noen titalls hebraiske ord, men bruker dem. Vår russisk-jødiske språkelev vet kanskje mer, men får ikke vridd tungen til å uttrykke det.

Generelt har russere alltid vært raske til å stigmatisere andre i det multietniske USSR hvis russisk ble snakket med aksent. Det var et stigma. I 1989 ble for eksempel russiskspråklige i USSR sjokkert da de virkelig hørte hvor gebrokkent den nobelprismominerte kirgisiske forfatter og diplomat Tsjingiz Ajtmatov snakket russisk i Gorbatsjovs første tv-overførte folkekongress! Og alle ristet på hodet av den georgiske aksent til utenriksminister Eduard Sjevvardnadze. Russisk fonetikk er vanskelig både å tilegne seg og å fri seg fra. Frykten for å dumme seg ut på gebrokkent hebraisk forsinker integreringen for russiske jøder i Israel.

Deres språklige isolasjon forlenger følelsen av å være ekskludert, og forsterker konserveringen av problematiske trekk i den erfaringsverden de russiske jøder hadde før innvandringen til Israel.

I tillegg kommer en betydelig følelse av tap av gammel anseelse. De russiske jødene har en meget respektert matematikktradisjon, i det hele tatt står de naturvitenskapelig sterkt rustet. Fjorårets nobelprisvinner i fysikk var for eksempel russisk jøde, Vitalij Ginsburg, en gammel venn og kollega av Andrej Sakharov.

Og allerede fra gammelt av ble russiske og sovjetiske jøder betraktet som verdifulle *kunnskaps*-mennesker. Dette går blant annet frem av et intervju Maxim Gorkij gjorde med Lenin i tidsskriftet *Russkij Sovremennik* i 1927:

Jeg spurte om det bare var noe jeg innbilte meg, eller om han virkelig beklager de som reiser ut. Lenin svarte: «Jeg beklager de kloke som reiser. For vi har så få kloke hos oss. Vi er et folk som ikke er talentløst, men vi er late i hodet. Russiske intellektuelle er nesten alltid jøder, eller folk med jødisk blod i seg.

I Israel, derimot, har mang en professor fra Russland i dag måttet ta sopelimen fatt som gatefeier fordi han ikke lærer seg hebraisk. Og det er ikke bare språkproblemene, men også den generelle virkningen av høy innvandring som slår ut. Når lille Israel over det siste drøye tiåret har tatt imot for eksempel tusenvis av symfonikere fra Russland, er det grenser for jobber som kan tilbys dem i landet. Både den kvantitative og kvalitative dimensjonsforrykningen knyttet til masseinnvandring fra det anomale, tidligere sovjetsamfunnet til vesle Israel, kunne ikke stå i fokus da overlevelsestrategien for Israel ble etablert ved grunnleggelsen i 1948. Strategien var at jøder verden over måtte utvandre til Israel etter andre verdenskrig, også for å danne en tallrik nok motvekt til palestinerne.

I dag har Israel etablert et viktig program for å gi høyt utdannede jøder fra Russland en sjanse. Israel drar også nytte av kunnskapspotensialet som de nye, unge innvandrerne fra Russland representerer. Satsingsområdene er IT, nanoteknologi og bioteknologi. Programmet kalles teknologikuvøser, programmets store fader er Arbeiderpartiets Shimon Peres, og den første inkubator eller kuvøse for forretningsutvikling av en vitenskaplig idé ble grunnlagt i 1992.²¹ 13. januar i år traff jeg sjefen for denne eldste teknologikuvøsen, RAD Biomed. Den ligger rett over gaten for det store sentralsykehuset sørøst for Tel Aviv. Sjefen, 42-årige Idan Tamir, er født i Israel, han har to doktorgrader og lengre forskningsopphold bak seg i USA. Det fins 24 slike teknologikuvøser i Israel, og stikkordet er høyt vitenskapelig nivå med lav kapitalinnsats, forteller Tamir. Derfor holder kuvøsene seg unna for eksempel kapitalkrevende farmasi. I 2004 bruker Israel 130 mill. shekel (ca 190 mill. NOK) til prosjektet. Unge forskere med en god vitenskapelig idé får en halv million amerikanske dollar og to år på seg til å utvikle et levedyktig salgsprodukt. I enkelte tilfeller innrømmes et tredje år. Men deretter må folk stå på egne ben. Idan Tamir forteller at dette har ført til en boom i produksjon av medisinsk utstyr de siste to år i Israel. Han sier suksessraten er 1:10, det samme som i Silicon Valley i USA.

Mange russiske jøder får slik sin sjanse i Israel nå. Men hjerneflukt til USA har blitt et problem. For *passive* engelskkunnskaper har russiske vitenskapsfolk i det minste hatt. De leser engelsk. Hjerneflukten går særlig fra IT-bransjen i Israel til USA, forteller sjefen for Israels eldste teknologikuvøse. Dessuten er dette fortsatt ikke et tiltak som gjør den store forskjellen for den eldre garde. Å lykkes i

21 *BIOMedic* No. 2, (the 1st Israel Life Science monthly magazine), s. 8–9 og 38–39.

et program som teknologikuvøsene er tyngre for eldre russisk-jødiske vitenskapsfolk. En sannsynlig forklaring er at programmet krever et personlig initiativ som *sovjetisk* forskningstradisjon ikke oppmuntret. Det er også grenser for hvor mange forskere Israel kan make å gi arbeid. Mange av forbildene blant de nyinnvandrede russiske jødene kommer i en skvis når de mister yrket, og havner ofte i en ny og vanskelig situasjon rent økonomisk. For mange av dem fikk ikke solgt sine leiligheter til rimelig pris i Russland før de dro. Naboer visste ofte om at en jødisk familie skulle utvandre. Omgivelsene visste at faren for at sønner kunne bli innkalt til militærtjeneste med påfølgende fare for senere reiseforbud, påførte boligselgende jødiske utvandrere et tidspress som ble utnyttet. Russiske jøder kunne ofte heller ikke ta med seg sine sparepenger i rubler, som ikke lot seg veksle inn. Tollerne i Russland hindret og hindrer også ofte russiske jøder i å ta med seg formuesgjenstander hvis tollerne ikke bestikkes, høy og lav!

Frykten for den alminnelige filleproletarisering etter 1991 som rammet svært mange på fastlønn i det postkommunistiske sovjet-samfunnet, utløste ofte jøders beslutning om å dra til Israel. Lev Trotskij sa engang om den filleproletariseringen som fant sted i Weimar-republikken etter 1918: «Fascisme er småborgerskap som går amok etter at hyperinflasjonen har fratatt folk sparepengene.» Nå skal det kanskje noe til å bli disponert for *fascisme* på grunn av sparepenger. Men de russiske jødene som kom til Israel etter 1991, var forskjellige fra dem som kom tidligere. Den *uforutsigbarhet* som ligger i filleproletariatets tilstand, var også russiske jøder sårbare for. I Russland betraktes fenomenet som et stort problem, skapt av 1990-tallets privatisering der. Khanin (2002: 39) peker blant annet på dette og knytter det sammen med den generelle frykten for filleproletarisering som oppsto i Russland etter kommunismens fall:²²

Thus, those Soviet Jews who, after a long separation began to come en masse to Israel in the 1970s, and then again in the 1990s, were different not only from Israelis whose roots were in Asia, Africa or Western Europe, but in terms of language, identity, they were also very different from the descendants of those who had come from Russia in the first decades of the twentieth century to establish the Jewish home in Palestine.²³

22 Jf. fengselsbrevet fra mars 2004 «Om liberalismens feil i Russland» skrevet av den russiske jøden Mikhail Khodorkovskij, som var sjef for oljeselskapet Yukos. Det ble publisert internasjonalt.

23 Ze'ev Khanin: «Nationalism & Ethnic Politics», vol. 8 no. 4 – Winter 2002, s.

Når godt utdannede, middelaldrende russiske jøder frustreres i sitt ønske om en fortsatt vitenskapelig karriere, er det all grunn til å tro at det genererer ny misnøye og apati ved ankomst til Israel hos forbilder i innvandrerguppen. Misnøyen kommer på toppen av filleproletariseringens materielle side, som mange russiske jøder allerede hadde opplevd, de som andre i det postsovjetiske samfunn etter 1991. De russiske jødene brakte med seg dette som erfaring til Israel.

Dermed kan den videre politiske bevegelse mot høyre for tyngden av de russiske jødene i Israel forsøksvis forklares på bakgrunn av denne misnøyen. Samtidig ble interessen for politisk deltakelse svekket blant dem. Fra 1992 til 2003 sank valgdeltakelsen blant russiske jøder i Israel med 10 prosent, fra 78 til 68 prosent. Fra valget i 1999 til valget i 2003 fikk Avoda også halvert antallet stemmer som partiet fikk fra de russiske jødene i Israel.²⁴

Sist, men ikke minst, ble altså de russiske jødene fremmedgjort i konflikten med de ultraortodokse jødene, og mye tyder på at dette har påvirket den senere politiske vandringen blant de russiske jødene mellom 1999 og 2003.

Striden med de ultraortodokse sprang ut av spørsmålet om rent jødisk opphav. For mange av de jødiske innvandrerne fra USSR hadde både hebraisk språk og mosaisk tro tidligere motivert utvandring. Innvandrerbølgen fra Russland etter 1991–92 var rimeligvis mer motivert av at samfunnet folk kom fra, praktisk talt falt sammen, også økonomisk og ikke minst for dem selv. Men en religiøs orientering eller positiv holdning til religion var relativt vanlig hos jøder som kom til Israel fra USSR, og de som utvandret fra det postkommunistiske Russland, tok kanskje sympatien fra troende i Israel for gitt.

Da de kom til Israel, ble de overrasket av en ny konflikt med de ultraortodokse jødene, som dominerte ytterst på den politiske høyrefløy, dit russerjødene etter hvert også søkte seg. Både innvandrernes skuffelse og enda mer deres overraskelse da de kom til Israel etter 1991, kan på det subjektive plan kanskje sammenlignes med skuffelsen til russiske jøder etter den russiske revolusjon i 1917, som fulgte århundrelang tsaristisk antisemittisme.

Stikkordet for striden var spørsmålet om rent jødisk opphav. Da

---

37–60. Her sitert etter et særtrykk side 39. Se også Steinfelds *Frihetens bitre tiår*, kapitlet «Armod» for en nærmere analyse av historisk bakgrunn for og virkningene av filleproletariseringen i det postkommunistiske russiske samfunnet.

24 Ze'ev Khanin, op.cit., tabell 2 og 3, s. 255–56.

er jødisk *mor* avgjørende. Mange jøder i sovjetsamfunnet hadde inngått blandingssekteskap i sovjettiden. Undersøkelser viser at 80 prosent av dem som innvandret som russiske jøder, mente de tilfredsstilte kriteriene for jødisk identitet. Men halvparten av innvandrerne var halvjøder og om lag 25 prosent var kvartjøder.²⁵ Uansett hadde de alle blitt diskriminert som jøder i Russland, hel, halv eller kvart. Det er rimelig å anta at den erfaringen var en bærebjelke i innvandrernes subjektive følelse av å være jøde fra tiden i Russland. Striden de opplevde i Israel, var mer utfordrende for folk av jødisk ætt, også fordi det etter alt å dømme kom mer uventet enn antisemittismen i det russiske samfunn.

De fleste russiske jøder var ikke i utgangspunktet så strengt personlig troende. De var russiskspråklige, jiddisch forsvant som praktisert språk med Holocaust. Sovjetsamfunnet var mannsdominert. Den jødiske mann som giftet seg med en russisk kvinne, definerte ofte familiens orientering mot det jødiske, først etnisk, senere også mer religiøst etter hvert som Stalin-tidens direkte terror slapp taket på samfunnet. Når slike familier kom til Israel, opplevde noen av dem *dette* problemet: Familiens unge sønner ble sendt i kamp for Israel, falt, for så å bli nektet en jødisk begravelse av ortodokse rabbinere. For mor var gjerne russisk og ikke jødisk! Frem til 2001, forteller viseinnenriksminister Brailowskij, eksisterte det ikke verdslige gravplasser i Israel. I årevis sto begravelsesstriden *så* sentralt at Anatolij Sjaranskij tok kravet om løsning inn i ideologiprogrammet for partiet Israel b' aliyah.

I Israel debatteres det om mange av dem som kom fra det tidligere Sovjetunionen ikke var jøder i det hele tatt, eller bare var delvis av jødisk opprinnelse. Selv om gravplassproblemet er løst, skapte striden stor bitterhet mot de ultraortodokse i Israel blant de russiske jødene. «Hvis vi alle satte oss ned og bare leste talmud, ville det være vill nonsens!» sa viseinnenriksminister Viktor Brailowskij 11. januar i år på sitt kontor i ministeriet ved siden av statsminister Ariel Sharons.

Sammen med den ungarske jøden justisminister Josef «Tomi» Lapid leder Brailowskij det antiklerikale sentrumpartiet Shinui, som er med i regjeringssamarbeidet. De to i partiledelsen har skrevet et vedlegg til en bok utgitt på russisk mot de ultraortodokse. De sprer selv boken aktivt. Tittelen er *Kharedim Ltd* («De ortodokse a/s»). Boken er skrevet av den kjente *Ha'aretz*-journalisten Shakhbar Ilàn. Den summerer mye av det som beveger seg blant russiske jøder i

25 Ze'ev Khanin: «Russkie» i vlast' v sovremennom Izraile, s. 178.

Israel som ikke er strenge i sin mosaiske tro. «Få av de nyankomne er det,» sier Brailowskij. Dette israelske regjeringsmedlemmet sier de ortodokse bruker gamle jødiske leveregler nedfelt i loven Halacha mot de jødiske innvanderne fra Russland. Halacha har stått i sentrum for jødernes diskusjon om deres identitet i 2500 år. Brailowskij fremhever som sitt syn at denne religiøse loven virker anakronistisk i dag, og at den har fått påvirke israelsk verdslig reguleringspraksis i altfor stor grad. For de ultraortodokse jødene har fått altfor sterke privilegier etter Halacha fra staten, mener han. «Deres oppgave nummer en er torah-studier. Sender en ortodoks jøde sin sønn for å studere skriften ved en *yeshiva*, fritar det sønnen for militærtjeneste. Bare i 1999 gjaldt dette 30 400 unge israelske menn.

Bokens temaer viser med tydelighet hvor betent striden er. Ifølge *Kharedim Ltd* gjør for eksempel mange av de ultraortodokse jødene i Israel seg skyldig i hykleri og underslag av betydelige stønadsmidler fra staten. Allerede for ti år siden viste stikkprøver som det israelske forsvaret (IDF) tok, at 40 prosent av de ultraortodokse fusket til seg privilegier. Slik slapp de treårig verneplikt og fikk lønn av staten så lenge de offisielt studerte sin religion på heltid. Siden 1999 har ordningen festnet seg ytterligere i Israel, hevdes det.²⁶ De ultraortodokse jødene tilstreber barnerike familier. Finansminister Benyamin Netanyahu ba dem offentlig i januar 2004 om å tenke over om de har råd til så mange barn. «For det har ikke statskassen,» sa han. De russiske jødene har fått et agg til de ultraortodokse og kaller dem for en statsunderholdt klasse av skriftlærde, fremhever Viktor Brailowskij.

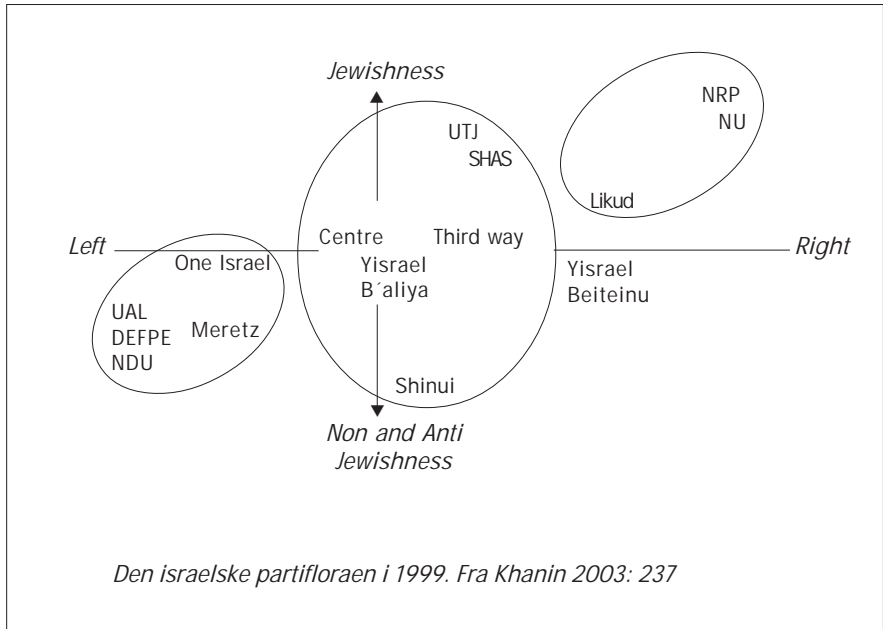
Politisk plassering av russiske jøder

Striden bidro til å definere det politiske ståsted til høyre i israelsk politikk for de russiske jødene, på en *antiklerikal* basis. Under valget i Israel i 1999 var det nye partiet Shinui kommet på plass. Shinui har, som skjemaet under viser, lagt seg i det politiske sentrum, men i den antireligiøse enden av spekteret.²⁷

Etter valget i 1999 valgte også Ariel Sharon å orientere seg bort fra den ultraortodokse og religiøse høyresiden. I stedet søkte han samarbeid inn mot sentrum. Shinui hadde og har en kontant holdning til palestinerne i spørsmålet om gjerdet. Liberale Shinui er der-

26 Shakhâr Ilàn: *Kharedim Ltd*, s. 121–24. Se s. 145 om subsidiene til de ultraortodokse.

27 Daniel J. Elazar & M. Ben Mollov: *Israel at the Polls*, s. 118 og 120.

imot mer kompromissorientert enn resten av Sharons regjeringsgrunnlag i de øvrige fredsspørsmål. Regjeringsalliansen synes å ha styrket høyresiden sterkt på bekostning av Arbeiderpartiet (Shimon Peres). I 2004 beskrev Shinuis nestleder Viktor Brailowskij hvordan *de russiske jødene* i Israel fordelte sine stemmer ved Knessetvalget 2003. Valget viste at de russiske jødene har en massiv, økende skepsis mot Arbeiderpartiet i Israel. Deres holdninger kan kaste lys både over sammenbruddet i Oslo-prosessen og polariseringen mellom jøder og palestinere i Israel som sprang ut av det. Stemmene til de russiske jødene alene ga i fjor følgende antall mandater i parlamentet, slik Likud-alliansen har analysert stemmegivningen, ifølge Brailowskij:

Partier	Antallet Knesset-seter
<i>Likud</i>	6
<i>Shinui</i>	4
<i>Yisrael Beiteinu</i>	4
<i>Shas</i>	2
<i>Avoda</i>	1

Svært få russiske jøder stemmer på Arbeiderpartiet i dagens Israel etter dette. Innenriksminister Viktor Brailowskij mener det primært skyldes at Arbeiderpartiet kastet alle saker over bord og taper tereng fordi partiet bare har konsentrert seg om fredsprosessen. Hvis

valg ble avholdt i Israel nå i begynnelsen på 2004, ville Knesset ifølge nye meningsmålinger ha marginalisert Arbeiderpartiet enda mer. De største partiene ville trolig fått en slik mandatfordeling i Knesset hvis det var valg i år, ifølge en respektert israelsk avis:²⁸

Partier	Antallet Knesset-seter
<i>Likud</i>	38 (Sharon) ²⁹
<i>Avoda</i>	18 (Peres)
<i>Shinui</i>	15 (Lapid & Brailowskij)
<i>Yisrael Beiteinu</i>	11 (Lieberman)
<i>Shas</i>	9

Selv uten støtte fra de mange små og ytterliggående ultrareligiøse partier på høyrefløyen, kunne Sharon-regjeringen etter denne prognosen erobret 73 av de 120 setene i Knesset, og makten i Israel på nytt. De ultraortodokse jødene har som vist skapt et svært vanskelig forhold til de russiske jødene. De siste utgjør langt flere enn de ortodokse nå. Derfor har Sharon satset på de ikke-religiøse russiske jødene i stedet. De russiske jødene sogner både til Shinui og Likud, Shas og Yisrael Beiteinu. To av disse er altså sentrums-partier, to er ikke-religiøse. Men på akse jøde–palestiner er både de russiske jødene og partiene som de stemmer på, ofte like høy-reorienterte som partiene Ariel Sharon kuttet ut fra sitt styringsgrunnlag etter valget i 1999.

Fremmedfrykt, palestinerne og «gjerde»-ideen

At xenofobi og fremmedfrykt var et dominerende trekk i sovjet-samfunnet, er godt gjort. Hyppige henvisninger fins i russiske medier og samfunnsstudier etter 1991 til faren for en balkanisering av Russland. Den liberale Andrej Kozyrev sjokkerte de fleste europeiske utenriksministere på det siste møtet av Stockholmskonferansen 14. desember 1992 da han holdt en tale for spøk med et innhold likt det de ville få høre når den brun-røde falang igjen fikk makten i Kreml. Estland hoppet opp i protest før Kozyrev avslørte spøken selv. ³⁰ Alminnelig fokusering på fremmedfrykt som en del av «lumpenisatsia» – filleproletariseringen – var etablert i det postsovjetiske samfunn. I 1993 var det helt åpenbart at

28 *Ma'ariv* 11.01.04.

29 Sjaranskij ga i 2003 opp å danne egen gruppe i Knesset og gikk sammen med Sharons gruppe.

30 «A Strange Hour in Stockholm», jf. *Air Force Association*, Feb. 1993 vol. 76, no. 2, leder.

flere borgerkriger oppsto av de etniske motsetninger som rådde i det tidligere sovjetsamfunnet.³¹ Særlig islam ble oppfattet som nær og problematisk, og ordtaket som også russiske jøder brukte og bruker, illustrerer dette: «Fra Moskva til hordene i Kazàn er det like langt som fra frokostbordet til hagegjerdet.»³² I denne tiden forlot de tidligere sovjetjødene for alvor det russiske samfunnet for Israel.

Gitt nazistenes voldsomme utryddelser av de jødiske landsbyene i de vestlige deler av USSR under Holocaust, ble de jøder som overlevde, primært byboere i sterkere grad etter den andre verdenskrig enn før krigen. De kom til å internalisere urbane holdninger fra russerne. Spesifikt jødisk levesett ble svekket av en stat med grunnleggende antisemittiske holdninger forkledd som antisionisme. I den multietniske sovjetstaten ble det til sist vanskelig å skjelne mellom russeres og jøders syn på kaukasiere og folkeslag fra de sentralasiatiske republikkene i USSR. Gamle jødiske befolkningsgrupper i Bukhara og Baku var faktisk mindre påvirket av den grunnleggende russiske xenofobien, for de holdt mer på sitt gamle levesett.

Slik balterne ble separatister under Gorbatsjov, ble tsjetsjenerne det samme under Jeltsin. Balternes kamp skjerpet xenofobien blant russerne mot slutten av perestrojkatiden. Tsjetsjenernes opprør befestet tendensen. Suksessen som ultranasjonalisten Vladimir Sjirinovskijs parti hadde ved dumavalget i desember 1993, med en tredjedel av stemmene i mange storbyer, viste slutten på en liberal epoke i samfunnet.

Sjirinovskij selv er halvjøde med jødisk far, men han har vist stor aggresjon mot jøder. Over hele Russland er hans svar viden kjent da han ble spurt om sitt opphav, og svarte: «Mamma er russisk, pappa var jurist.» Hans protestparti stigmatiserte særlig sørlige og østlige folkeslag med røtter i islam fra lenge før sovjettiden. Nettopp xenofobiens utbredelse forklarer Sjirinovskij og den nye, aggressive nasjonalismen i Russland. Xenofobien ble skjerpet gjennom de to tsjetsjenske krigene. Det har preget topplederens holdninger sterkt i Russland de siste ti år.

Ze'ev Khanin minner om at det også i Israel ble forsøkt etablert en filial av Sjirinovskijs parti. I det spraglete følget fra Russland oppsto også antisemittiske, *proarabiske* grupper som «Slavjanskij Sojuz» («Slavisk Union») blant russisk ungdom, som var aktiv ved valget i 2003. En liten nazigruppe, «Hvit enhet i Israel», finnes også,

31 Hans-Wilhelm Steinfeld: *Fremover mot fortiden*, s. 357–58.

32 Aleksandr Bovin, op.cit., s. 64. Kazàn er hovedstaden i muslimske Tatarstan. Se også Steinfelds *Frihetens bitre tiår*, s. 193.

men dette er små utgrupper.³³ Khanin beskriver spekteret av interne motsetninger på bredere basis blant innvandrerne fra Russland, jøder som ikke-jøder. Fremmedfrykten fra det russiske samfunn er fellestrekket. Skepsisen mot palestinerne sprang ut av det, og avgjorde deres politiske plass på høyresiden av israelsk politikk. Et av forbildene for de russiske jødene, nobelprisvinneren Vitalij Ginsburg, var usedvanlig klar i sitt syn på striden med palestinerne i sin tradisjonelle autobiografi til Svenska Akademien i 2003:

Desto mer som det følger av dette at vi kan prøve å «bytte» bosettinger mot jorden til arabere som bor i selve Israel. Disse israelske araberne er den eneste virkelige hindring for en full oppdeling i to stater. Men dette er ikke det avgjørende. Selvsagt trengs den ugjennomtrengelige «muren» som skille mellom de to stater. Det er fullstendig utillatelig å bruke palestinsk arbeidskraft på Israels territorium.³⁴

Forholdet Russland–Israel

Det er også mye som tyder på at forholdet mellom Russland og Israel har vært tett de siste årene. For Israel har jødisk innvandring alltid vært viktig også for å veie opp mot en tallrik og fiendtlig araber-verden, og svært mange av jødene kom altså fra øst. Det israelske lederskap har alltid vært rikt på jøder fra Russland. Når problemene meldte seg i forholdet til omgivelsene i Midtøsten, vandra tankene tilbake til Russland, skrev Likud-regjeringens forsvarsmi-nister Ezer Weizmann (for øvrig sønn av Chaim Weizman, Israels første president) for snart et kvart århundre siden.

Men samtidig kunne jeg ikke la være å tenke på de israelerne som stadig holder ved like mentaliteten fra Øst-Europa, og som synes de er plassert i en fremmedartet region. Hvis de fikk muligheten, ville de med glede pakket sammen staten Israel og plassert rubb og rake ett eller annet sted mellom Minsk og Pinsk.³⁵

I dag rår en slående likhet i retorikken når Ariel Sharon og Vladimir Putin snakker om henholdsvis palestinerne og tsjetsjenere: «Kverk tsjetsjenerne nede i dassen,» lyder Putins verste uttrykk, som Sharon tross alt ikke kan måles med. Langt mer enn retorikk støtter imidlertid påstanden om gjensidig påvirkning mellom dem. I slutten av

³³ Ze'ev Khanin, op.cit., s. 183–84.

³⁴ Gjengitt i avisen *Vesti* 08.01.04.

³⁵ Ezer Weizman: *Kampen for fred*, s. 183.

mars 2001 påsto blant andre FSB-general Aleksandr Zdanovitsj i Groznyj *dette* overfor Norsk Rikskringkasting:

Russisk etterretningstjeneste har sikre opplysninger om at det er et koordineringssenter for radikale islamske kampgrupper inne i Afghanistan. Dette sentret samordner de islamske gruppenes aktiviteter i Afghanistan, i Tsjetsjenia, på Balkan og i Israel.³⁶

«Ingen forstår internasjonal terrorisme i dag så godt som Russland,» sa Israels utenriksminister Shimon Peres til russisk presse 29. august 2001. 4. september 2001 kom statsminister Ariel Sharon til Moskva og traff president Putin. Derfra ble det rapportert at de to i høy grad delte syn på islamsk terrorisme. Etter 11. september 2001 sluttet USAs president George W. Bush seg til denne analysen av internasjonal terrorisme. Men presidentene i Israel og Russland hadde i praksis stått for synspunktet i minst to år. Stadige flykapringer førte til samarbeid mellom Israel og Russland. Det bidro til den dramatiske politiske tilnærmingen mellom statene i 2000–2001. I kampen mot islamsk terrorisme står de to statene sammen nærmere USA i dag enn Nato-landene gjør.

De palestinske selvmordsaksjonene i Israel førte til at de lange listene av unge russiske jøder som falt som ofre, kom på trykk i russiske aviser. «Jeg kan ikke annet enn å bekymres over tidligere landsmenns skjebne i Israel,» sa president Vladimir Putin våren 2001 til den gjestende Yassir Arafat.

Ut fra Russlands historie er det til og med mulig å tenke seg at israelernes omstridte idé om en grensemur eller et gjerde mot Vestbredden, stammer derfra. I middelalderen omringet russerne sine bosettinger med murer mot angripende mongoler og senere tatarer. Dette fikk vikingene alt i middelalderen til å kalle Russland for Gardariket.³⁷

Bygging av kremler spredte seg og ble starten på de fleste store og gamle russiske byer. Kreml fins i Nizhnij Novgorod ved Volga, i Moskva og i Novgorod 180 km sør for St. Petersburg, for å nevne noen. Kremlene ble anlagt av forsvarshensyn på den høye bredden der elven svinget. De russiske klostrene ble forsvart med de samme murene, selv når klostrene lå isolert fra fiender som på

36 Se NRK-Søndagsrevyen 01.04.01, reportasjen fra Tsjetsjenia v/forfatteren.

37 Ordet for mur på gammelnorsk var *gørda*. På kirkeslavisk utviklet ordet seg til *grad* og betydningssendring til *by* inntraff. I moderne russisk fins ordet igjen som *gorod* – by. I gammelnorsk beholdt dette låneordet sin betydning og ble ved inversjon til *gard* som i steingard.

Solovetskij-øyene i Kvitsjøen. Der ble et stort kloster anlagt med kremlmurer rundt på 1400-tallet.

Berlinmuren kan også ses som et utslag av russernes hang til å bygge murer. Russerne kalte aparte nok Berlinmuren for en forsvarsmur etter oppførelsen i 1961, et forsvar for sovjetsosialismen. Før den første tsjetsjenske krigen sa den meget populære borgermester Anatolij Sobtsjak i St. Petersburg til NRK at en tilsvarende mur burde bygges rundt det separatistiske Tsjetsjenia for å isolere urolighetene som startet opp i Kaukasus da. «Klarte vi å dele Tyskland hermetisk i mange år, må vi jo kunne klare dette!», sa Russlands nest mest populære leder etter Boris Jeltsin i kjølvannet av Sovjetunionens sammenbrudd. President Vladimir Putin var kontorsjef for Sobtsjak først på 1990-tallet, og delte hans idé. Det samme gjorde den svært berømte kriminal- og korrupsjonsetterforsker Telman Gdljan fra Gorbatsjovs tid. Gdljan var armenier, og Boris Jeltsin vant mye politisk støtte ved å alliere seg med ham før statskuppet mot Gorbatsjov 19. august 1991. Ideen om mur som redskap for kontroll av mennesker var utbredt høyt og lavt i det russiske samfunn også etter sovjetregimets fall.

At byggingen av gjerdet i Israel er populær blant russiske jøder, bekreftet Viktor Brailowskij under vår samtale i innenriksdepartementet 11. januar i år. Han viste også til at muren trolig kan halvere antallet dødsofre for palestinske selvmordsaksjonister i Israel. Muren eller gjerdet som israelerne bygger, strir mot folkeretten der den bygges over palestinsk land.³⁸ Målet er isolasjon og gir dramatiske følger for livet til hundretusener av palestinere som dels bor i selve Israel, dels på Vestbredden.

«Vår forakt for svakhet»

De russiske jøder som kom til Israel, var stengt inne bak piggtrådgjerder i USSR fra 1917 til 1991. Når de i dag så sterkt støtter muren på Vestbredden, kaller det på en forklaring på hvorfor undertrykte blir undertrykkere. Det er rimelig å se fenomenet som en forlengelse av den gamle fremmedfrykten i sovjetsamfunnet hos de russiske jødene i Israel. Palestinerne overtok tsjetsjenernes plass i fiendebildet hos de russiske jødene da disse kom dit. Det er ikke dermed sagt at tsjetsjenere og palestinere er uten skyld i fiendskapen som rår. Men filosofen Harald Ofstad pekte midt på 1950-tallet på at langt flere enn *tyskerne* skapte og skaper seg fiendebilder

38 Dette er også Norges offisielle syn.

ut fra fremmedfrykt. Ofstad lanserte i den sammenheng begrepet «vår forakt for svakhet» da han skrev:

Jeg tenker ikke bare på de tilfeller hvor man søker makt, ikke for å oppnå rikdom eller andre materielle fordeler, men fordi det å herske og tvinge andre på kne gir en anledning til å forakte dem nettopp fordi de kan tvinges, fordi de – ut fra nazismens synspunkt – er «svake». Samtidig gir maktutøvelsen beviset på at man selv ikke er «svak». Makten er her i en viss forstand et middel, nemlig et middel til å forakte «svakhet» og bevise egen «styrke».³⁹

Ofstad forbandt dette med en rådende følelse av ekkelhet og vemselse overfor dem som led nederlag i kamp. Under borgerkrigene i Jugoslavia på 1990-tallet sa presidenten for Det internasjonale Røde Kors, Astrid Nøkleby Heiberg,⁴⁰ til meg at hun trodde professor Ofstads teori forklarte mye av bakgrunnen når mennesker fra ulike etniske grupper som levde fredelig side om side i tiår etter tiår, plutselig begynte å myrde hverandre. Russiske jøder i Israel opplevde selv sovjetisk undertrykkelse og Jernteppets isolasjon. I dag støtter de tiltak som kan minne om det de selv opplevde, som deltakere i maktutøvelse i Israel. Det utfordrer til moralsk ettertanke.

Da kan nettopp denne anerkjente tanken til moralfilosofen Harald Ofstad stå som et bidrag til en bedre forståelse av et av nåtidens moralske paradokser.

39 Harald Ofstad: *Vår forakt for svakhet*, s. 46.

40 Astrid Nøkleby Heiberg er også professor i psykiatri ved Universitetets psykiatriske klinikk på Vinderen i Oslo.

Litteratur

- Bovin, Aleksandr (2001) *Zapiski njenastojasjego pola*. Moskva: Zakharovs.
- Coudenhov-Kalergi, R.N. (1935) *Judenhass von heute*. Wien, Zürich: Paneuropa-Verlag.
- Elazar, Daniel J. & M. Ben Mollov (2001) *Israel at the Polls 1999*. London: Frank Cass.
- Haaland, Arild (1955) *Nazismen i Tyskland*. Bergen: Chr. Michelsens Institutt.
- Ilàn, Shakhàr (2002) *Kharedim Ltd*. Jerusalem: Keter.
- Khanin, Ze'ev (2003) «Russkie» i vlast' v sovremennom Izraile. Moskva: Inst. for Israelstudier, Moskva universitet.
- Mendelsohn, Oskar (1969) *Jødenes historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Morozov, Boris (1998) *Jevrejskaja emigratsija v svete novykh dokumentov*. Tel Aviv.
- Ofstad, Harald (1971) *Vår forakt for svakhet*. Oslo: Pax forlag.
- Ottosen, Kristian: *I slik en natt. Historien om deportasjonene av jøder fra Norge*. Oslo: Aschehoug.
- Ringdal, Nils Johan (1987) *Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug.
- Sjaranskij, Anatolij (1988) *Frykt ikke*. Oslo: Cappelen.
- Steinfeld, Hans-Wilhelm (1984) *Istid i Moskva*. Oslo: Cappelen.
- Steinfeld, Hans-Wilhelm (2001) *Frihetens bitre tiår*. Oslo: Cappelen.
- Steinfeld, Hans-Wilhelm (1993) *Fremover mot fortiden*. Oslo: Cappelen.
- Uris, Leon (1961) *Mila 18*. New York: Random House.
- Weizman, Ezer (1981) *Kampen for fred*. Oslo: Cappelen.

Utenrikspolitisk utsyn

Norden och EU*

Paavo Lipponen
president,
Finlands riksdag

I både Finland och Norge står man inför stora festligheter.

Om två år blir det ett hundra år sedan Finlands riksdagsreform. År 1906 fattades beslutet om allmän rösträtt i riksdagsval för både män och kvinnor 25 år och äldre. Följande år hölls i Finland det första riksdagsvalet i hela världen med denna fullständigt moderna vallag.

Slutet på unionen med Sverige år 1905 var kanske relativt sätt ännu viktigare för Norge, lika viktigt som självständigheten var för Finland år 1917. Norge blev en självständig monarki och fortsatte utvecklas till en parlamentarisk demokrati.

Jag antar att vi skall båda fira dessa hundraårsminnen stort. Vi kan vara stolta över vad våra nationer har åstadkommit som västerländska demokratier. Båda har vi varit fattiga länder och lidit svårt av krig, men toppar nu världsligan både i konkurrenskraft och välfärd. Nordiska värden – levande folkstyre, ett solidariskt samhälle och öppenhet – är djupt förankrade hos våra folk.

Sedan 1950-talet har våra länder deltagit i den nordiska integrationsprocessen, som har gått längre än i någon annan regional mellanstatlig organisation – detta trots att Norge och Island står utanför den Europeiska Unionen. För Finland var den nordiska integrationen ytterst viktig i vår strävan att, som granne till det totalitära Sovjetunionen, bli integrerat i västliga demokratiers strukturer. Medan Norge blev medlem av Nato, omfattade Finland neutralitetspolitiken, vars syfte var precis att möjliggöra en västlig orientering. Finland blev de facto medlem av Efta i början av 1960-talet och ingick ett frihandelsavtal med EEC år 1974.

---

* Artikkelen bygger på et innlegg holdt under Tim Greves symposium, Moss våren 2004.

Jag besökte Oslo som ung partifunktionär inför EEC-folkomröstningen år 1972. Efter att ha haft flera samtal på staden varnade jag mina kolleger vid DNAs partikontor, att det kan bli ett nej. Mycket har hänt sedan dess, men ännu tvekar Norge, emedan Finland har snart tio års erfarenhet av medlemskap i EU.

Motiven bakom det positiva resultatet i vår folkomröstning år 1994 var säkert på många sätt specifika för Finland. Att bli medlem i ett stort europeiskt gemenskap gav en viss säkerhet till ett alliansfritt grannland av Ryssland. Mycket viktigt var, att Finland fick en tillfredsställande lösning för jordbruket. Men många ville också, att Finland blir jämlikt och kan påverka utan att behöva gå via olika huvudstäder för att få rättvisa.

Vi är nöjda med våra tio första år av EU-medlemskap. Vi har kunnat hävda våra nationella intressen i jordbruksfrågor och regionalpolitik. Vi har konstruktivt bidragit till skapandet av EUs gemensamma Rysslandpolitik med den Nordliga Dimensionen som ett centralt element. Vi har stött de baltiska ländernas strävan att bli medlemmar av EU. Vi har med Tammerfors-toppmötet hösten 1999 varit i spetsen för att skapa en gemensam invandrapolitik och samarbete mot internationell brottslighet. Vi tog framgångsrikt hand om EUs ordförandeskap under vår tur under andra halvåret 1999. Vi ligger på EU-toppen i den ekonomiska och teknologiska utvecklingen. Deltagandet i Emu har också varit framgångsrikt för oss.

En väsentlig förutsättning för en konsekvent EU-politik har varit det stöd som riksdagen och arbetsmarknadsparterna har givit till regeringen. Detta betyder, att även oppositionen har stött regeringens linje. Grundliga förberedelser, en väl fungerande parlamentarisk kontroll och öppen medborgardebatt har möjliggjort Finlands anslutning till Schengen-avtalet och Emu, dvs. deltagandet i EUs kärna.

Alla dessa framgångar är resultat av hårt arbete hemma och i unionen. Vi har från början spelat en konstruktiv roll med filosofin att det främjar bäst våra intressen att söka gemensamma lösningar. Detta förutsätter starka institutioner, inkl. en stark kommission, vilket är särskilt viktigt för små medlemsländer. Men det betyder inte, att vi skulle bara ha följt vad kommissionen eller andra medlemsstater har föreslagit, tvärtom, vi har varit aktiva och tagit många initiativ.

Efter tio års medlemskap står vi, som alla andra medlemsstater, inför nya utmaningar: Utvidgningen f.o.m. 1 maj 2004, Europas konkurrenskraft i globaliseringens tidevarv, nya hotbilder som terrorism, förhållandet till våra grannar som Ryssland och länderna i Mellanöstern och Afrika, framtiden av partnerskap med Förenta

Staterna, mänsklighetens gemensamma utmaningar som hållbar utveckling och en rättvis världsordning.

Dessa utmaningar är också gemensamma för alla våra länder i Norden. Ingen av dem kan bemötas framgångsrikt utan ett fungerande internationellt samarbete, utan ett starkt EU.

Inom EU pågår det som bäst en intressant debatt om unionens framtid. Framtidskonventet utgjorde ett preludium till regeringskonferensen, som skulle avslutas med ett nytt traktat om EUs grundlag. Detta innebär redan ett visst steg mot djupare integration med starkare institutioner, inkl. ett förstärkt Europeiskt parlament. De globala utmaningarna och förbättringen av konkurrenskraften förutsätter effektivisering av EUs beslutsfattande. Men detta betyder inte nödvändigtvis, att unionens enhet skulle automatiskt förstärkas runt en ytterligare fördjupad överstatlighet med en stark kommission som kärnan.

Utvidgningen kan få mera genomgripande konsekvenser för EUs beslutsprocesser och för den institutionella balansen än vad man skulle tro. Tysklands utrikesminister Joschka Fischer har nyligen i en mycket uppmärksam intervju till Berliner Zeitung tagit avstånd från tanken om en kärna av stater som skulle avancera i fall man misslyckades med att skapa en fungerande grundtraktat. Detta har tagits som en helomvändning i Tysklands EU-politik och någonting tröstande för särskilt nya och små medlemsstater. Med detta som utgångspunkt har finska regeringens representant vid framtidskonventet, dr. Teija Tiilikainen, dock analyserat Fischers intervju litet djupare och kommit till den slutsats, att Tyskland i realiteten håller på att ompröva sin integrationistiska linje och omfatta den brittiska mellanstatligheten.

Dr. Tiilikainen hävdar, att Fischers tänkande faktiskt kommer att leda till ett direktoratvälde av tre: Frankrike, Tyskland och Storbritannien. Huruvida det eventuellt blir så, får vi se. Tyskland förblir säkert mera integrationsvänlig än Storbritannien, men det har varit klart sedan länge att alla tre vill hävda sina nationella intressen effektivare än tidigare. Alla tre har nu ett underskott i sina offentliga finanser efter det att Storbritanniens underskott överskridit treprocentströskeln. Å andra sidan vill de tre förstärka EU som en global aktör, vilket förutsätter en gemensam strategi och förmåga att agera snabbt för att kunna hantera regionala kriser.

Man kan naturligtvis ifrågasätta existensen av ett direktorat, åtminstone ett bestående av de tre ovannämnda länderna. Axeln Frankrike–Tyskland kommer säkert även i framtiden utgöra EUs innersta kärna. Men utvidgningen och särskilt behovet att kunna

agera globalt med militära krishanteringsstyrkor har gjort Storbritannien till en starkare partner till de två.

Det är dags att noggrant analysera dessa tendenser och dra slutsatser också från en nordisk synvinkel. Det positiva är, att de stora vill – enligt Fischers tänkande – omfatta alla medlemsländer i en gemensam strategi och gemensamma operationer. Turkiets medlemskap skulle stöda Fischers prioritet, stabiliseringen av situationen i Mellanöstern och kring Medelhavet. Det utgör en gemensam utmaning för oss alla, inkl. hela Norden. Norge har ju varit mycket aktiv och hjälpt förhandla fram konkreta resultat i främjandet av fred i Mellanöstern.

Viktigt enligt Fischer vore också ett nära partnerskap med Förenata Staterna, något som båda våra länder anser nödvändigt och som rekommenderas i EUs nya gemensamma säkerhetsstrategi. I en sådan konstellation skulle Nato, enligt Fischer, fungera som ett instrument i freds- och stabiliseringspolitiken. Därigenom skulle globala och utomeuropeiska uppdrag få ännu större tyngd i Natos roll och Nato-samarbetet skulle kunna baseras på ett mera jämnt förhållande mellan EU och USA.

UTVIDGNINGEN AV EU och Nato sker samtidigt. Båda påverkar oss alla. En på många sätt ny situation uppstår i Europa. Vilka slutsatser borde man dra i vår EU- och säkerhetspolitik?

Först önskar jag till bakgrund kort behandla EUs prioriteter, unionens viktigaste uppdrag.

I EU är det ytterst viktigt, att förhandlingarna om den nya traktaten om unionens grundlag slutförs snabbt. EU behöver en ny start, «a new beginning», både internt och som global aktör. Vi bör inte förlora dyrbar tid med sådana här frågor, då unionens relativa konkurrenskraft minskar och dess trovärdighet som global partner ifrågasätts. Ett nytt Europaparlament och en ny kommission bör kunna börja från ett rent bord med en ny traktat. Alla tre institutioner borde kunna inleda ett effektivt samarbete f.o.m. 1 januari 2005.

En viktig uppgift som kräver fungerande institutioner är förhandlingarna om fastställandet av budgetramarna, dvs. om Agenda 2007 inkl. struktur- och jordbrukspolitiken.

Det måste göras klart av de nuvarande EU-medlemmarna, att utvidgningen är bra för unionen och hela Europa. Utvidgningen måste lyckas, vilket förutsätter, att vi stöder de nya medlemsländerna solidariskt. Bara en sådan inställning kan göra det legitimt att vi kräver ytterligare förstärkning av demokrati och medborgarsamhälle i dem.

Ekonomi bör prioriteras högt i EU, dvs. verkställandet av Lisabon-processens målsättningar. Det behövs både tillväxt och reformer. Vi skall inte inleda nya processer – inte heller inom Lisabon-strategin – utan främst genomföra nödvändiga reformer på det nationella planet.

EUs utrikes-, säkerhets- och försvarspolitik bör förstärkas på basen av den nya traktaten. Samtidigt bör vi snabbt intensifiera samarbetet i bekämpningen av terrorism och annan internationell brottslighet.

ALLA NORDISKA LÄNDER deltar på något sätt i främjandet av alla ovannämnda prioriteter, dvs. t.ex. inom ramen för EES eller Nato. Nordens vikt känns. De baltiska ländernas medlemskap i EU och Nato utgör på många sätt en förstärkning från Nordens synvinkel. Ett 5+3-samarbete håller på att snabbt utvecklas, liksom också ett 3+3-samarbete.

De baltiska ländernas regeringar och parlament har intensivt studerat det nordiska samhället. De har visat ett stort intresse i det parlamentariska kontrollsystemet som vi har i Finland i EU-politiken.

Mot bakgrunden av EUs utvecklingstendenser blir det i framtiden mycket viktigt att de tre baltiska och tre nordiska medlemsstaterna gemensamt hävdar nordliga intressen i EU. Regionala grupperingar kommer att spela en viktigare roll i unionen. På längre sikt graviterar EUs tyngdpunkt mot Medelhavsområdet. Vi bör acceptera detta, men samtidigt bör Östersjöstaterna och särskilt hela Norden försöka «tala med en röst» effektivare än hittills.

Kommissionen förbereder som bäst förslag om utvecklandet av s.k. Neighbourhood Policy. Utvidgningen gör det ännu viktigare att utveckla samarbetet med Ryssland, Ukraina, Moldova, men vid denna vändpunkt så behövs det en strategi och fungerande instrument för samarbete längs unionens gränser «från Murmansk till Marrakesh». Nuvarande finansieringsinstrument kommer att ses över och nya administrativa lösningar är sannolika.

Den Nordliga Dimensionens politik av EU har varit framgångsrik i främjandet av samarbete med Ryssland. Vi har skapat ett miljöpartnerskap, som har möjliggjort bl.a. en stor investering – 200 m euro – i ett reningsverk i S:t Petersburg. Nordiska Investeringsbanken spelade en avgörande roll i förhandlingarna, där man skapade en ny finansieringsmetod med EU, medlemsländer, Ryssland och europeiska finansieringsinstitutionerna EIB, EBRD och NIB som

deltagare. Med betydande insats av Norge – särskilt statsminister Kjell-Magne Bondevik – har det skapats ett andra ND-partnerskap i social- och hälsofrågor.

Dessa partnerskap representerar viktiga prioriteringar i den Nordliga Dimensionen och vi uppskattar att Ryssland har gått med på dem. Ryssarna har kritiserat ND för ensidighet och brist på konsultationer med Ryssland i prioriteringen. Ryssland har dock främst varit intresserad av europeisk finansiering till olika infrastrukturprojekt i landets nordvästra delar. Implementeringen av NDs andra aktionsprogram f.o.m. början av detta år ger bättre möjligheter för detta. Viktigt är, att ND är hela EUs politik, på samma sätt som unionens Medelhavspolitik. En starkare ND med pengar i EUs budget och en administrativ struktur skulle kanske hjälpa förbättra den regionala balansen mellan nord och syd i EUs politik.

Östersjöområdet borde marknadsföras bättre än hittills inom EU som inte bara en region i Europa, utan också som ett tillväxtområde av global betydelse. Regionen utgör en gateway mellan Europa och Asien. Här bedrivs också viktig forsknings- och utvecklingsarbete som klart förstärker unionens betydelse globalt.

De nuvarande politiska samarbetsstrukturen i Östersjöregionen – Nordiska Rådet, Baltiska Rådet och Rådet för Östersjöländerna, vilka alla har uppstått under olika skeden och av olika politiska behov – har tyvärr ännu inte anpassat sin verksamhet för en påverkan på de aktuella EU-utmaningarna.

Följande förslag är aktuella för att förbättra läget:

För det första, det icke-formella samrådet mellan regeringarna av nordiska och baltiska EU-medlemmar borde intensifieras särskilt inför Europeiska rådets möten. Det skulle inte betyda blockbildning, utan pragmatiska konsultationer.

För det andra, ett närmande till Tyskland och Polen vore ytterst viktigt för de sex med tanke på t.ex. EUs infrastrukturpolitik och samarbete med Ryssland. De åtta Östersjöländerna har inom EU det största intresset både i en gemensam Ryssland-politik i EU och regionalt ekonomiskt samarbete.

Rysslands betydelse ökar för EU i energisamarbete. Landets snabba tillväxt innebär ökad handel och investeringar i regionen, och dess roll som stormakt kommer att kännas också kring Östersjön. Vi bör ge president Vladimir Putin en chans, utan att på förhand fördömma hans regim. Putin har uttryckt sin starka vilja att genomföra grundliga reformer i Ryssland och samarbeta med EU som partner. Detta bör tas bona fide, med en utsträckt hand. PCA-avtalet (Partnership and Cooperation Agreement) mellan EU och

Ryssland är evolutivt och möjliggör eventuellt skapandet av ett gemensamt europeiskt ekonomiskt område (CEES) omfattande även Ryssland.

För det tredje, man bör se över samarbetsstrukturerna i Nord-europa och kring Östersjön. Det finns ett klart behov att rationalisera dem och anpassa dem till det utvidgade EUs strukturer.

Jag vågar föreslå, att de nordiska statsministrarna vid sitt nästa möte tillsätter en utredning om samarbetsstrukturerna, t.ex. genom utnämningen av en grupp «vise män». Målet borde vara att synliggöra Östersjöregionen mer i EU och globalt, att bättre kunna påverka EUs agenda och beslutsprocess samt befrämja dialogen mellan EU och Ryssland.

I APRIL 1990 föreslog jag, att alla nordiska länder borde vara medlemmar av EEC. Island och Norge har haft sina goda skäl – främst folkopinionen – att inte ansluta sig till EU. Men samma grundläggande argument gäller även i dag som för fjorton år sedan: Nordens relativa inflytande minskar i den europeiska integrationsprocessen. Då EU håller på att bli en stark global aktör, ett viktigt instrument för våra länder i hanteringen av globaliseringen, vore det nödvändigt att ha alla nordiska länder med som likvärdiga i unionen. Så enkelt är det.

Den säkerhetspolitiska utvecklingen har främjat ett närmande mellan de nordiska länderna. Finland och Sverige deltar i Natos transatlantiska råd och Partnerskap för fred. EU och Nato håller på att lösa problemen i krishanteringssamarbetet. Detta betyder att EUs försvarssamarbete med Nato intensifieras.

Finland vill delta fullt ut i EUs kommande militära samarbete, inkl. s.k. struktursamarbete. En färsk parlamentarisk utredning under ledning av riksdagsman Ranta-Muotio visar, att en ny konsensus kring detta har uppstått. Det innebär också, att Finland inte är alliansfritt som EU-medlem, utan delar unionens solidaritet.

Det blir naturligt att fråga, vad är alliansfrihetens relevans i dagens värld? Finland vill ha så nära samarbete med Nato som möjligt. Vi vill också hålla medlemskap som «ett reellt alternativ», ett uttryck ur den parlamentariska utredningen. Debatten om medlemskap är fri och saklig. Men medlemskap förutsätter folkligt stöd. Jag tror, att man så småningom börjar förstå, att alliansfrihetens relevans är minimal i dagens värld. Ett mer jämlikt förhållande, partnerskap mellan EU och USA, med Nato som instrument som Joschka Fischer föreslår, skulle underlätta finländskt nytänkande.

Utrikesminister Erkki Tuomioja har nyligen refererat till en sådan möjlighet till nytänkande, beroende på Natos utveckling.

Befrämjandet av den transatlantiska dialogen är därför viktigt. Likaså behöver vi en intensivare dialog med Ryssland, både mellan EU och Ryssland, och regionalt.

Alla dessa utvecklingstendenser och prioriteter pekar på en riktning mot ett enhetligande av de nordiska ländernas förhållande till de viktigaste (europeiska) internationella samarbetsorganisationerna. Det skulle äntligen ge oss möjligheten att maximera Nordens inflytande i världen.

Bokspalte

Lille Norge og den nye globale orden

Utsikter. Store lille Norge i en ny verden

Bjørn Tore Godal
Aschehoug 2003

Ti teser om EU og Norge

Thorbjørn Jagland
Aschehoug 2003

Norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i en ny tid – Norge og det atlantiske oppbruddet etter den kalde krigen

Sverre Jervell
Den norske Atlanterhavskomiteé 2003

Vestens Fronter. Amerika – Europa – Norge

Steinar Hansson
Dinamo Forlag 2003

Hva så, lille land? Et essay om Norges alminnelighet

Iver B. Neumann
Spartacus Forlag 2003

Andreas Løvold [cand.polit. i statsvitenskap, Atlanterhavskomiteéen]

Et nytt USA, et nytt NATO, et nytt EU og et mindre handlekraftig FN – kort sagt en ny global orden – tar form. Likevel har den gamle orden, med det atlantiske sporet som hjørnestein, lenge bestemt tenkningen i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk. Nå er imidlertid denne brede sikkerhetspolitiske enigheten som dominerte den kalde krigens æra, i ferd med å rakne. Ikke bare blant akademikere og skribenter, men også blant politikere og embetsmenn. Sverre Jervell, Bjørn Tore Godal, Thorbjørn Jagland, Steinar Hansson og Iver B. Neumann skrev alle bøker i fjor høst som forsøkte å gi svar på hvordan Norge bør forholde seg til denne nye sikkerhetspolitiske situasjonen. Forfatterens råd er entydig: Norge bør, først

og fremst av sikkerhetspolitiske grunner, snarest søke medlemskap i EU. Dette valget er imidlertid ikke smertefritt, gitt at Norge må velge mellom to ulike internasjonale ordener: enten underordnet et USA med vilkårlige imperietakter eller integrasjon i et EU som har lagt nasjonalstaten bak seg. Selv om forskjellene USA og EU imellom synes åpenbare, forblir selvstendighet en vanskelig strategi i begge tilfeller. At det er en diplomat (Jervell), en tidligere handels-, forsvars- og utenriksminister, nå ambassadør i Berlin (Godal), og en tidligere stats- og utenriksminister, nå leder av utenrikskomiteen på Stortinget (Jagland) – alle med tilknytning til Arbeiderpartiet – som fremhever behovet for nyorientering, er ikke bare et interessant, men grunnleggende poeng i denne sammenheng. Det er nemlig ikke vanlig at establishmentets egne menn går ut på en slik åpen og direkte måte. Det normale har vært å tie. Spesielt har Arbeiderpartiet, med sin arv etter Lange, Lie og Gerhardsen, vært en ivrig forsvarer av det atlantiske sporet gjennom hele etterkrigstiden – selve hovedsporet i norsk sikkerhetspolitisk tradisjon. *Måten* debatten skjer på, forteller at noe viktig er i ferd med å skje. Denne tendensen er dessuten interessant på et annet plan: Den går på tvers av den «sikkerhetiseringen» som preger de vestlige samfunn i den pågående kampen mot terror. Dette så vi i vinter, da forsvarsministeren ikke ønsket noen bred og kritisk diskusjon rundt bruken av norske støttetropper i Irak.

En vanskelig debatt

For at sikkerhetspolitisk endring overhodet skal kunne skje, må det skapes interesse og debatt rundt disse spørsmålene, blant politikere og nordmenn i sin alminnelighet. De foreliggende bøkene har som hovedanliggende å skape økt engasjement for utenriks- og sikkerhetspolitiske spørsmål. At tidligere redaktør i *Dagsavisen* – nå fri skribent – Steinar Hansson mener at «disse temaene skal prege mer av den offentlige politiske debatten i Norge, særlig blant dem som har til oppgave å utøve utenrikspolitikken», kommer ikke som noen stor overraskelse. Oppgaven til en fri skribent er jo nettopp å sparke oppover, og problematisere den enighet som eksisterer. At enkelte politiske ledere faktisk gjør det Hansson etterlyser – de både griper ordet og unngår å late som om nye utfordringer skal forsvinne – fortjener derimot oppmerksomhet. Godal mener for eksempel at: «Skal vi klare framtidens omstillinger og så langt råd være føre var, må offentligheten og det politiske Norge i mye større grad enn før ha en løpende sikkerhets- og forsvarspolitisk

debatt som gjør det mulig å holde seg oppdatert og å snakke sammen» (s. 78). Dette vil de fleste sannsynligvis være helt enig i. Problemet er imidlertid at Godals analyse er for tradisjonell til å kunne skape en grunnleggende debatt av den typen han selv etterlyser. Sannsynligvis skyldes ikke dette bare form, men også at Godal ikke bare skriver seg inn i en lengre memoartradisjon blant norske utenriksministre – blant dem John Lyng, Knut Frydenlund, Thorvald Stoltenberg og Thorbjørn Jagland – men tar også del i en lengre sosialdemokratisk tradisjon for utenrikspolitisk tenkning, nemlig småstatsrealisme. På mange måter kan nemlig *Utsikter* leses som en repetisjon av Knut Frydenlunds klassiker *Lille land – hva nå?* (1982), tyve år etter. Om emnene er forskjellige, er tenkningen parallell: Norge som småstat er bundet av stormaktenes vilkårlige maktbruk, men likevel «ikke viljeløse tilskuere til det som skjer rundt oss». Og Norge har, til tross for sine idealistiske motiver, spesifikke nasjonale interesser å ta vare på. Den utenrikspolitiske debatten Godal mener Norge må ta, er derfor ikke viktig i seg selv, men først og fremst et relevant verktøy for å «ivareta våre egne interesser best mulig», og dermed posisjonere Norge tydeligere utad (s. 180, 194). Men, og dette er viktig, posisjoneringen gjelder især overfor EU, for den store utenrikspolitiske utfordring Norge står foran «dreier seg kort og godt om å gjenvinne tapt suverenitet» (s. 205). Godal fremhever derfor, dypt alvorlig:

En forvitring av det transatlantiske samarbeid og et svekket NATO vil være meget alvorlig for Norge, ganske særlig om vi skulle velge å holde oss utenfor EU på varig basis. Den mye omtalte «marginalisering» som etter min smak har spilt en noe stor rolle i selvplagingens tjeneste på 1990-tallet, ville da virkelig bli en realitet. Vi ville i en slik situasjon i praksis være uten utenriks- og sikkerhetspolitiske allierte, og i tillegg være uten stemmerett på vårt eget kontinent (s. 95).

En rekke komplekse trekk ved dagens globale orden som Godal trekker frem – blant annet USAs enorme makt og alenegang etter den kalde krigens slutt, den globale terror, endringen av sikkerhetspolitiske institusjoner som NATO og EU, og utenrikspolitikken mindre entydige grense mot andre politiske felt – blir likevel pakket inn i et tradisjonelt språk. Godals verden er gårsdagens. Den består av høyst formelle og etablerte utenrikspolitiske strukturer, som staten og de offisielle institusjoner der regjering, storting og politiske partier står i sentrum. Leseren sitter dermed med en oppfatning av at Godal skuer bakover i tid, og ikke fremover. Sannsynligvis

har Godal edle hensikter med boken – og ikke minst spennende tanker i en uoversiktlig epoke – men disse holdes i sjakk av et tradisjonelt blikk på verden. Analysen blir derfor, motsatt Godals intensjoner, tilpasset gårdsdagens orden – den «westfalske» – der det først og fremst er de nasjonale interesser, stater og maktbalanse som gir utenrikspolitikken form og retning. Og en analyse som ikke gir ny næring til å forstå dagens komplekse orden, kan heller ikke skape noe stort «løft i den utenrikspolitiske debatten». I stedet blir det viktigere å ta vare på kontinuiteten og tradisjonen i norsk utenrikspolitikk, fordi det «for et lite land ville være vanskeligere å ivareta sine interesser og bli hørt om budskapet skulle endre seg like ofte som vi skifter utenriksministere» (s. 196). Godals bok – og Godals rolle som utenrikspolitiker for øvrig – står derfor igjen som et godt eksempel på norsk utenrikspolitisk *forsiktighet*: «Avgjørelser knyttet til Norges internasjonale rolle og utenriks- og sikkerhetspolitiske plassering er så grunnleggende viktige at endringer bør være godt gjennomtenkte og bredt aksepterte» (s. 34).

Der Godal – til tross for sitt prisverdige forsøk på å tenke nye utenrikspolitiske tanker – faller ned på ganske tradisjonelle konklusjoner, fremstår arbeiderpartifelle Jagland som langt mer visjonær i boken *Ti teser om EU og Norge*. Der Godal tilsynelatende skriver av plikt, skriver Jagland av vilje. Som nylig påpekt av Jon Lilletun (KrF) i den utenrikspolitiske debatten på Stortinget: «Det er alltid interessant å lytte til utanrikskomiteens leiar, det er kraft og det er analysar som det er spennande å høyre på. Det er jo òg ein draum som ligg under alle innlegga hans, og det er draumen om Noregs medlemskap i EU.» For Thorbjørn Jagland har ikke Norges utenforskap til EU bare institusjonell betydning, men hele det politiske feltet i Norge er i ferd med å bli marginalisert: «Vi lever i et land som ikke kan ha noen mening om tidens viktigste spørsmål, nemlig hvor vårt eget kontinent skal gå, og hva det kan bidra med, for å løse de store globale problemene» (s. 11). Norsk utenrikspolitikk står derfor, i motsetning til EUs medlemsland, uten relevante instrumenter. Jaglands pamflett – dette er ifølge Jagland ingen bok – bør derfor ikke leses kun som et strategisk innspill i det politiske ordskifte, men også som utenrikspolitisk *tenkning*. Den skrivende Jagland gjør noe som ikke er vanlig blant utenrikspolitikere: Han legger utenrikspolitiske problemstillinger åpent frem for offentligheten. Og drøfter dem. Som leder av utenrikskomiteen på Stortinget er Jagland en ganske frittalende mann – med jevnlike innlegg i både *Dagbladet* og *Aftenposten* – og dermed ulik utenriksminister Jan Petersen. Hans uttalelse på Stortinget tidligere i år er typisk:

Jeg vil si det utenriksministeren trolig ikke kan si, nemlig at aldri tidligere har det vært så klart for oss at vi hadde stått oss bedre hvis vi hadde vært med i EU – ikke fordi vi da kunne velge mellom Europa og USA, men fordi vi hadde vært i stand til å påvirke den veien Europa skal gå. Det er her kjernen i den utenrikspolitiske utfordringen for Norge ligger.

Dermed gjør Jagland noe som ikke er ubetydelig i denne sammenheng: Han likestiller utenrikspolitikk med annen politikk. Dette er en viktig handling, ettersom skillet mellom «utenrikspolitikk» og «innenrikspolitikk» brytes ned på stadig nye områder. Jaglands tese nummer ni «uten EU-medlemskap dør politikken i Norge», tar nettopp utgangspunkt i sammenhengen mellom norsk og europeisk politikk. Norsk utenrikspolitisk marginalisering – beskrevet i Jaglands tese nummer åtte «Norge blir en vasallstat utenfor EU» – har også en innenrikspolitisk konsekvens, nemlig politisk tomhet. Skillet mellom «innenriks» og «utenriks» er med andre ord ikke vanntett:

Nå holder vi oss utenfor en av de viktigste institusjonene for utforming av politikk. Derfor blir norske politiske partier ikke deltakere i de politiske dragkamper som pågår på vårt kontinent. Og derfor blir politikken i Norge «small-talk», og forskjellene mellom partiene blir mindre og mindre (s. 162).

Selv om pamfletten, og mottakelsen av den, verken forteller oss særlig mye nytt om Norge eller EU, bekrefter den imidlertid at Norge ikke er riktig moden for en bred utenrikspolitisk debatt. Den utenrikspolitiske enigheten virker fortsatt som en sentral sperre for nytenkning. Takket være denne enigheten makter derfor verken Godal eller Jagland å sette i gang en bred utenrikspolitisk debatt, slik de ønsker. Godal på grunn av sitt tradisjonelle blikk på verden. Jagland fordi han lar sitt EU-standpunkt gå foran partiets. Det er med andre ord ikke enkeltpolitikeres skyld at norsk utenrikspolitisk debatt er så stille – ja, nesten totalt fraværende. Årsaken ligger i den utenrikspolitiske diskursen – i språket, institusjonene og praksisene som styrer utenrikspolitisk handling. Bruken av den utvidete utenrikskomiteen på Stortinget er et innlysende eksempel på akkurat det. Dette er imidlertid ikke noe unikt for Norges del, men et typisk trekk ved småstater. I Danmark, for eksempel, er den samme problemstillingen i høy grad til stede (se Lykketoft 2003, Madsen 2003, Petersen 2003).

Et nytt USA

Fødselshjelperen for både Jervell, Godal, Jagland, Neumann og Hansson er et nytt imperialt USA, og fremveksten av en ny global orden. Som flere europeiske og amerikanske forskere – især den mye omtalte Robert Kagan (2003b) – legger alle til grunn en oppfatning om en økende sikkerhetspolitisk splittelse mellom USA og Europa. Fornektelsen av likemenn, viljen til å sette folkeretten til side, en aggressiv utenrikspolitisk strategi med regimeskifte og forkjøpsangrep som virkemidler, og ikke minst entusiasmen for å bruke militære midler til å gripe inn i andre stater, gjør at USA – spesielt etter 11. september 2001 – forholder seg til verden på en systematisk annerledes måte enn EU. Forfatterne har imidlertid ulike syn på hvor dyp og varig denne splittelsen er. Det kommer sannsynligvis ikke som noen stor overraskelse at det er politikeren Thorbjørn Jagland og embetsmannen Bjørn Tore Godal som er mest forsiktige i dette spørsmålet. I tese nummer tre «uten EU vil USA dominere verden» tar Jagland utgangspunkt i Kagans påstand om USA og Europa som to vidt forskjellige sikkerhetspolitiske ordener – og fremhever i den sammenheng at USA og Europa har «glidd fra hverandre». Mer konkret mener Jagland at den nye Bush-administrasjonen – med sine radikale visjoner – er motstander av den eksisterende, rettslige verdensorden. USA fører med andre ord en utenrikspolitikk som har «forandret seg fundamentalt under president Bush», og som har «fjernet seg fra europeiske verdier» (s. 71, 72). Noe nærmere tenkningen bak den nye amerikanske sikkerhetsstrategien – og dens fremtidsutsikter – kommer vi imidlertid ikke. Jagland tar det nye USA mer eller mindre for gitt. Og derfor blir også løsningene enkle. Den aktør som kan gjøre noe for å gjenopprette global orden og stabilitet er EU. Alternativet vil kort og godt være at «USA bestemmer».

Der Jagland er generell, er Godal igjen tradisjonell. For ifølge Godal går de utenrikspolitiske konfliktlinjene i den amerikanske administrasjonen fortsatt mellom «realister» og «idealister» – mellom dem som støtter amerikansk alenegang på den ene side, og dem som ønsker en multilateral tilnærming på den annen. Den neokonservative blanding – og krysning – av disse tradisjoner burde i denne sammenheng vært diskutert grundigere. Derfor blir Godal også uklar når han kommer inn på spørsmålet om hva som bør gjøres. I kapitlet «USA og det transatlantiske samarbeidet» konkluderer han kryptisk: «Hvem som lærer hvem hva i amerikansk utenrikspolitikk i årene som kommer, er av de store spørsmål både for Norge, Europa og verden» (s. 98). Men hvilke tenkere, og hvilke tanker dette

gjelder, blir ikke drøftet. Henry Kissingers svar på Godals spørsmål om han er bekymret for en manglende utenrikspolitisk kompetanse i dagens amerikanske ledelse, er det som står igjen: «Bjorn – I will teach them!» Men: Er Godals hode Kissingers? Sistnevnte er, som de fleste sikkert vet, en «realistisk» tenker fra den kalde krigens dager – der stormaktsbalanse og nasjonale interesser var vesentlige elementer – med andre ord en tenkning representativ for gårsdagens internasjonale orden. Hvis målet er å drøfte dagens verdensorden – og de nye sikkerhetspolitiske problemstillinger som har oppstått – kommer dessverre Godals begrepsapparat til kort.

Mye av det samme kan sies om Sverre Jervells analyse. Ifølge Jervell blir nemlig USA stående igjen som en stormakt i klassisk forstand. Problemet med en slik analyse er at den ikke tar høyde for de revolusjonære trekkene som ligger innebygd i den nye amerikanske utenrikspolitiske strategien. På samme måte som en «realist», mener Jervell at hovedmotsetningen mellom Europa og USA hviler på en skjev *maktbalanse*: USA er kort og godt militært sterkere enn Europa. «Erfaringer fra diplomatisk historie viser at når en stat får uforholdsmessig mye makt, vil det lett generere motmakt i form av koalisjoner,» hevder Jervell. At det er «rimelig å vente at det vil vokse fram motkoalisjoner av land som er misfornøyde med den dominerende stillingen til USA», virker derfor logisk. Men denne typen resonnement hviler på en forutsetning om at global politikk følger en mellomstatlig logikk, og ikke andre logikker. Hvis man tillater seg å tenke prinsipielt, har nemlig dagens mer eller mindre postsuverene orden en form som ligger nærmere en «imperial» logikk enn en «westfalsk» logikk (Wæver 2002). I en imperial orden tilstrebes kravet om universalitet, men suvereniteten har ikke samme gyldighet over hele området. Det er med andre ord rom for at de politiske enheter kan være forskjellige. Og: Imperier holdes sammen av felles verdier, ikke av makt alene. Imperiets orden er ikke grunnlagt på prinsipper om suverenitet, men legitimitet, verdier og integrasjon – altså gjennom ulike former for inklusjon og integrasjon. Denne integrasjonen forutsetter at andre politiske enheter slutter opp om imperiemaktens verdier og institusjoner, og målet er at folk skal tenke og handle «likt». Målet er altså «homogenitet» på en rekke samfunnsområder. Selv om USA baserer sitt selvbylde på en uendelig sterk militær makt, rangerer det for eksempel ikke verdens stater etter kun militær styrke, men ideologi og spesifikke verdier (se Mazarr 2003, Krauthammer 2004). Fremtidens orden, i USAs øyne, er en homogen verden av stater som er basert på samme politiske system, der demokrati og markedsøkonomi står helt sen-

tralt (se Rhodes 2003, Lemann 2002). Neumann er den eneste av forfatterne som går – relativt kortfattet – inn på denne problematikken: «Tegnene på at USA tar mål av seg til å bli et imperium, synes å være overalt» – og legger til: «Det synes å være en sterk og vedvarende entusiasme over å gjøre det» (s. 49). Hos Neumann er det de negative konsekvensene av imperial politikk som trekkes frem: «Faren for det amerikanske imperiet er reell, og må tas på alvor av alle som er interessert i global politikk» (s. 51). Imperiets grenser er derfor ikke først og fremst geografiske, men sosiale. Poenget med å nevne alt dette er ikke å diskutere hvorvidt USA er et imperium eller ikke, men å fremheve noen interessante og spesielle kjenne-tegn ved dagens globale politikk. Poenget synes å være at det nye USA kort og godt er til stede i verden på en måte som gjør analyseapparatet og begrepene hos Jervell – og også hos Godal – lite relevante.

Et annet spørsmål melder seg: Men hvor nytt er egentlig det nye USA under Bush jr? Er ikke de imperiale strømninger i dagens amerikanske utenrikspolitikk bare en del av en lengre linje i amerikansk historie? Svaret er ja, skal vi tro Steinar Hansson. Han er den eneste av forfatterne som diskuterer denne problemstillingen. Selv om Hansson – med sin beskrivelse av en amerikansk allmakt, europeisk motmakt og norsk avmakt – mener det har foregått et epokegjørende skifte etter 11. september 2001, spesielt takket være den neokonservative tenkningen, retter han like fullt søkelyset mot den amerikanske nasjonale identiteten: «Det er feil å tro at Bush og hans pådrivere representerer noe absolutt helt nytt i amerikansk historie. De kan hente inspirasjon fra nesten enhver epoke bakover i tiden» (s. 67). Den amerikanske egenarten er et slags «frihetens imperium» – som ikke må forveksles med formell, kolonial imperialisme. I stedet er målet å spre den amerikanske sivilisasjons ideer om menneske og samfunn til resten av verden. Amerikanske verdier blir altså satt lik klodens. Denne problematikken mellom frihet på den ene side og imperium på den annen burde imidlertid Hansson ha drøftet grundigere. USAs problemer i Irak etter det militære felttoget, og nå i forbindelse med den irakiske maktovertakelsen, synes åpenbare, og det liberale dilemmaet dukker opp: Kan en stat tvinges til å bli fri? Dette poenget kunne Hansson gjort mer ut av i denne sammenheng – noe som dessuten kunne ha gitt næring til en grundigere diskusjon av motsetningsforholdet mellom USA og Europa.

Et nytt EU

Det neste store spørsmålet er dette: Hvilke mulige alternativer til det amerikanske imperiet finnes? Hos samtlige forfattere er svaret entydig: EU. Innenfor en imperial orden er det klart at et regionalt samarbeid som EU vil møte motstand. Spillereglene er, som nevnt tidligere, høyst forskjellige. I motsetning til USA er EUs ordenslogikk tuftet på at militærmakten er regulert – og blitt mindre relevant som virkemiddel i et komplekst rettslig, overnasjonalt system (se Cooper 2003). I langt større grad enn USA selv fremstår dagens EU som et ledende eksempel på en liberal, postsuveren orden. «Størrelse» refererer ikke lenger bare til våpenarsenal og militær kontroll over territorier, men til andre former for politisk kapital. Forfatterne legger derfor vekt på EU som *sivil* makt. «EU representerer andre verdier og en annen tilnærming til konflikter med en tenkning der politiske og økonomiske virkemidler er viktigere og der respekten for internasjonale organisasjoner som FN og respekten for internasjonal lov er stor,» mener Jervell. Fordi EUs utenrikspolitikk kombinerer humanitær innsats, diplomati, bygging av sivile institusjoner og langsiktig økonomisk oppbygging, argumenterer Jagland for at EU fremstår som et «FN i miniatyr» (s. 51). Og ifølge Hansson er EU en «stille» supermakt – der nettopp «storheten» ikke ligger i militær styrke, men i mindre glamorøse størrelser som handel, økonomi, diplomatiske overenskomster, samordning, tilpasning og kompromisser. Kort sagt: EU både er og gjør andre ting, på andre måter enn USA. Den fremste mangelen ved bøkene er imidlertid ikke knyttet til beskrivelsen av EUs utenrikspolitiske kjennetegn, men hvordan et postnasjonalt Europa skal forholde seg til imperiemakten USA. Svarene peker i samme retning: USA har behov for et korrektiv, eller en motmakt. Neumann hevder at «USA må balanseres. I vår verdensdel er det bare EU som kan klare den oppgaven» (s. 188–89). Jervell mener at Europa i beste fall må være en «korrigerende makt til USA». Jaglands tese nummer tre er at «uten EU vil USA dominere verden». For å kunne påvirke et mer egenrådig USA må EU følgelig bli «sterkere» (s. 50).

Også Godal fremhever at en felles europeisk utenriks- og sikkerhetspolitisk strategi «kunne ha balansert den tiltakende amerikanske styrken, og gjort hegemoniet mindre åpenbart» (s. 94).

Kjernebegrepene er altså *balanse* og *motmakt*. Men hva forteller dette oss? Det svarer forfatterne ikke på. En grundigere diskusjon av EU som «makt», og hva det faktisk skal gjøre, er derfor på sin plass. Minst to problemer står ubesvart. For det første: Gitt at EU utvikler seg til en maktpolitisk motvekt til USA, vil jo EU

nettopp gjøre det omvendte av det man til nå har snakket om, nemlig å skape et sivilt samfunn eller for den saks skyld et postsuverent samfunn. En europeisk motvekt vil ikke ha mulighet til å skape en slik positiv identitet, men i stedet fungere som en negasjon av det amerikanske (Rasmussen 2003). For det andre, og mer substansielt: En makt – dette gjelder også en «annerledes» supermakt som EU – som *balanserer* en annen makt, forutsetter lik *type* makt. Ellers blir det ingen balanse. Problemet er dette: Ideen om maktbalanse passer for tradisjonell maktpolitikk, men ikke for et sivilt og nettverkspreget fellesskap som EU – der nettopp denne typen tanker er blitt overflødige.

Og dermed aktualiseres to nye problemstillinger: for det første militærmaktens ugreie posisjon i EU, og for det andre det transatlantiske forholdet mellom USA og Europa. Hva angår bruk av militære virkemidler, er forfatterne uklare. Som vi så eksempler på ovenfor, ble EU beskrevet som et sivilt og rettslig politisk prosjekt. Men når forfatterne diskuterer EUs fremtidige rolle, flyttes søkelyset mot et «sterkt» EU – hvilket betyr at EU må stå samlet, samt at det har tilgang til militære virkemidler. Jagland mener for eksempel at «Europa er nødt til å satse mer på sitt forsvar» (s. 156). Det ligger med andre ord en spenning mellom beskrivelsen av EU som et fredsprosjekt på den ene side, og EU som sikkerhetspolitisk garantist for sin egen sikkerhet på den annen. For å sette det litt på spissen viser jeg til en av de neokonservative nøkkelfigurene i USA, den tidligere nevnte Robert Kagan (2003a), som aktualiserer problemstillingen slik:

Europeans have to get past the idea that military power no longer has any relevance to the modern international order. I think it does have relevance. Europe will not have influence if it doesn't have more military capacity. Then I think Europe must learn that if it's going to try to speak with one voice, it must learn to work out its problems and present a unified position on all ranges of issues, including the issue of dealing with the United States (s. 15).

Dermed er Europas forhold til USA også nevnt. Synet på USA veksler nemlig hos de enkelte forfatterne fra krass kritikk til myke samarbeidstanker. Hansson og Neumann er riktignok entydig kritiske til det nye USA. Den transatlantiske dialogen er allerede lagt død og begravet. Hansson runder av kapitlet «Den europeiske veien» på denne måten:

Det som er lettest å forestille seg er at Europa og USA fortsetter å gli langsomt fra hverandre, både i oppfatningene av hverandre og av hvordan man skal forholde seg til verden for øvrig. USA har valgt å gå alene, Europa er mest opptatt av å holde seg til den europeiske veien og formen for multinasjonalt samarbeid (s. 117).

Her mener jeg at både Hansson og Neumann overser et interessant fellestrekk mellom USA og Europa: integrasjonslogikken. Selv om deres mål og virkemidler er svært forskjellige – spesielt viljen til å bruke militær makt – har både USA og EU postsuverene og imperiale kjennetegn. Av liberal art, vel å merke. Begge politiske prosjekter er preget av prosess og fleksibilitet, selv om utsiktene for å opprettholde suverenitet er forskjellige i de to tilfeller. Det er liten tvil om at USA er mer vilkårlig på dette området enn EU. På den annen side er både Jagland og Godal tilbøyelige til å dempe sin kritikk av det nye USA. Der Godal blant annet mener at USA må ta inn over seg at «Europa er en samarbeidspartner», fremhever Jagland at så fremt man ønsker at det globale systemet skal restaureres, må «Europa og USA utfylle hverandre for å få utrettet noe». Verden trenger med andre ord et solid samarbeid over Atlanteren. Summa summarum: Ideen om en europeisk «motmakt» – samt hvordan nye samarbeidsløsninger mellom USA og Europa skal oppstå – blir så lite konkret at innholdet i det «europeiske» blir mindre klart. For eksempel blir indre europeiske spenninger – spesielt hva angår den britiske rollen under Irak-krigen – nedtonet. Dessuten er det ikke gitt at et militært svakt Europa vil fremstå som sterkt og relevant innenfor andre politiske ordener. Ikke minst i USA. For er det noe amerikanerne liker å hevde – som vi så i sitatet til Kagan – er det at Europa er «svakt». Det ligger med andre ord ingen liten oppgave i å endre et slikt syn hos amerikanerne – og få dem til å innse at EUs storhet nettopp ligger i andre maktdimensjoner, som ikke starter med geopolitikk, men innenrikspolitiske verdier (Leonard 2003). Sverre Jervell er den av forfatterne som er mest konkret i denne sammenheng. Ved å analysere tre ulike europeiske strategier tar han samtidig hensyn til at det ikke eksisterer bare ett homogent EU, men flere. For å skaffe seg økt innflytelse kan EU, ifølge Jervell, enten velge partnerskap med USA, etablere seg som motmakt eller forsøke å binde USA ved hjelp av globale institusjoner og et felles lovverk. Uten å ta et klart standpunkt argumenterer Jervell for at det for Europas del ikke finnes «noe brukbart alternativ til dialog med amerikanerne». For å nå dit må riktignok «USA avstå fra imperiale aspirasjoner og se

betydningen av FN og internasjonal rettsorden, mens EU må innstille seg på de strategiske utfordringer som ligger utenfor Europa».

Et nytt Norge

Det er liten tvil om at Norge har det vondt, og at dette skyldes de transatlantiske spenninger. Som utenriksminister Jan Petersen (2003) allerede har påpekt: «Ivaretagelsen av grunnleggende norske interesser vil i tiden som kommer helt klart kunne bli enda mer krevende.» Han siktet spesielt til perioden etter Irak-krigen. Den tidligere todelingen i norsk utenrikspolitikk mellom en sikkerhetspolitisk kobling til NATO og en økonomisk til EU er i ferd med å kollapse. Spesielt blir dette et problem når USA og Europa går hver sin vei, som under Irak-krisen. For første gang på femti år avsto Norge å følge amerikanerne. Ved å stå utenfor EU kan Norge tvinges til å satse på et ensidig forhold til USA. Faren for dobbelt isolasjon er altså til stede: Norge vil ikke være med på det som skjer i Europa, men liker heller ikke det nye USA. Og så lenge USA søker koalisjoner av «villige nasjoner» og ikke faste allianser, synes NATOs fremtid å være usikker. Norges eventuelle sikkerhetspolitiske status innenfor EU er følgelig et presserende spørsmål. EUs vektlegging av globale institusjoner, som folkeretten – som ikke bare sikrer Norge en viktig politisk arena, men også en sikkerhetspolitisk forutsigbarhet – gjør at Norges interesser faller sammen med EUs, ikke USAs. Men hvordan vil et EU-medlemskap påvirke Norges atlantiske forbindelser? Forfatterne legger her for mye vekt på at Norge *må* velge EU, fremfor å diskutere *hvorfor*. Det viktigste synes imidlertid ikke å være *hva* norske utenrikspolitikere velger, men *at* de faktisk velger ut en vei de mener lille Norge bør følge. Problemet er bare at den utenrikspolitiske enigheten gjør det svært vanskelig for både enkeltpolitikere, diplomater og skribenter å ta et slikt valg. Ifølge forfatterne består handlingsmulighetene for Norge i enten assimilasjon i det amerikanske imperium eller integrasjon i EU. Mulighetene for selvstendighet ekskluderes. Jagland fremhever for eksempel at «selvstendighet står i strid med tidens viktigste imperativ: Fellesskap og solidaritet». Som følges opp av Neumann: «Et imperium kan ikke effektivt møtes med sjørråderett.» Og av Hansson: «Små land kan aldri føre en helt egenrådig utenrikspolitikk uten å bli skadelidende på den ene eller andre måten.» Det er mye riktig i dette. Problemet synes å ligge i forfatternes generelle analysenivå. Jeg savner for eksempel en bredere og grundigere analyse av Norges rolle som småstat.

En slik analyse ville sannsynligvis ha gitt et langt mer presist bilde av Norges posisjon i global politikk. Begrepene «lille Norge» og «småstaten» Norge går riktignok igjen i alle bøkene, men poenget blir imidlertid tatt for gitt, og forblir konstant: Norge er militært svak. Småstatsbegrepet er med andre ord forankret i den westfalske verdensorden, ikke den postsuverene orden som kjennetegner dagens EU. Det er med andre ord ikke noe galt i å ta et slikt utgangspunkt – spørsmålet er hvor relevant det er. Hvis man ser på de såkalte småstater i EU, er jo poenget nettopp at de ikke lenger har noe «sikkerhetsproblem», men snarere «innflytelsesproblem». Bare Jervell går inn på dette temaet – relativt grundig – når han argumenterer for at Norge bør koble seg tett opp til et strategisk partnerskap med Tyskland. Og diskuterer dette. Hadde forfatterne gått nærmere inn på Norges småstatsrolle, ville dessuten logikken i et EU-medlemskap ha virket mer overbevisende. For er det noe som kjennetegner det politiske samarbeidet i EU, er det marginaliseringen av forskjellene mellom de «store» og «små» stater. «Størrelse» baseres ikke på militær styrke, men befolkningstall. I klar motsetning til USA som fortsatt gjør et stort poeng av å differensiere mellom militært store og små stater. En grundigere fremstilling av slike forskjeller mellom USA og EU ville derfor ha gitt en mer spennende diskusjon. Spørsmålet om Norges sikkerhetspolitiske retningsvalg – USA, EU eller selvstendighet – bør derfor ikke ta fullstendig overhånd, slik at innholdet i debatten blir underspilt. Valget synes ikke kun å stå mellom to strategiske partnere, men to forskjellige politiske ordener. Et eventuelt utenriks- og sikkerhetspolitisk linjeskifte vil derfor ikke være smertefritt for Norges del. Den brede konsensus om utenriks- og sikkerhetspolitikken, slik vi husker den fra den kalde krigen, hadde det atlantiske sporet som sitt fundament. Et eventuelt norsk EU-medlemskap vil bli fulgt av sterk motstand. Både fra «atlantister» og «EU-motstandere». En vesentlig del av debatten vil altså dreie seg om hva EU kan brukes til, og hvilken rolle Norge kan spille innenfor denne liberale og postsuverene orden. Overgangen vil merkes. Men debatten må tas. Og den bør tas nå. Jeg støtter derfor Steinar Hansson fullt ut når han fremhever at «spørsmålet om norsk avmakt eller mulighet innenfor den nye verdensorden er et tema som påkaller videre diskusjon og analyse i årene som kommer. Det er ikke avgjort hvilken vei Norge velger». De foreliggende bøker er – tross nevnte mangler – en god begynnelse.

Referanser

- Cooper, Robert (2003) *The Braking of Nations. Order and Chaos in the Twentieth Century*. London: Atlantic.
- Frydenlund, Knut (1982) *Lille land – hva nå?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Kagan, Robert (2003a) «Interview», *Frontline* 12. mars. <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/blair/interviews/kagan.html>
- Kagan, Robert (2003b) *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Knopf.
- Krauthammer, Charles (2004) *Democratic Realism. An American Foreign Policy for a Unipolar World*, Irving Kristol lecture, American Enterprise Institute, 10. feb. http://www.aei.org/include/news_print.asp?newsID=19912
- Lemann, Nicholas (2002) «The Next World Order», *The New Yorker* 4. apr. http://newyorker.com/printable/?fact/020401fa_FACT1
- Leonard, Mark (2003) «Rebranding Europe», *The Foreign Policy Centre*. <http://fpc.org.uk/fsblob/144.pdf>
- Lykketoft, Mogens (2003) «Danmark og den store dreng i klassen. Intervju», *Ræson* 19. aug. <http://www.raeson.dk>
- Madsen, Jens Hald (2003) «En udenrigspolitik, vi aldrig har set før. Ud af Den Kolde Krigs koma. Intervju», *Ræson* 19. nov. <http://www.raeson.dk>
- Mazarr, Michael J. (2003) «George W. Bush, Idealist», *International Affairs* 79(3): 503–22.
- Petersen, Jan (2003) *Sikkerhetspolitisk samarbeid i Europa eller over Atlanterhavet? Ja takk, begge deler*. Foredrag i Oslo Militære Samfund 13. okt.
- Petersen, Nikolaj (2003) «Farvel til småstaten? Intervju», *Ræson* 16. okt. <http://www.raeson.dk>.
- Rasmussen, Mikkel Vedby (2003) «Evig fred, men ingen ro? Intervju», *Ræson* 18. des. <http://www.raeson.dk>
- Rhodes, Edward (2003) «The Imperial Logic of Bush's Liberal Agenda», *Survival* 45(1): 131–54.
- Solana, Javier (2003) «Europas vei mot sikkerhet», *Aftenposten* 13. des.
- Wæver, Ole (2002) «The EU as a security actor: reflections from a pessimistic constructivist on post-sovereign security orders» i Morten Kelstrup & Michael C. Williams (red.) *International Relations Theory and the Politics of European Integration. Power, Security and Community*. London: Routledge (250–94).
- Wæver, Ole (2003) «Under USAs vinger», Intervju i *Weekendavisen* 21.–27. mars.

Korsvej og Minefelt: Kultur og konflikt i Kaukasus

Ib Faurby og Märta-Lisa Magnusson (red.)

Aarhus: Systime Academic 2003

Pål Kolstø [professor, Institutt for østeuropeiske og orientalske studier, Universitetet i Oslo]

Den nordiske Kaukasus-kompetansen er ujevnt fordelt: Dersom f.eks. de norske ekspertene på denne regionen skulle bestemme seg for å gi ut en bok sammen og skrive ett eller to kapitler hver, ville det sannsynligvis bli et nokså tynt hefte. I Danmark har det derimot siden 1997 eksistert et Dansk selskap for Kaukasusforskning (www.kaukasus.dk), som åpenbart holder et høyt aktivitetsnivå. I 2003 gav to av ildsjelene i dette selskapet – Ib Faurby og Märta-Lisa Magnusson – ut en omfangsrik artikkelsamling som dekker de fleste sider ved kaukasisk politikk, historie, samfunn og kultur. Bortsett fra én tsjetsjener (Vakhid Akajev) og én nordmann (Øystein Noreng) er alle bidragsyterne dansker eller arbeider i Danmark. Det er blitt en meget bra bok, om enn med enkelte mindre skjønnhetspletter.

Mens mange spådde at Sovjetunionens sammenbrudd ville utløse en serie med borgerkriger som ville få oppløsningen av Jugoslavia til å virke rent fredelig i sammenligning, har dette scenariet de fleste steder heldigvis ikke slått til. På 1990-tallet var det imidlertid en klar overhyppighet av voldelige konflikter i Kaukasus, både mellom stater (Armenia og Aserbajdsjan) og innen stater (Tsjetsjennia i Russland og Syd-Ossetia og Abkhasia i Georgia). Svært mange som går til innkjøp av en bok om Kaukasus, gjør det nok for å få svar på hvorfor denne regionen har skilt seg så lite fordelaktig ut: Finnes det noen felles, stedegne årsaker til alle disse konfliktene?

Den foreliggende bokens undertittel – *Kultur og konflikt i Kaukasus* – kan leses som en antydning om en kausalsammenheng: Disse konfliktene henter sin næring fra bestemte kulturelle forutsetninger og mønstre. Enkelte av kapitlene anlegger da også mer eller mindre eksplisitt et slikt forklaringsperspektiv, det gjelder blant annet kapittel 1 – om historie og landskap – og kapittel 6 – om demokrati og klankultur. Disse bidragene må imidlertid regnes blant bokens mindre vellykkede. De forklaringene som serveres her, nærmer seg hårfint grensen for generaliserende orientalisme og bedrevitende eurosentrisme, med bombastiske påstander om «den kaukasiske kulturen» (i bestemt form entall). Denne anmelderen reagerte med betydelig skepsis på f.eks. følgende påstander: «Under

alle omstendigheter er klanmentalitet og selvtægt ubetinget Kaukasiens viktigste kultursubstrat. En erkendelse af, at her gælder loyalitet personer og ikke statslig autoritet eller universel retspleje, er nøglen til forståelse af hele Kaukasien» (s. 14). Her er det ikke rom for verken nyanser eller utvikling. Jeg noterer meg at en av de andre forfatterne, Helen Krag, i sitt kapittel anlegger et noe annet perspektiv: «Nogle af de traditionelle skikke overholdes endnu – om end med hurtigt svindende betydning...» (s. 36).

De fleste andre bidragsyterne i boken klarer å gi svært gode innsikter i både kaukasiske kultur og områdets konflikter, *uten* å ty til orientaliserende forklaringer. I stedet trekker de inn et bredt spekter av historiske, økonomiske og politiske forhold (innenriks og utenriks), dels strukturelle, dels kontingente. Spesielt vil jeg trekke frem den ene av redaktørene, Ib Faurbys, kapittel om Tsjetsjenia-konflikten. Dette er en av de få konfliktene i denne regionen som er relativt godt kjent i omverdenen, og man skulle kanskje tro det ville være vanskelig å bidra med ny kunnskap her. Faurby klarer likevel å gi en sammenfattende fortolkning som både eksperter og nykommere til studiet av Kaukasus-regionen kan lese med stort utbytte.

Ingen av bidragsyterne gjør noe systematisk forsøk på å anvende samfunnsvitenskapelig teori i sine analyser. Slik sett kan boken sies å tendere i retning «high journalism» snarere enn samfunnsvitenskap i streng forstand. Dette er ikke ment som kritikk, snarere tvært imot; det gjør boken tilgjengelig og anvendelig. Den henvender seg til «den opplyste allmennhet» samtidig som den også vil kunne brukes som lærebok på høyere nivå, i hvert fall som tilleggs litteratur.

De aller fleste bidragene i boken behandler landene syd for Kaukasus-fjellene –Georgia, Armenia og Aserbajdsjan. Det betyr at f.eks. et spennende og konfliktfyllt område som Dagestan dessverre ikke er dekket. Likevel vil jeg fremheve tematisk og geografisk bredde i tilnærmingene som en av de sterkere sidene ved boken.

Boken har tydeligvis hatt en relativt lang tilblivelsesprosess før den forlot trykkpressen. Det gjør at enkelte analyser virker lettere foreldet, for eksempel forteller Øystein Noreng at «sterke krefter i USA ønsker å fjerne Saddam Hussein og hans regime» (s. 148). Det er selvfølgelig ikke Norengs feil, men heller ikke leserens, dersom interessen for å lese fortsettelsen av denne analysen kanskje ikke er på topp. De aller fleste av kapitlene tar derimot opp temaer som er langt mindre «time sensitive» enn stormaktsspillet om oljen. Disse kan leses med stort utbytte i lang tid fremover.

The Russian Federation – Ten Years of Statehood: What Now?

Jakub M. Godzimirski (red.)
 NUPI & FFI 2003

Ingmar Oldberg [forsker, Försvarets forskningsanstalt, Stockholm]

Den största bristen med denna konferensvolym är att den kom ut två år för sent. Konferensen, som hölls vid tioårsminnet av augustikuppen i Moskva 1991, hade som syfte att belysa orsakerna till Sovjetunionens sönderfall, Rysslands utveckling och nya roll i internationell politik under de följande tio åren och att ge antydningar om framtiden. Redaktören försöker dock avhjälpa denna brist genom att i sin inledning skissera utvecklingen sedan 2001, t ex följderna av terrorattackerna den 11 september, det fortsatta kriget i Tjetjenien, olösta sociala problem trots ekonomiskt uppsving, samt auktoritära tendenser. Vissa kapitelförfattare har gjort lite uppdateringar, och flera ägnar stort utrymme åt Putins politik sedan han blev president 2000.

Antologin består av sju kapitel av kända experter på olika områden från flera länder. I inledningen tar först redaktören *Jakub Godzimirski* som sig bör ställning till forskningen om Sovjetunionens sönderfall och urskiljer omedelbara och utlösande faktorer, t ex den ovannämnda kuppen, mellanliggande (*intermediate*) förklaringar som den politiska liberaliseringen under Gorbatjov, och underliggande orsaker som den ekonomiska stagnationen. (Han överdriver dock något, när han hävdar att kollapsen var oväntad för alla observatörer.)

Som en nyttig bakgrund för de följande kapitlen granskar sedan historikern *Kristian Gerner* sovjetstatens utveckling från «revolutionen» 1917 fram till sönderfallet. Han kommer fram till att detta i grunden berodde på imperiets ideologiska *overstretch*. När dess ledare (Gorbatjov) gav upp sina ideologiska principer genom att lansera *perestrojka*, *glasnost* och nytt (utrikes-) politiskt tänkande, förlorade staten sin legitimitet och sitt existensberättigande. Systemet förstörde sig självt.

Den amerikanske statsvetaren *Ian Bremmer* tar upp den nationella faktorns betydelse i Sovjetunionen och dess efterföljarstater. Han menar att nationalismen bidrog till unionens sönderfall, men att relationerna under 1990-talet i de flesta fallen präglats av Rysslands ekonomiska och militära dominans och de andra staternas strävan att anpassa sig till denna. Enligt honom dämpade Armenien, Vitryss-

land och de centralasiatiska staterna (utom Turkmenistan) snabbt de antiryska nationalistiska strömningarna, medan Azerbajdzjan, Ukraina och Moldova kom efter senare. De baltiska staterna kunde däremot odla sin nationalism och frigöra sig från Ryssland tack vare stödet från väst och en god ekonomisk utveckling. Georgien, som följde samma väg, saknade dock dessa fördelar och fick betala ett högt pris i form av ryska påtryckningar. Man kan dock tycka att Bremmer underskattar vissa staters nationalism och västorientering och bortser från att t ex Armeniens nationalism är fullt förenlig med proryskhet. Han tar inte heller upp nationalismens växande roll i Rysslands utrikespolitik under 1990-talet.

I sitt kapitel om den ryska krigsmakten skildrar *Pavel Baev* först de stora bakslag denna drabbades av under 1980-talet, vilka ledde till att militärerna deltog i den misslyckade kuppen mot Gorbatsjovs reformpolitik. Han visar hur krigsmakten under 1990-talet politiserades, byråkratiserades och drabbades av stora nedskärningar samtidigt som den engagerades i flera lokala krig. Han hävdar att Putin åstadkom ett mirakel för krigsmakten då han startade det andra Tjetjenien-kriget, höjde försvarsanslagen och påskyndade militärreformen, men han understryker djupet av den tidigare nedgången, de bestående sociala och moraliska problemen inom krigsmakten och framför allt Putins oförmåga att vinna Tjetjenien-kriget. Baev avslutar med profetian att den ryska krigsmakten knappast kommer att bli ett hot mot regimen men att myterier kan bryta ut t ex inom flottan liksom för hundra år sedan.

Nationalekonomen *Stefan Hedlund* behandlar sedan den ekonomiska reformpolitiken sedan 1990-talet. Som förut ser han den som en rad katastrofer, en tragedi och ett misslyckande, som de ryska «chockterapeuterna» och deras utländska supportrar bär ansvaret för, och han förblir pessimistisk inför Rysslands framtid under Putin. Men det kan inte förnekas att Hedlund är en kompetent ekonom, som genomför en slagkraftig och nyanserad analys. Han understryker det svåra utgångsläget och arvet från sovjetekonomin, där riktiga pengar och egendomsrätt saknades. Han betonar att nästan alla som byggde den nya «marknadsekonomin» kom från sovjetnomenklaturen, som lärt sig att bryta regler och utnyttja personliga maktpositioner, och skärskådar Jeltsin-regimens misslyckande att skapa förtroende för marknadsekonomens mekanismer. Beträffande Putins regim konstaterar Hedlund (redan 2001) att denna skapat ökad ordning och stabilitet, att ekonomin börjat växa avsevärt, inflationen dämpats, kapitalinvesteringarna ökat, osv. Men han påpekar också med rätta att regimen alltmer domineras av

säkerhetstjänsten och tystar den politiska oppositionen, vilket motverkar *rule of law*. De ekonomiska framstegen har till stor del berott på ett stigande oljepris på världsmarknaden (1998 låg de som lägst) och devalveringen av rubeln som en följd av augustikraschen. Ryssarna har ännu inte fått förtroende för sitt banksystem, äganderättsförhållandena och rättssäkerheten förblir oklara (vilket Chodorkovskij-affären senare bekräftade), korruption och brottslighet på högre nivåer är genomgående, infrastrukturen och maskinparken har förfallit. Till slut lämnar Hedlund klokt nog frågan öppen om Putin skall lyckas (eller vilja?) införa en fungerande marknads ekonomi eller ej.

Den ryske politologen *Alexander Sergounin* granskar i sitt kapitel Rysslands säkerhetspolitik under Jeltsin och Putin genom att presentera olika tankeskolor och tendenser inom utrikespolitiken och gå igenom Rysslands alla säkerhetsdoktriner 1992–2000, medan han lämnar orsakerna till Sovjetunionens sönderfall därhän. Man kan kritisera att kategorierna är ganska oklart definierade; kategorin 'realister' blir alltför brokig, då också 'euroasiater' och geopolitiker inräknas, och kategorin ryska postmodernister blir nästan tom, eftersom företrädarna ägnat sig åt 'dekonstruktion' och inte producerat någon ny teori. Vidare är presentationen av säkerhetsdoktrinerna alltför deskriptiv och repetitiv, och Sergounins kapitel överhuvudtaget mycket längre än övriga (70 sidor).

Men när Sergounin till slut applicerar skolorna på doktrinerna, måste man instämma i hans slutsats att både 'atlanticister' och 'globalister' förlorat stöd, och att realisterna/geopolitikerna blivit den dominerande 'skolan'. Sergounin tycks också själv uppskatta denna mest, men ställer ändå frågan om inte bristen på opposition är ett problem för dess utveckling. Avslutningsvis betonar han, att de säkerhetspolitiska reformerna borde genomföras hand i hand med fortsatt demokratisering och skapande (sic!) av ett civilt samhälle i Ryssland.

Den brittiske diplomaten *Martin Nicholsons* följande kapitel om Putins två första år vid makten ger en balanserad analys av reformerna inom den ryska federationen, rättsväsendet, förändringarna inom det politiska och ekonomiska systemet, samt strävan efter statlig legitimitet. Nicholson drar slutsatsen att Putin lyckats stabilisera och skapa ordning i Ryssland, men att detta kan tolkas på två sätt. Enligt en tolkning måste reformer i brist på demokratiska traditioner genomdrivas uppifrån i Ryssland, och beslutsfattandet har blivit mer förutsägbart än under Jeltsin. Enligt en andra tolkning leder maktkoncentrationen till *rigor mortis* genom att beslut inte fattas genom

politisk debatt utan genom manövrering mellan olika intressegrupper, och reformerna drunknar i kompromisser och byråkrati. Enligt Nicholson hänger det på de politiska ledarna vilket alternativ som segrar.

Det sista kapitlet av den ryske statsvetaren *William Smirnov* handlar om det politiska systemet under både Jeltsin och Putin. Till skillnad från Nicholson och likt Hedlund tror han att Putins framgång med sin makt främst kommer att bero på Rysslands ekonomiska utveckling, som i sin tur mest vilar på världsmarknadspriserna för olja och gas. Han identifierar problemen med maktkoncentrationen till presidenten och partisystemets svagheter och avslutar med några intressanta reflexioner. Under de närmaste två åren (från 2001) kommer Putins utrikespolitik att bli än mer inriktad på samarbete och samförstånd på grund av Rysslands ekonomiska och militära svaghet. Inrikespolitiken blir en kombination av liberal ekonomisk politik och hård regim på andra områden. Efter sitt återval (2004) kan han ta mera radikala steg mot att skapa en stark stat. Smirnov varnar för risken att förtrycka mänskliga rättigheter och yttrandefriheten och manar till en politisk lösning av Tjetjenien-frågan. Hans avslutande sympatiska credo är att bara en laglig, demokratisk, effektiv och *därför* stark och pålitlig stat kan skapa de nödvändiga förutsättningarna för en stadig utveckling av landet.

Sammanfattningsvis kan sägas, att antologin inte bara uppfyller inledningens beskedliga målsättning att belysa problemens komplexitet. Den ger också en både allsidig och djuplodande analys av skälen till Sovjetunionens sammanbrott, problemen att bygga demokrati och marknadsekonomi under Jeltsin, samt maktkoncentrationen och den ekonomiska återhämtningen under Putin. Boken är trots förse-ningen inte bara av historiskt intresse utan innehåller åtskilliga frågeställningar och perspektiv av relevans för tiden för Putins andra presidentperiod.

Livvakt i helvete. Aleksandr og krigen i Tsjetsjenia

Siri Lill Mannes

Oslo: Kagge 2003

Iver B. Neumann [forsker, NUPI]

Siri Lill Mannes' bok *Livvakt i helvete. Aleksandr og krigen i Tsjetsjenia* averterer seg som en fagbok av typen dokumentar. På smussomslaget kan man lese at det dreier seg om «et unikt dokument», en beretning fra «en betrodd soldat» om Russlands krigføring i Tsjetsjenia. Om forfatteren heter det først at hun «har hovedfag i historie om Tsjetsjenia», dernest at hun er journalist.

Boken legger frem en serie grufulle voldsbeskrivelser fra tiden omkring 2000. Et barn får skallen slått inn med spade foran øynene på sin far. Mennesker henger efter armene og blir torturert i times- og dagevis. Den som har lest Jens Bjørneboes *Bestialitetens historie*, får bekreftet at mennesket fortsatt er et best. Det er ikke nødvendigvis noen grunn til å tvile på det som her blir lagt frem. Vi har en serie data om krigen i Tsjetsjenia, og for den saks skyld om andre samtidige kriger så som de på Balkan, i Rwanda og i Vest-Afrika, der lignende ting går igjen. Vi vet imidlertid ikke om noen av de tingene som legges frem her, er etterrettelige. Boken er blottet for referanser, og det meste av det som sies, kan ikke nødvendigvis efterspores. Det dreier seg altså, til tross for at boken profileres som en fagbok skrevet av en historiker, ikke om noen fagbok i egentlig forstand, men om en dokumentar i betydningen doku-drama. Forfatteren er tv-journalist; stilen som etterstrebes, er vel nærmest «eyewitness news».

Nå er det imidlertid ikke bare overgrep utført av russiske militære mot tsjetsjenske sivile det dreier seg om her. På side 197 dør barn av å ta på seg klær innsatt med gift. På side 162 får vi en fremstilling av et russisk legeteam i Moskva som nekter å hjelpe en liten pike så fort de får høre at hun er tsjetsjensk. Temaet er altså ikke krigen i Tsjetsjenia smalt forstått, men Russlands og russeres holdning til og handlinger mot Tsjetsjenia og tsjetsjenere. Boken er faktisk, i motsetning til det tittelen annonserer, ikke først og fremst Aleksandrs historie, men Siri Lill Mannes' historie om tsjetsjenere og russere hun har møtt, og bøker hun har lest. Aleksandr er den viktigste av journalistens kilder, og har de mest grufulle historiene å fortelle, men det er ikke hans stemme som bærer boken. Boken hører altså hjemme i en annen genre, har et annet tema og en annen fortellerstemme enn det den oppgir å ha.

Ting kan ikke tale selv. De data som legges frem, må kjedes sammen til en fortelling. En fortelling må ha en helt og en skurk. Er helten Aleksandr? Nepe, han er snarere en som flakker gjennom historien, han er tv-journalisten Mannes' kamera, neppe mer. Dette er en gammel fortellerteknikk. Man finner slike omflakkere både i Joseph Conrads *Mørkets hjerte* og i den beslektede Coppola-filmen *Apokalypse nå*, for å ta to eksempler som ligger tett opptil Mannes' bok. Heltene i denne boken kan synes å være tsjetsjenerne, men Mannes understreker gjentatte ganger at tsjetsjenske menn insisterer på absolutt lydighet hos sine kvinner, noe hun fordømmer. Dette temaet er såpass fremtredende at det er vanskelig å snakke om tsjetsjenske menn som helter (se f. eks. s. 70). Bokens helter er nok de tsjetsjenske kvinnene. Det er da interessant at de overhodet ikke problematiseres som handlende individer; det er for eksempel lite snakk om deres rolle som selvmordsbombere. Helten i Mannes' historie er en passiv helt.

Hvem er så skurkene? Ved første øyekast synes det å være leiesoldatene. Mannes gjengir imidlertid historie på historie, som den der en russisk lege i Moskva nekter en tsjetsjensk pike hjelp, og siterer gjentatte ganger tsjetsjenerne som utpeker russerne som fienden. De individuelle russerne som fremstilles sympatisk, tilhører enten andre etniske grupper (for eksempel en jødisk eldre dame på s. 161), eller så har de vokst opp i deler av den russiske føderasjon der andre grupper enn russere er titulærnasjon (Aleksandr Voda er fra Kabardino-Balkaria). Det finnes riktignok også grupper som er enda verre en russerne, en slags metarussere; det sentrale eksempelet er kosakkene, som er sterkt representert blant leiesoldatene og som fremstilles som spesielt sadistiske.

En fortelling henter også kraft fra å avvertere seg som en parallell til en annen og kanskje bedre kjent fortelling, og kanskje som en del av en større fortelling. Begge teknikker kan gjenfinnes i denne boken. Allerede fra første side fastslår Mannes at det er «titusenvis av tsjetsjenerne som lever i skjul for Putins politi slik jødene gjemte seg for Hitlers nazister» (s. 5–6). Putin er altså å sammenligne med Hitler, tsjetsjenernes historie med jødernes. Og allerede i tittelen understrekes det at det dreier seg om en historie fra «helvete»; her er vi inne i en religiøs sprogbruk, der godt står mot ondt. «Det som har gjort sterkest inntrykk på meg i arbeidet med krigen i Tsjetsjenia, er ondskapen,» skriver da også Mannes på side 23. Og kampen mellom det gode og det onde, mellom Tsjetsjenia og Russland, strekker seg «flere århundrer tilbake i tid. Tsjetsjenerne er russernes erkefiende» (s. 74–75).

For meg er dette en uhyre problematisk bok. Som nevnt er problemet ikke nødvendigvis at slike handlinger som her beskrives, ikke finner sted. Det er en viktig journalistisk jobb å legge frem andre menneskers lidelser, og her bidrar Mannes. Dette er spesielt viktig fordi Mannes uten videre kan gis rett i at tsjetsjenernes lidelser er underkommunisert i vestlige medier, og at Russland slipper unna med det aller meste i skyggen av Bush' «war on terror». Boken er heller ikke problematisk fordi den er uinformert. Mannes' fremstilling av historiske forløp er riktignok sterkt tilpasset den kampen mellom det gode og det onde som boken synes å være tenkt som et bidrag til, men hun legger frem ting som de aller, aller fleste lesere vil ha godt av å lære. Problemet er snarere den generaliseringen og demoniseringen av russere som foregår her, i tid og i rom. Mannes siterer en tsjetsjener som skriver om «de russiske barbarene» (s. 21). Boken bidrar til ytterligere å befeste den århundrelange norske og vestlige lesningen av russeren som «barbar». Det dreier seg om en orientalisme.

Nå hadde dette kanskje ikke vært så interessant om ikke også Mannes' bok kunne leses som symptomatisk for en fersk norsk orientalistisk litteratur om «den andre». Det mest diskuterte og også groveste eksempel på denne type stereotypiserende litteratur er det Mannes' journalistkollega Åsne Seierstad som har stått for. Da var det Afghanistan og Irak det dreiet seg om. Seierstad skriver i samme genre – tv-journalistiske «eyewitness news» der journalisten med den største selvfølgelighet gjengir hva mennesker har sagt, tenkt og følt og utgir det for sannhet. Et mindre eklatant eksempel, som like fullt går klart i samme lei, er Torbjørn Færøyvik. Hos ham er det China og India som skal orientaliseres.

Journalister, og spesielt tv-journalister, har de siste årene albuert seg frem foran samfunnskameraet. Der det før var andres stemmer og andres ansikter som var nyheten, er det nå deres egne. At Aleksandr blir mikrofon og ikke stemme i denne boken, betyr bare at Mannes har lyktes med å gjøre en Seierstad. Tv-journalisters bøker om utenlandske forhold går rutinemessig i opplag som er 10–20 ganger så store som fagbøker. Journalistene har ført og fører en profesjonaliseringskamp der de blant annet har lyktes med å etablere seg innen academia. Men, de akademiske grunnreglene for hva en kilde er, hva man kan og ikke kan skrive om sine informanter, i hvilken grad man kan generalisere fra sitt materiale og i hvilken grad man med et glatt ansikt bør nøre opp under orientaliserende fiendebilder, se den debatten synes ikke disse journalistene vedkommer dem. Derfor kan de skrive bøker som kolporterer lesninger av

de andre som var helt gjengs i den akademiske litteraturen mot slutten av 1800-tallet og fortsatt vanlig på 1940-tallet, men som etter årtier med blant annet postkolonial kritikk har mistet sin faglige legitimitet. Journalister profilerer seg nå som fagpersoner, og forlanger å bli tatt alvorlig som det. Da bør de også underlegges og underlegge seg samme type metodiske og etiske standarder som forfatterne av tradisjonelle fagbøker.

Hovedproblemet er imidlertid ikke journalistenes orientalisme i seg selv, men hva den gjør med det politiske landskapet. Samfunn som føres med orientalisme, utvikler sterke antipatier mot orientalerne. Politikere som leder slike samfunn, vil måtte ta hensyn til sine orientalistiske velgere, hvilket betyr at de får mindre spillerom til å bidra konstruktivt i konfliktløsning. Bøker som de Seierstad og Mannes skriver, snevrer altså inn spillerommet for norske og andre politikere til å kunne intervensere konstruktivt i konflikter som den i Tsjetsjenia. Det var neppe noe slikt Mannes og Seierstad hadde tenkt seg, men det er det de gjør.

Denmark and national liberation in Southern Africa: a flexible response

Christopher Munthe Morgenstjerne

Nordiska Afrikainstitutet, 2003, 142 sider

Knut G. Nustad [førsteamanuensis, Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo]

Etter de første demokratiske valgene i Sør-Afrika i 1994 tok Nordiska Afrikainstitutet i Uppsala initiativet til et prosjekt som skulle dokumentere de nordiske landenes bidrag til frigjøringen av de tidlige koloniene i det sørlige Afrika. Tidligere har prosjektet støttet utgivelsen av bøker om Sveriges, Finlands og Norges sørlige afrikapolitikk. Med dette bindet om Danmarks rolle i frigjøringskampene er serien komplett.

Det er klart at en slik bok, og et slikt prosjekt, er kun for de spesielt interesserte. Både skandinavisk utenrikspolitikk og den delen av denne som omhandler det sørlige Afrika, er marginale felt. Forfatteren legger heller ikke skjul på dette, og han forsøker ikke å utgi boken for noe annet enn det den er: en nærstudie av dansk offisiell politikk slik den ble utformet mellom 1960 og 1992.

Boken beskriver to hovedperioder i den danske sørlige afrika-

politikken. Fra 1960 til 1978 gav danskene finansiell støtte til kampen mot kolonialisme og rasisme. I den første halvdel av 1960-tallet var denne støtten relativt anonym, mens den fra 1964 ble gitt en høyere politisk profil. De nordiske landene var de første til å gi offisiell støtte til ofrene for raseskillepolitikken. I 1964 opprettet danskene en budsjettpost for dette, noe som også førte til at støtten ble mer synlig. Forfatteren viser hvordan denne støtten ble begrunnet i to forskjellige målsetninger, som politikerne kunne benytte seg av alt ettersom det passet med situasjonen. Først og fremst ble støtten begrunnet humanitært: Det var behov for både helsetjenester og utdanning til raseskillepolitikkenes ofre. Men samtidig var denne støtten opplagt politisk, og overfor afrikanske politiske ledere ble dette aspektet trukket frem. En konflikt mellom disse to målsetningene oppstod i 1971–72, da det ble besluttet å gi penger direkte til frigjøringsbevegelser. På den ene side ble det hevdet at disse bevegelsene bare skulle være kanaler for humanitær støtte, at hjelpen ble gitt gjennom dem. På den annen side snakket også offisielle personer om støtte til frigjøringsorganisasjoner, noe som førte til oppslag i sørafrikanske medier om at Danmark støttet terroristorganisasjoner. I hele denne perioden, viser Morgenstjerne, ble politikken lagt og midler fordelt gjennom et tett nettverk av myndigheter og danske NGOer.

Den andre viktige perioden begynte i 1978 og ledet til at Danmark som første land innførte sanksjoner mot Sør-Afrika i 1986. Under hele den tidligere perioden hadde dansk offisiell politikk vært at det var meningsløst å innføre sanksjoner mot Sør-Afrika så lenge store handelspartnere som Storbritannia og Frankrike ikke var interessert. Dessuten, ble det hevdet, ville en slik unilateral politikk undergrave FN-systemet som Danmark var så avhengig av for å sikre sin plass innenfor det internasjonale systemet. Hendelser i Sør-Afrika på slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet førte til økt oppmerksomhet om situasjonen i landet. Demonstrerende skolebarn som ble skutt i Soweto og drapet på Steve Biko fikk bred dekning i vestlige medier. Men slik det blir fremstilt i boken, var det den særegne politiske situasjonen i Danmark i 1986 som førte til vedtaket om å innføre sanksjoner. Mindretallsregjeringen som da styrte, ble tvunget av opposisjonen til å fremme et forslag om opphør av handel med Sør-Afrika. Utenriksminister Uffe Ellemann-Jensen åpnet talen sin med å si at han fremmet forslaget uten glede, og at en slik politikk ikke ville ha noen innvirkning på Sør-Afrika, men skade Danmark både økonomisk og politisk. Innføringen av sanksjoner skulle imidlertid ikke komme til å isolere Danmark. USAs

kongress innførte senere samme år sanksjoner mot Sør-Afrika, også her skjedde dette mot regjeringens vilje.

Boken er forbausende lettlest til å være så spekket med detaljer som den er. Forfatteren sier innledningsvis at dette først og fremst er en dokumentasjon av danske utenrikspolitiske forbindelser til det sørlige Afrika, og hoveddelen av boken er en dokumentasjon av dansk UDs posisjoner og de debatter disse avstedkom. Vi får bare i liten grad innblikk i dansk offentlighets holdning til problemene i det sørlige Afrika. Boken pretenderer heller ikke å gjøre noe annet, og forfatteren inviterer andre til å bruke hans materiale til egne analyser og tolkninger.

Det er derfor svært lite analyse i boken. Aktørenes egne stemmer og begrunnelser for avgjørelser får stå for seg selv. Dette er i og for seg greit, men noen steder roper materialet på i alle fall en kommentar. Når forfatteren begrunner motstanden mot sanksjoner i den tidlige perioden med at «they (de nordiske landene) also did not consider it appropriate, in accordance with the international hierarchy of the UN, to let the General Assembly interfere with Security Council affairs» (s. 23), så tillegger han aktørenes egne begrunnelser for mye vekt. En kunne ønske seg en kort henvisning til Sikkerhetsrådets rolle under den kalde krigen, og hvordan forholdet til USA påvirket de nordiske landenes stemmegivning. Men dette er en bok som leverer akkurat det den lover: en dokumentasjon av dansk utenrikspolitikk slik den kom til uttrykk i det sørlige Afrika. For lesere som er interessert i denne tematikken, er det svært så nyttig.

Summaries

Chechnyan Separatists: Between a Rock and a Hard Place

By Julie Wilhelmsen

The article examines three processes, running parallel in time, that have contributed to the Islamisation of the Chechen separatist movement. The first war in Chechnya between 1994 and 1996 resulted in the radicalisation of several Chechen warlords and politicians. These individuals came to play an influential role during the interwar period and have increasingly defined the rhetoric and language of the separatists in the second war. This local impetus towards radicalism was reinforced by the attempts on the side of international Islamists to co-opt the Chechen conflict as part of their global struggle. At the same time the Russian policies on Chechnya have become increasingly hard and uncompromising, not least after the advent of the global war on terror. The article argues that these processes have contributed to marginalise the moderate players in the Chechen separatist movement and have rendered the conflict so polarised that there is little hope for peaceful resolution.

Internasjonal politikk 62 [2] 2004: 153–176

Russian Svalbard Perceptions

By Jørgen Holten Jørgensen

This article looks at Russian perceptions on the Norwegian archipelago of Svalbard. Since the early 1930s, the Soviet Union (since 1991: The Russian Federation) has been the only country, apart from Norway, maintaining sizeable settlements on the archipelago. The politics of non-interference during the Cold War gave way to a

significantly more active Norwegian management of Svalbard and the Fishery Protection Zone surrounding Svalbard during the 1990s. This has not always been welcomed by the Russians. Indeed, the Russians have seen the new Norwegian environmental legislation as being directed explicitly against Russian economic and geopolitical interests on Svalbard. In the Fishery Protection Zone, the Norwegian Coast Guard has been accused of discriminating against Russian trawlers. Using discourse analysis, this article aims to explain how this misunderstanding on behalf of the Russians came about.

Internasjonal politikk 62 [2] 2004: 177-197

Russia's Oil Industry and the Northern Fleet – Conflict of Interests or Strategic Partnership?

By Kristian Åtland

This article aims at describing and analysing important changes that have taken place in Russia's approach to the European Arctic after the Cold War, emphasising in particular the relationship between commercial and military-strategic interests. The article is based on six case studies: (1) the plans to build an oil terminal in Murmansk; (2) the development of oil and gas fields in the Russian part of the Barents Sea; and (3) the conversion of the naval yards in Severodvinsk. Many of the issues that were previously considered crucial to national security seem to have been «desecuritized». This has led to a more cooperative relationship between the Northern Fleet and the Russian oil industry.

Internasjonal politikk 62 [2] 2004: 199–216

Georgia's «Rose Revolution»

By Indra Øverland

Between November 2003 and June 2004, Georgia experienced several dramatic political events. President Eduard Shevardnadze was ousted in a peaceful revolt that was subsequently dubbed the 'Rose Revolution'. He was replaced by a trio of young politicians with the charismatic 35-year old Mikheil Saakashvili at the helm. The article argues that the actual change was less deep than it was presented in the international media, and that it primarily constituted a youth rebellion within the ethnically Georgian elite in the country's capital, Tbilisi. The new generation of leaders faces a range of pressing problems, in particular corruption and the disinte-

gration of the Georgian state. Several high-profile arrests have been carried out and the renegade republic Adjara was brought back into the fold when Tbilisi won a standoff with its corrupt leader, Aslan Abashidze. Problems such as the separatist movement in Abkhazia will, however, be far more difficult to solve. There is a danger that Saakashvili's regime will proceed too fast, be sidetracked by vendettas against old enemies or fail to consolidate democracy. At the moment, however, this is one of the most promising governments in the former Soviet Union.

Internasjonal politikk 62 [2] 2004: 219–236

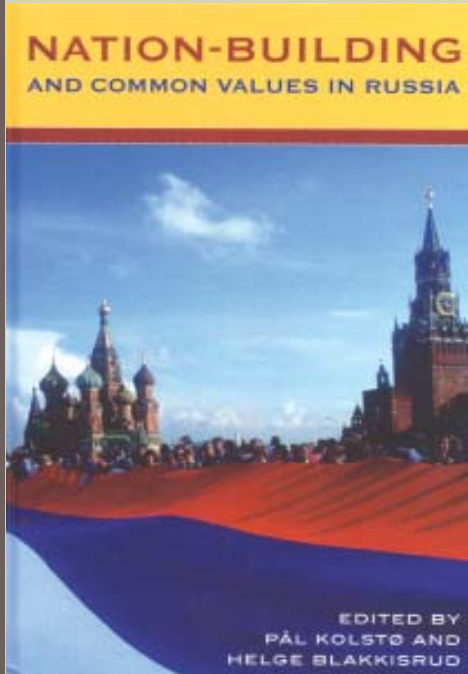
Exodus from Russia to Israel

By Hans-Wilhelm Steinfeld

In 2004, 20 per cent of the Israeli population consists of people who immigrated from the former Soviet Union. 1,3 million Russian Jews live in Israel today. Of these, 800 000 have come to Israel over the last ten years, after the fall of the Berlin Wall and the breakdown of communism. For a number of Russian Jews, meeting the realities in their new society in «the promised land» has become a harsh experience. Many Russian Jews feel that they have been left on the sidetrack, notably by orthodox Israeli Jews who do not recognise them as «proper» Jews. Simultaneously, quite a few of the Russian Jews are critical to what they perceive as a Labour party softness on the Palestinians. All in all, these experiences have led to a concentration of Russian-born Jews on the Israeli political, but non-clerical, right.

Internasjonal politikk 62 [2] 2004: 237–258

Nasjonsbygging og verdifellesskap i Putins Russland

Et gjennomgående tema i russisk identitetsdebatt på 1990-tallet var spørsmålet om behovet for en ny russisk nasjonalidé. Det sovjetiske identitetsgrunnlaget hadde spilt fallitt, men hva skulle erstatte det? Hvilke ideer, særtrekk og verdier var det som konstituerte den nye russiske statens befolkning? President Jeltsin gikk så langt som til å utlyse en nasjonal idéudgav. Et år senere ble prosjektet skrinlagt uten at man hadde kommet frem til noen omforent konklusjon.

Som på så mange andre områder har imidlertid president Vladimir Putin hand-

let der Jeltsin nølte. Allerede i den såkalte millennietalen, som ble publisert i forkant av Putins maktovertakelse 31. desember 1999, og som på mange måter representerer Putins første programerklæring, skar han igjennom og forkynte at den russiske nasjonalideen skulle baseres på en kombinasjon av universelle verdier (slik som ytringsfrihet, politisk frihet og personlige rettigheter) og rotfestede russiske verdier. Sistnevnte mente han inkluderte patriotisme, stormaktstenkning (*derzjavnost'*) og en fokusering på statens sentrale rolle i samfunnet (*gosudarsvennitsjestvo*).

Men i hvilken grad traff Putins postulerte verdifellesskap en nerve i den russiske befolkningen? I hvilken grad identifiserte russerne seg med disse ideene? Disse spørsmålene var utgangspunktet for en omfattende undersøkelse gjennomført av en gruppe norske og russiske forskere under ledelse av professor Pål Kolstø ved Universitet i Oslo. På norsk side deltok forskere fra UiO, NUPI og Fafo. Sommeren 2000 gjennomførte prosjektet en større spørreundersøkelse i seks russiske regioner som resulterte i boken *Nation-Building and Common Values in Russia*.

*Pål Kolstø &
Helge Blakkisrud (red.)*

**Nation-Building and
Common Values in Russia**

Lanham, MD: Rowman and
Littlefield, 2003

New Book

A central aim for Russia's presidency under Vladimir Putin has been to consolidate the state and secure a constitutional mode of politics. Putin has reformed Russia's crumbling federal structure under Yeltsin, reined in the regional elite, fenced out external over-mighty actors such as the oligarchs from politics, and warranted a 'responsible' press and multiparty system. Yet, the future of Russia's democracy under Putin seems imbued with several uncertainties.

After years of transition,

the Russian system is still one where political parties play a relatively marginal role, civil society remains unstructured and unable to constrain government, parliamentary oversight of government is limited, and intra-elite struggles and personal loyalties dominate the political landscape. A central question has emerged: Will a liberal constitutional policy prevail under Putin, or will the regime regress into excessive management of Russia's fragile democracy? These proceedings consist of articles presented at a NUPI conference in January 2004 and seek to highlight this question. Contributors cover the character of Russia's presidential regime under Putin, the performance of political parties, the role of the media in campaigning, the political role of Russia's oligarchs, and the developments of Russia's feckless civil society. They suggest that Russia's strong-powered presidency yields uncertain prospects for the development of genuine democracy, free media and equal opportunities for the political opposition.

Edited by
Geir Flikke

ISBN: 82 7002 100 8

Price: 150 NOK

Abonnér nå!

Nordisk Øst-forum er et kvartalstidsskrift som vektlegger politisk, økonomisk og kulturell utvikling i Øst-Europa og Sovjetunionens etterfølgerstater. Sentrale forsknings- og undervisningsinstitusjoner i Norden står bak tidsskriftet, hvor faglig bredde, aktualitet og kvalitet garanteres gjennom lokale redaksjoner i de nordiske land.

Abonnementspriser

450 NOK [institusjoner]

330 NOK [privatpersoner]

265 NOK [studenter]

Enkelthefter

NOK 115 + porto/eksp.

Norsk Utenrikspolitisk Institutt Postboks 8159 Dep. 0033 Oslo
Tel.: [+47] 22 99 40 08 | Fax: [+47] 22 36 21 82 | Internett: www.nupi.no
E-post: pub@nupi.no

Internasjonal politikk [retningslinjer for manus]

Artiklene bør ikke overskride 25 sider A 4, dobbel linjeavstand, eller 45 000 tegn inkludert mellomrom.

Internasjonal politikk tar ikke inn bidrag som samtidig publiseres i andre Norden-baserte publikasjoner. Kun manus på norsk, dansk eller svensk mottas. Endelige bidrag leveres formatert for PC. Oppgi system og nødvendige spesifikasjoner.

I. Anbefalt format for kildehenvisning

Til kildehenvisninger brukes forfatternavn og publiseringsårstall, i parentes, istedenfor fotnoter/sluttnoter, for eksempel:

«...(Neumann 2001)...»

«...(Rieker & Ulriksen 2003)...»

Skal sidetall oppgis, tilføyes det i parentes etter årstallet med kolon imellom, og uten «s.», f.eks.: «...(Neumann 2001: 24)...»

Helt korte kommentarer kan også føyes inn, f.eks.: «...(se også Neumann 2001: 24)...»

For to helt like henvisninger som følger direkte på hverandre, kan selvsagt «ibid.» brukes til annen gangs henvisning, f.eks.: «...(Neumann 2001: 24)... (ibid.)...»

NB: Derimot er det ingen plass for «op.cit.» i dette systemet.

Når samme forfatter har to publikasjoner i samme år, tilføyes en liten bokstav (a, b) etter årstallet, slik: (Neumann 2001a)...(Neumann 2001b). Litteraturlisten må da vise på tilsvarende måte hvilken av referansene som er hvilken.

2. Anbefalt format for liste over litteraturhenvisninger

Listen plasseres etter notene (se 3. Noter) med forfatternavn i alfabetisk rekkefølge. Vi har valgt følgende regler, med sikte på den best mulige kombinasjon av enkelthet og bibliografisk nøyaktighet.

a) Bok: Neumann, Iver B. (2001) *Norge – en kritikk. Begrepsmakt i Europa-debatten*. Oslo: Pax.

b) Bok med to/tre forfattere: Rieker, Pernille & Ståle Ulriksen (red.)(2003) *En annerledes supermakt? Sikkerhets- og forsvarspolitikken i EU*. Oslo: NUPI.
Ved to/tre forfattere brukes tegnet «&» heller enn «og» eller «and» for å unngå misforståelser.
Merk ombyttet rekkefølge på fornavn og etternavn til forfatter nr. 2 og 3.

c) Fire eller flere forfattere: Grubb, Michael et al. (1993) *The Earth Summit' Agreements: A Guide and Assessment*. London: Earthscan.
Ved fire eller flere forfattere brukes første forfatter samt formen «et al.» istedenfor de øvrige forfatternavn i referanser i teksten.

d) Artikkel i tidsskrift: Eide, Espen Barth (2002) «Internasjonal terrorisme – folkerettslige konsekvenser», *Internasjonal politikk* 60(2):211–24.
Her føres til slutt årgangsnummer, hefte nr. innen årgangen i parentes, kolon og sidetall uten «s.» eller «p.».

e) Kapittel/artikkel i redigert verk: Claes, Dag Harald (2003) «Oljen som amerikansk motivasjon?» i Bjørn Erik Rasch, Janne Haaland Matlary & Per Kristian Mydske (red.) *Spillet om Irak*. Oslo: Abstrakt Forlag (31–59).
«red.» brukes istedenfor «ed.» også for engelske publikasjoner. For henvisninger til et redigert verk som inneholder det kapittel som siteres, brukes «i» selv om arbeidet er på et fremmed språk. Eventuelle sidetall føres i parentes til slutt.

f) Artikler fra avis/andre nyhetsmedier *International Herald Tribune* (2003) «Young, female and carrying a bomb» 8. august. Dersom artikkelen er en kommentar, kronikk eller analyse, bruker vi: Dragnes, Kjell (2004): «Hissig luftkamp om fremtiden.» *Aftenposten* 9. juni

3. Noter: Skal være fotnoter og helst brukes til korte utdyppinger av eller kommentarer til teksten. Noter skal ikke brukes i hovedtittelen på artikkelen. *Takkenoter* o.l. slik som «Takk til Ole Dahl-Gulliksen for nyttige kommentarer» skal ikke nummereres.

Forord: Postsovjetiske ansikter

Birgitte Kjos Fonn

Tsjetsjenske separatister – mellom barken og veden

Julie Wilhelmsen

Svalbard: russiske persepsjoner og politikktutforming

Jørgen Holten Jørgensen

Russisk oljeindustri og Nordflåten – interessekonflikt eller strategisk partnerskap?

Kristian Åtland

Aktuelt

Georgias roserevolusjon. Forhistorien og etterspillet

Indra Øverland

Exodus fra Russland til Israel

Hans-Wilhelm Steinfeld

Utenrikspolitisk utsyn

Norden och EU

Paavo Lipponen

Bokspalte

Summaries